

Tegennatuurlijk

Anneke van Baalen & Marijke Ekelschot

Tekening omslag: 'Eenzaam schaap' van Roos de Lange

Boekverzorging: Selma Hinderdael

Zetwerk: Jannie Oei

Productie en verspreiding: De Bonte Was, Amsterdam

De artikelen op pag. 3, 33, 45, 90 vlgg. zijn eerder verschenen in de Vrouwenkrant

De artikelen op pag. 5, 8 en 34 zijn eerder verschenen in Folia Civitatis

© copyright 1985 A.C. van Baalen en M.C.F. Ekelschot

isbn 9070268167

INHOUD

- Zijn kresjes goed voor moeders? 3
M. Ekelschot
- Joke Smit: de spanning tussen radikaliteit en reformisme 5
A. v. Baalen
- Zwakke ego's 8
A. v. Baalen
- Darwinisme: racisme en seksisme als wetenschap 11
M. Ekelschot
- Voor een vegetariëse minister van ontwikkelingssamenwerking 33
M. Ekelschot
- Natuurkalender 34
A. v. Baalen
- Co-counselen: herwaardering van rechts 45
A. v. Baalen/M. Ekelschot
- Politieke partijen en racisme 59
A. v. Baalen/M. Ekelschot
- Gewone mensen en vooroordelen 63
A. v. Baalen/M. Ekelschot
- Links en het lichaam: sociokratie en korpodemokratie 66
A. v. Baalen/M. Ekelschot
- Alice Miller en de opvoeding 78
A. v. Baalen
- Anna Freud en het moederschap 83
A. v. Baalen
- Overgangshoekje 87
A. v. Baalen
- Mijn probleem 88
M. Ekelschot
- Overgangshoek 90
A. v. Baalen
- Mijn probleempje 92
M. Ekelschot
- Herwaardering van de mannenhaat 93
M. Ekelschot

ZIJN KRESJES GOED VOOR MOEDERS?

Zijn kresjes nu goed voor moeders, of niet? Een prangende vraag. Het antwoord kan immers vergaande gevolgen hebben voor het vrouwenleven in het algemeen en voor de prioriteitenstelling van de vrouwenbeweging in het bijzonder. Wij zochten het dus voor u uit. Niet alleen aan de hand van een *literatuurstudie*, maar ook door *veldonderzoek*.

Om bij het laatste te beginnen, het veldonderzoek was niet gemakkelijk. Onmiddellijk werden we gekonfronteerd met de zogenaamde 'observer's paradox': wij wilden het spontane gedrag van moeders in de kresj bestuderen, maar door onze aanwezigheid beïnvloedden we hun gedrag. Ook onze fotografe moest in zeer moeilijke omstandigheden werken. Hoewel het ons vrij lang lukte onopgemerkt door de moeders ons werk te doen, kregen ze ons toch uiteindelijk in de gaten. Ze raakten zo opgewonden dat wij moesten ophouden met ons werk. De kresjleidster bleek later zoveel moeite gehad te hebben met het weer rustig krijgen van de moeders, dat zij ons geen toestemming wou geven om nog een keer te komen observeren.

Veldonderzoek: Hoewel we dus te weinig tijd hadden gehad om echt diepgaand onderzoek te doen, ontdekten we toch een aantal saillante gegevens. Zo viel eigenlijk meteen al op dat in de kresj alles voor moeders veel te *klein* was. De poppenhoek bijvoorbeeld. Bij het inrichten van de poppenhoek en bij de aanschaf van poppen en poppenwagens, was duidelijk geen rekening gehouden met het formaat van de gemiddelde moeder. Wij zagen dan ook dat de moeders in hun spelen met de poppen en de poppenwagens aan geen enkele matagogische doelstelling beantwoordden. Ze leerden niet - tenminste niet zichtbaar voor ons - om via de poppen van zichzelf te abstraheren en een begin te maken met de opbouw van een zelfbeeld. Ze gooiden daarentegen met de poppen, gingen er op zitten en sloegen elkaar ermee.

Ook de zandbak was veel te klein. Zo klein dat twee moeders met elkaar de beschikbare ruimte dusdanig vulden, dat zijzelf noch enige andere moeder bij het zand konden komen.

Ook de vervoermiddelen - steppen en autoos - waren absoluut niet op het formaat van de moeders afgestemd. Zowel het materiaal waaruit ze vervaardigd waren als de afmetingen waarin ze uitgevoerd waren, verhinderden de moeders om er functioneel - dat wil zeggen in termen van tijd-ruimte-uitdagingen - mee te spelen. Slechts één moeder zagen wij dan ook maar een autootje gebruiken om zichzelf voort te bewegen. Helaas bestond er een dusdanig disproportioneel verband tussen haar motoriek en het voertuig, dat die activiteit in een val en een huil partij eindigde.

Literatuuronderzoek: Eerst toetsten wij onze infrastrukturele bevindingen aan de door Jansen, Vermeer, e.a. verrichte studie, die onder de titel *Konstruktie, rekonstruktie en destruktie in de kleinbouw* in 1981 in Delft verscheen. De matentabellen die zij ontwikkelden vergeleken wij met de uitkomsten van onze metingen in de kresj. Wij kwamen tot de konklusie dat naar internationale standaarden gemeten, de infrastructuur van de kresj inderdaad absoluut onvoldoende is voor moeders.

Voor de sociaal-psychologische kontekst van het kresjgebeuren gebruikten wij *Children in groups* van Tiger en Fox (Londen 1976). Tiger en Fox deden in opdracht van de Unesco -in het kader van de vreedzame coëxistentie - onderzoek naar het gedrag van kindergroepen die gekonfronteerd worden met groepen volwassenen. Volgens Tiger en Fox treedt bij een bepaalde verhouding kinderen-volwassenen een deblokking van de agressie van kinderen op. Wanneer die kinderen vervolgens niet verhinderd worden om hun agressie in een systeem van kind-gebonden agressiviteit te bundelen, dan kan zich een voor volwassenen levensgevaarlijke situatie ontwikkelen. (Desgevraagd vertelde de kresjleidster ons later dat zij inderdaad de kinderen had weggehouden van de moeders, in plaats van omgekeerd. In onze matrifokaliteit was ons dat tijdens het kresjbezoek ontgaan.)

Voor een verklaring van de agressie van de moeders onderling, maakten wij gebruik van *De handel en wandel in kresjes* van de hand van Gayle Rubin (New York 1952). Rubin verklaart de intermoederlijke agressie vanuit het ontbreken van enige cirkulatie in phallussen. Er is daardoor geen enkel gedragsbepalend element. Zij beweert dat in hun verontwaardiging over het ontbreken van een heteroseksueel systeem, de moeders elkaar de schuld geven. De agressie die daarbij optreedt zou, volgens Rubin, door het ophangen van spiegels in de kresj, uiteindelijk naar het brandpunt van de vrouwelijke identiteit kunnen wijzen.

Konklusie: Wij vinden het moeilijk om een konklusie uit ons onderzoek te trekken. Enerzijds lijkt het voor de hand te liggen dat moeders maar beter niet in kresjes kunnen worden ondergebracht, maar anderzijds zijn er misschien toch wel - tijdens onze afwezigheid in de kresj - voorvallen geweest die ons van het tegenovergestelde hadden kunnen overtuigen.

JOKE SMIT: DE SPANNING TUSSEN RADIKALITEIT EN REFORMISME

Mij is gevraagd iets te schrijven over de historische plaats van Joke Smit in het feminisme. Dat is niet eenvoudig, want Joke Smit was te buitengewoon om zomaar in een historische hokje te zetten; zo buitengewoon ook, dat ze eigenlijk maar weinig medestanders had. Je kunt eigenlijk niet spreken van een Joke Smit-stroming: ze heeft met al haar tegenstrijdigheden heel verschillende stromingen gestimuleerd.

Eigenlijk had ze ook geen medestanders nodig: ze kon in haar eentje ook heel goed nadenken. In het artikel in De Gids, dat ze in 1967 in het tot dat moment geheel diffuse 'vrouwelijke onbehagen' knalde, staan al de hoofdlijnen van een feministisch actieprogramma; en dat, terwijl ze eigenlijk nooit over vrouwenonderdrukking had nagedacht, voordat een van haar zusjes (of een vriendin, dat weet ik niet meer) haar vertelde dat ze nergens een abortus kon krijgen. Ze was dan ook heel verbaasd dat ze niet de enige was die kwaad was, en dat ze zoveel reacties kreeg dat ze meteen een beweging kon beginnen. Maar ja, wat moet dat moet, al heb je het nog zo druk; en zo richtte ze met Hedy d' Ancona, met wie zij samen - vergeefs - had geprobeerd de WAO en de PvdA-vrouwen in beweging te krijgen, Man-Vrouw-Maatschappij op.

Ze was gestart met een zeer snel en zeer radikaal bewustwordingsproces. Huishouden en moederschap, inclusief de tirannie van de psychologie, en het vrouwelijk fatalisme dat het gevolg is van het gebrek aan keuzemogelijkheden; de druk van de 'erotische bewustwording', die een gelukkig seksleven tot plicht maakt; het feit dat het werk van getrouwde vrouwen nooit serieus genomen wordt; dat de enige remedie is dat vrouwen individueel en kollektief een vechthouding aankweken en ophouden in het moederschap te vluchten.

Deftig

Het merkwaardige van Joke Smit nu is, dat ze al haar radicale woede heeft ingepast in een zuiver sociaal-democratische strategie. Ze was immers, toen ze feminist (feministe moet ik eigenlijk zeggen, want in haar opvatting bestaan er ook mannelijke feministen) werd, al een gevormde persoonlijkheid. Niet alleen als universitair docente en als essayiste voor het deftige publiek van NRC en Tirade, maar ook in haar politieke opvattingen. Toen ze studeerde had ze de schaarse vrije tijd die ze als werkstudente over had aan de stencilmachine van haar PvdA-afdeling doorgebracht. Haar politieke denken was het PvdA-denken van de vijftiger jaren: fel tegen iedere vorm van marxisme, vol vertrouwen in het langzame werk van de deskundigen om de verzorgingsstaat uit te bouwen tot een instrument voor welvaart en rechtvaardigheid. Voor haar was de overheid gewoon de baas in de maatschappij en die zou, mits op de juiste wijze aangesproken, vrouwen hun recht geven. Daarom roept ze aan het eind van haar stuk, waarin ze heeft aangetoond dat de man-vrouw-verhouding tot in de wortels verkeerd is, niet op tot revolutie. Integendeel, ze eindigt met een nederige vraag om begrip: 'Zou het niet goed zijn als moeders hun kinderen meer te bieden hadden dan enkel zorgzaamheid?'

Bij haar pogingen de radicale diagnose in een parlementair-burecratische strategie om te zetten, heeft Joke Smit nooit gestreefd naar een vrouwenbeweging in brede zin. Ze wilde een krachtige pressiegroep, waarin de actieve leden het 'onbehagen' zouden vertalen in politieke eisen, en deskundigen de politieke eisen in voorstellen voor beleid en wetgeving. Voor 'ondeskundige' vrouwen was daarin geen plaats.

¹ Verschenen in Folia Civitatis[]. Opgenomen in Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, Tegennatuurlijk, Amsterdam De Bonte Was, 1985

Frustrerend

Voor haar zelf was dit een uiterst frustrerende strategie, want er waren maar heel weinig vrouwen die belang stelden in statistieken, wetgevingstechniek en overheidsbeleid; en er was er niet een met haar moed, ijver en werktempo.

Hedy d' Ancona zegt in haar herdenkingsstuk in de Volkskrant dat Joke door een obsessie gedreven werd; een dergelijke houding was voor de meesten de gemakkelijkste manier om van Joke's claims op hun tijd, energie en emoties af te komen. MVM werd niet de krachtige pressiegroep die ze zich had voorgesteld; steeds maar weer dezelfde deskundigen moesten het werk opknappen; en het aankweken van een vechtmentaliteit stuitte steeds weer op vrouwelijke weerstanden ('Heb je het adres van MVM er wel bijgezet?' en steeds hadden we het weer vergeten).

Al na een jaar kwam er trouwens concurrentie. Dolle Mina begon, omdat MVM het parlementaire werk al deed, met ludieke acties, die zowel pers als publiek veel leuker vonden. En in 1971 kwam het radikaal-feminisme uit Amerika overwaaien. De consciousness-raising-groepen boden middenklassevrouwen iets waar ze wel goed in waren: over zichzelf praten, in een veilig en zusterlijk klimaat. MVM verloor het vertrouwen in nota's en organisatieschema's en wierp zich op de bewustwording, en omdat er nog steeds mannen in zaten, in steeds sterkere mate op de mannenbeweging. Vrouwen zoals ik die wel Joke's woede deelden, maar niet haar vertrouwen in de juistheid van de sociaal-demokratische strategie, verlieten MVM om met die Dolle Mina's die ook op de samenwerking met mannen afgeknapt waren, een radicale Vrouwenbeweging te gaan organiseren. Slechts een klein aantal getrouwen ging door met het taaie, ondankbare werk van beleidsanalyse en -beïnvloeding.

Intussen worstelde Joke Smit met een konsekwentie van haar strategie: het lidmaatschap van de Amsterdamse gemeenteraad. Ze was realistisch genoeg geweest om er niet te veel van te verwachten, maar dat het zó erg was! Niets, maar dan ook niets kon ze er voor elkaar krijgen, ze werd begraven onder het papier en vernederd door de mannelijke omgangsvormen. Er zat niets anders op dan er uit te gaan - maar niet zonder de heren te hebben uitgelegd waaróm. Haar toespraak tegen de eerst grinnikende, later tot een doodse stilte verstijvende gemeenteraadsleden was een historisch moment: nooit eerder had een vrouw het gewaagd de seksuele grappenmakerij van politici te vergelijken met de pikstaanderij van de exhibitionist, die een kick krijgt door vrouwen angst en schaamte in te boezemen.

Het leek even of ze rijp was voor het radikaal-feminisme. Maar dat was niet zo, want ze was juist zo kwaad omdat ze geen afscheid wou nemen van de mannen en hun organisaties. Met het 'praatgroepwezen' kon ze weinig beginnen: het was haar te ongericht, te onpolitiek, te ongeorganiseerd, te gemakzuchtig; in het beste geval zou het nog jaren duren voor er een echte politieke beweging uit zou kunnen voortkomen. Daar kon ze niet op wachten; en ze kon ook niet werken in een situatie waarin ze afhankelijk zou zijn van wat *andere* vrouwen zouden willen, steeds maar te zoeken naar waar *andere* vrouwen kwaad over willen worden; te meer daar ze iedere marxistische of neomarxistische theorie, die helderheid kan brengen in de schijnbare chaos van een beweging van uitgebuiten en onderdrukten, waarvan een gedeelte profiteert van klasse-voordelen waarvan het geen afstand wil doen, vastberaden bleef afwijzen. Op dat punt scheidden onze wegen, zodat ik verder alleen kan vertellen wat ik uit de verte heb waargenomen.

Anarchistische motieven

Dat was, dat ze nu de macht en het geld van het overheidsapparaat zèlf probeerde te gebruiken om het feminisme op gang te krijgen. Vandaar de Emancipatiekommissie, toen het Jaar van de Vrouw daartoe de mogelijkheid bood. Vandaar de pleidooien voor betaalde emancipatiewerkers/sters, die het bewustmakende en deskundigheidsbevorderende werk moesten gaan doen, waar feministen zo overwerkt van worden. Vandaar ook haar entoesiasme voor de radikale therapie die vrouwen op systematische en deskundige wijze nieuwe omgangsvormen zou leren in plaats van het zo verderfelijke vrouwelijke en moederlijke ge-

drag. Vandaar haar woede over de radikale vrouwenbeweging, die zich 'uit anarchistiese motieven' tegen al deze plannen verzette.

Zo werd voor haar de radikale vrouwenbeweging de belangrijkste tegenstandster. Omgekeerd was het niet zo, want wij hadden er wel meer. Vanaf rond 1975 begon het begrip feminisme immers steeds meer te verwateren, en daarmee begon de strijd om duidelijk te krijgen waar iedereen nu precies voor staat, die wij nog steeds moeten voeren. In die strijd was Joke een zo prettig duidelijke tegenstandster, dat ze bijna een bondgenoot werd. Iemand die gewoon zegt dat ze een sociaal-demokrate is; voor wie het moederschap gekenmerkt wordt door het opruimen van rommel en niet door diepe seksuele belevingen bij bevalling en borstvoeding; die het reformisme heeft gekozen uit ongeduld en niet uit behoefte aan comfort. Hadden we maar meer van zulke tegenstandsters!

Ollie B. van Dam

De laatste jaren groeit een deel van de radikale beweging trouwens weer naar het MVM-werk toe: de crisis dwingt ons tot het hinderlijk volgen van de parlementaire activiteiten, om te voorkomen dat in één klap de positie van vrouwen zo wordt verzwakt - abortus, omgangsrecht, alimentatie, economische eenheid - dat we weer dertig jaar moeten werken voordat vrouwen weer een perspectief op zelfstandigheid veroverd hebben. En zo was het dan een dubbele schok toen we hoorden dat Joke ongeneeslijk ziek was. Wie zal haar werk voortzetten? Ze heeft nog duidelijke lijnen uitgezet: er moet een vrouwenpartij komen, en zolang die er niet is moeten alle vrouwen in de kamers samen optrekken. Volgens Joke hebben ze immers meer met elkaar gemeen dan met de mannen van hun partij: 'Een CDA-feministe is linkser dan de meest linkse man. De PvdA-mannen zijn maar klassestrijders, *en dat zijn hoge mannen, die om hun eigen machtspositie veilig te stellen zorgelijk doen over lage mannen. Dus je hebt daar Ollie B. van Kemenade, Ollie B. van Dam, Ollie B. van den Doef, ga zo maar door.*' (Opzij september 1981).

Het is Opzij nog gelukt om de eerste bijeenkomst van de kamervrouwen te organiseren voor Joke stierf. Hopelijk heeft dat haar ergernis, dat ze dood moest terwijl er nog zoveel te doen is, wat verzacht.

Wij denken dat het de feministen onder de kamervrouwen alleen lukt om iets voor elkaar te krijgen, als er een grote vrouwenbeweging rond het Binnenhof staat - zo nodig weer letterlijk. Om dat voor elkaar te krijgen, zal het bewustwordingsproces dat vrouwen rond 1970 doormaakten eigenlijk gewoon weer opnieuw moeten beginnen; dat betekent, dat het 'feminine mystique' van haar irrationele sluiers ontdaan moet worden, dat onthuld moet worden dat 'de nieuwe vrouwelijkheid' niets anders is dan de combinatie van huishouden, moederschap, onderbetaald rotwerk, en seksuele kwetsbaarheid.

Ik denk dat het belangrijkste wat Joke Smit heeft achtergelaten haar heldere, krachtige stijl is. Haar grote talent was haar eigen bewustwordingsproces over te brengen op de lezeres; en jammer genoeg gunde ze zich bijna nooit de tijd om te schrijven, juist omdat ze dacht dat werk dat ze leuk vond vast niet nuttig was.

ZWAKKE EGO'S

De vrouw bestaat niet is veel leuker dan *Renate Rubinstein* en *Emma Brunt!* Hoe leuk een anti-feministisch boek voor een radikaal-feminist is, hangt natuurlijk af van de verhouding tussen het aantal politieke vijandinnen dat beschadigd wordt, en het aantal keren dat de auteur je zelf op het hart trapt. Die verhouding ligt bij 't Hart veel gunstiger dan bij Rubinstein en Brunt. Rubinstein haat alle soorten feministen zo intens dat ze er zelden grappig over is, en Brunt wordt soms door een oude rankune tegen de Bonte Was gedreven om onwaarheden te vertellen. Beiden zijn voor mij dus niet echt ontspannend, hoe prettig ik het ook vind om de verloedering van de vrouwenbeweging aan de kaak gesteld te zien. Maarten 't Hart staat echter zo ver van de vrouwenbeweging af, dat hij de juiste distantie heeft voor werkelijk vrolijke satire - iets wat wij in deze loden tijd hard nodig hebben.

Behalve satire bevat het boek ook serieuze kritiek op feministen die zich volgens 't Hart niet aan de grondslagen van het feminisme houden, daarnaast allerlei aanvallen op die grondslagen zelf (die ik het liefst zou overslaan, maar dat kan natuurlijk niet) en verder een rijkdom aan eigen ervaringen.

Die eigen ervaringen doen mij denken aan de scène uit *The secret policemen's ball*, waarin enige mannen in avondkleding opscheppen over hun arme jeugd - een wedstrijd die gewonnen wordt door de man wiens ouders zo arm waren dat hij alleen 's nachts tussen 2 en 5 een beetje kon slapen, omdat ze in een kartonnen doos op de snelweg woonden. Mocht er ooit nog eens een wedstrijd worden uitgeschreven welke man in Nederland als kind (alle gruwelverhalen van 't Hart betreffen zijn jeugd) het bitterst door vrouwen is onderdrukt, dan komt de volgende passage zeker in aanmerking:

'En nu heet het opeens dat vrouwen met een "zwak ego" de wereld in worden gestuurd. Wie dat gelooft moet maar eens brood gaan bezorgen in de Paul Krugerstraat in Maassluis en dan bij elk huis zeggen (zoals ik eens heb moeten doen): "Ik kan vandaag geen gesneden wit leveren want de snijmachine was kapot." Dan zal men eens zien wat al die "zwakke ego's" vermogen. Eén van die zwakke ego's deelde mij mee: "Donderstraal op, ik heb geen broodmes, ik moet gesneden brood hebben. God, wat jammer dat ik geen broodmes heb, anders stak ik het dwars door je heen." Een ander zwak ego heeft mij met mijn hoofd in de bakkerskar geduwd en toen haar dochter verzocht om het deksel op mijn nek te laten vallen. En laat dat zwakke dochterego dat nu nog doen ook! Bij een andere gelegenheid heeft een vrouw uit diezelfde straat, toen ik haar geen gevulde koeken kon leveren, mij in de bakkerskar getild en het deksel erop gedaan. Aan de buitenkant zette zij de knip vast, zodat ik minstens twintig minuten lang tussen de krentenbollen gevangen heb gezeten.'

Prachtig! De rest van de ervaringen zijn wat minder meeslepend, maar toch heel goed te lezen. Omdat ze verder met het betoog niet zoveel te maken hebben - 't Hart baseert zijn theorie op eigen ervaringen, omdat hij denkt dat feministen dat ook doen, maar dat hoeven we niet serieus te nemen - ga ik nu verder met het tweede thema, de verloedering ('t Hart: 'uitwassen') van de vrouwenbeweging.

Nu, daar zit zoveel moois bij, dat kan ik niet allemaal opschrijven. Het hoogtepunt is het artikel uit de NRC van vijf jaar geleden, waarin hij *Anja Meulenbelt* en *Henk van der Meyden* aan elkaar koppelt, en waar hij zo trots op is dat hij het in zijn geheel heeft opgenomen. Er staat geen woord feminisme in dit stuk, maar ik geloof niet dat het mogelijk is om Meulenbelts commerciële instelling effectiever duidelijk te maken. Helaas, kritiek als deze schijnt averechts te werken - onmiddellijk wierpen zich weer allerlei vrouwen, zoals *Hanneke Groenteman* en *Etty Mulder*, op om de pionier van de feministiese corruptie te verdedigen.

¹ Maarten 't Hart, *De vrouw bestaat niet*, De Arbeiderspers, Amsterdam 1982. Deze recensie stond in *Folia Civitatis*, 13 maart 1982, onder de titel 'Waarom smeert Maarten 't Hart niet gewoon broodjes bij de vrouwenstaking?'

Het terrein van de feministiese korrupsie is in de vijf jaar verschoven: van het propageren van de seksuele revolutie, zoals in 'De schaamte voorbij' en in de toen in de mode zijnde seks-trainingen en -therapieën naar de seksuele revolutie van het moederschap. Deze trend is gebaseerd op 'Uit vrouwen geboren' van *Adrienne Rich*, dat in vrouwenstudieskringen juichend omhelsd is als tegengif tegen het radikale standpunt, dat je er in de bestaande verhoudingen verstandiger aandoet helemaal geen kinderen te krijgen. De Vrouwenkrant van juni 1981 heeft geprobeerd vrouwen te waarschuwen dat dit een reaktionair boek is; 't Hart ondersteunt de kritiek, maar voegt er bemoedigend aan toe dat het al te laat is om er nog iets aan te doen (p. 63).

Het meest serieus is 't Hart in zijn aanval op het geloof in *Jung*, dat door zoveel feministen gekoesterd wordt. Hij noemt *Andreas Burnier*, *Stephanie de Voogd* en *Hanneke van Buuren*; hij had *Adrienne Rich* er bij kunnen zetten, omdat die zich baseert op Jungs leerlingen *Erich Neumann* en *Esther Harding*. Het eigenlijke werk van de Jungkritiek is hier echter verricht door *Jules de Leeuwe* in 'Carl Gustav Jung en zijn maatschappelijke basis', die een hele serie racistiese en seksistiese uitspraken van Jung heeft verzameld; maar zolang mensen als *Andreas Burnier* Jungs nationaal-socialistiese uitspraken over de Germaanse ziel vergelijken als 'sociale faux pas' kunnen deze citaten niet vaak genoeg herdrukt worden.

Losse pols

Dat was dan wat leuk en nuttig was; er staan nog wel meer grapjes en trapjes tegen schrijvende vrouwen in, maar de meeste zijn wel erg uit de losse pols. Over dus naar het volgende punt: 't Harts eigen opvattingen over het feminisme. Op blz. 31 staat een zin die daaromtrent het ergste doet vrezen. *'Blijft natuurlijk de vraag open waarom vrouwen, als ze thuis dan zo dominerend zijn, in het openbare leven zo zelden in bestuursfuncties worden aange troffen. Ik heb daar onvoldoende inzicht in omdat ik mij nooit bemoei met bestuur en beheer, met organisatie en politiek.'*

Tja, dan schieten we er natuurlijk niet veel mee op als hij *Andreas Burnier* te lijf gaat omdat zij het rationele verstand verwerpt - en vervolgens weigert om het te gebruiken voor iets anders dan de natuurwetenschappen. Daarmee slaat hij een weg in die hem bij *Adrienne Rich* zal doen eindigen: van een ontkenning van het onderscheid tussen cultuur en natuur (p. 47), via een pleidooi voor de sociobiologie (boeken bijlage Vrij Nederland jan.1982) naar uitspraken over vrouwelijke 'natuur'. In dit boek probeert hij een houvast op dit hellend vlak te vinden in 'de hormonen' (p. 54), maar dat is natuurlijk flauw. Waarom zou de productie van hormonen bepaald moeten zijn door 'de natuur', en niet door reacties op menselijke verhoudingen? Overigens brengen die hormonen hem ertoe ineens zijn eigen betoog over de vrouwelijke dominantie te ondermijnen: 'Als je aan meisjes de hormonen zou toedienen die in het bloed van jongens cirkuleren, dan zouden zij ook agressiever en aktiever worden.' Nog agressiever dan de vrouwen uit de Paul Krugerstraat in Maassluis?

Hij kan dan wel beweren dat hij dit boekje geschreven heeft om een bijdrage te leveren aan de feministiese diskussie, en trots vermelden hoeveel feministiese boeken en bladen hij leest, maar als hij alles overslaat wat daarin over bestuur en beheer etcetera (wij zouden zeggen: over ekonomie en politiek) vermeld wordt, kan hij hoogstens de myte, dat feminisme iets is dat de 'persoonlijke vrije ontplooiing' betreft, helpen versterken. En waarom zou hij ook anders? Die myte is een mannelijk belang, om te verbergen dat het feminisme een strijd is tegen objektieve, onpersoonlijke mechanismen van uitbuiting en overheersing van vrouwen door mannen.

Twintig jaar geleden was 't Hart heel feministies, vertelt hij. Hij was zo entoesiast geworden over *Simone de Beauvoir* en *Betty Friedan*, dat hij daar voortdurend meisjes over toesprak en er zelfs, hoe verlegen hij ook was, een serie lezingen over heeft gehouden! Hij had uit deze boeken begrepen, dat vrouwen zo bevoorrecht zijn - geen rotwerk hoeven doen en mannenkleden mogen dragen - omdat ze onmondig worden gehouden, net zoals kinderen (p. 107).

Dat vrouwen niet werken, had hij uit *Mary Wollstonecraft* - die over de vrouwen van de heersende klasse sprak. Dat in die tijd vrouwen en kinderen de fabrieken vulden, is hem ontgaan. Het huishouden is volgens hem niet eens werk, maar een 'bezigheid', zie p. 105: .. *'en de vrouw diende haar verzorgende taak op te geven (niet, volgens mij, omdat het een vernederende, tweederangs bezigheid was, maar omdat ze daarmee op subtiele wijze haar man en haar kinderen kon domineren).'*

Kortom, van werktijden en uurlonen heeft hij geen verstand, en dat vrouwenwerk geen prestige heeft vindt hij kennelijk zo normaal ('natuurlijk'?) dat het hem niet eens opvalt. *'In de beroepen die het meeste prestige genieten vinden we inderdaad verhoudingsgewijs véél meer mannen, maar in de beroepen die het slechtste worden betaald en helemaal geen prestige genieten zoals doodgraver, rioolwerker, rattevanger, classificeerder, baggeraar, vuilnisman, plantsoenarbeider, sneeuwruimer en dergelijke vinden we zelfs uitsluitend mannen - tenminste in Nederland.'* (p. 89).

Ach ja, wel acht uur per dag sneeuwruimen, en misschien niet veel meer dan het minimumloon! Wat zouden de zielepieten graag willen ruilen met hun vrouwen, die helemaal geen vrije tijd hebben en als thuiswerkster wel f 2,- per uur kunnen verdienen!

Spiegel

Inderdaad - 'de vrouw bestaat niet'. 't Hart spreekt naar beste weten: hij heeft er nog nooit één gezien, omdat hij altijd heeft gedacht dat hij zo vrouwelijk was dat hij kon volstaan met in de spiegel te kijken. Daarom staat hij alsmaar op de galerij achter het Amsterdamse Vrouwenhuis (p. 124), te wachten tot we hem binnenroepen.

Nu ben ik weer helemaal uit mijn humeur geraakt, terwijl ik toch zo gezellig was begonnen. Waarom heeft die man niet gewoon broodjes gesmeerd bij de vrouwenstaking? Kritiek leveren kunnen we zelf ook wel, nu we over onze misplaatste solidariteit - je mag andere vrouwen niet openlijk aanvallen - heen zijn. Het moeilijke punt is om de discussie op gang te krijgen. Het is immers niet genoeg om over al die uitwassen te zitten giechelen: sommige ontwikkelingen (met name die naar irrationaliteit en 'lijfpolitiek' - kinderen, keuken en kutreligie) zijn te gevaarlijk. Vrouwelijkheidswaan is nu eenmaal, zoals het Duitse blad Emma terecht zegt, het komplement van de fascistiese mannelijkheidswaan.

De discussie over deze verschijnselen komt niet op gang omdat veel vrouwen nog steeds medelijden krijgen met wie op politieke gronden aangevallen wordt. Deze vrouwelijke handicap zal de vrouwenbeweging echter zelf moeten overwinnen. Ik acht overigens niet uitgesloten dat mannen iets aan de strijd tegen de irrationaliteit kunnen bijdragen - maar dan zullen ze toch werkelijk rationeel moeten zijn, hoe moeilijk dat ook voor ze is.

DARWINISME: RACISME EN SEKSISME ALS WETENSCHAP

Een natuurfilm op de televisie, over een Amerikaanse rivier. We zien een wasbeertje dat zich - o zo onhandig - nieuwsgierig voortbeweegt over een stuk wallekant dat duidelijk op instorten staat. De grote wasbeer op de achtergrond vertrouwt het ook niet, maar doet wijselijk niets om het jong terug te halen. En daar gaat het kleintje dan, met een hoop klei de vreselijk snelstromende rivier in, kopje onder en weer boven, meegesleurd met zo'n vaart dat zelfs het gevoel van zwemmen ontbreekt.

Ach god, ach god, wat zijn het toch altijd sadistische rotfilms; laten ze eens een wasbeertje zien, en meteen, weg wasbeertje! Maar wacht, daar verschijnt opeens naast het bijna verdronken wasbeertje een wilddrijvende boomstam - boomstam drijft tegen beertje - beertje haakt vertwijfelde nageltjes in boomstam en wordt even later met stam en al op een soort zandplaat aangespoeld. Tevreden stellen we vast dat het dus toch nog goed afgelopen is - een geluk bij een ongeluk!

Maar dat is niet de bedoeling! De gedragen stem van de kommentator deelt ons mee dat wij zojuist getuige zijn geweest van *de strijd om het bestaan* en dat *alleen de sterksten overleven!* En dreigend roept hij er nog achteraan: *de survival of the fittest!*

Darwin dus - de man is inmiddels ruim 100 jaar dood, maar aan populariteit hebben zijn denkbeelden weinig ingeboet. Integendeel, er is een hele Darwinrevival op gang gekomen, met iets modernere vervangingen van een aantal 19de eeuwse termen, maar met dezelfde kerngedachte.

In Amerika bevechten al weer een paar jaar de zogenaamde Creationisten en Evolutionisten elkaar; scheppingsverhaal of evolutieleer, wat leren wij onze kinderen op school, dat is de inzet van het gevecht.

Ook in onze kranten krijgen we regelmatig de laatste veldslagen opgediend. En juist omdat de 'creationisten', die griezels van de 'Moral Majority' zijn - veel god, gezin; geen homoseksualiteit, abortus en feminisme - lijkt het vanzelfsprekend om je blind aan de kant van de 'evolutionisten' te scharen. Uiteindelijk hebben we niets op met het scheppingsverhaal, hebben we er geen enkel bezwaar tegen om van aap of ander dier af-gestamd te zijn en hebben we dus geen enkel bezwaar tegen de evolutieleer. Of toch wel?

Wat houdt die evolutieleer eigenlijk precies in?

Malthus' bevolkingsteorie

In 1798 verscheen - anoniem - een Essay on the Principle of Population and Its Effect on Human Happiness¹, waarin de schrijver zijn Engelse publiek uitlegde dat de idealen van de franse revolutie helaas niet verwezenlijkt konden worden. Hij had namelijk een natuurlijke barrière ontdekt tegen de mogelijkheid van vrijheid en gelijkheid voor iedereen. Die barrière vormde de mensheid zelf, of liever gezegd de menselijke voortplantingssnelheid. Er waren eenvoudig teveel mensen om vrijheid, gelijkheid en broederschap aan iedereen te kunnen garanderen. En dat zou altijd zo blijven. Dat was een natuurwetmatigheid die met de onverbiddelijkheid van de zwaartekracht zijn werk deed.

Het pamflet sloeg aan en herdruk na herdruk verscheen, inmiddels voorzien van de naam van de auteur, dominee Malthus. De natuurwet die hij ontdekt meende te hebben was van een ongekende eenvoud: mensen vermenigvuldigen zich volgens een meetkundige reeks

¹ T.R. Malthus, *An essay on the principle of population and A summary view of the principle of population* (1798/1830)Pe1ican 1970

(2-4-8-16 enzovoorts) terwijl het voedsel dat zij tot eigen levensonderhoud produceren niet sneller toeneemt dan een rekenkundige reeks (2-4-6-8-enzovoorts). Honger, armoede en een vroegtijdige dood zijn voor een groot deel der mensheid onontkoombaar.

Het cijfermateriaal waarop Malthus zich baseerde was afkomstig van onderzoek naar de noord-Amerikaanse bevolkingstoename in de 18e eeuw. Daar had zich elke 25 jaar een verdubbeling van het inwonersaantal voorgedaan - tenminste bij de immigranten; van de indianen waren er steeds minder gekomen, meldde Malthus plichtsgetrouw - dus die bevolkingstoename moest als normaal menselijk opgevat worden, als een absoluut gegeven, dat slechts door natuurrampen of hongersnoden aangetast kon worden.

Natuurrampen, hongersnoden, ellende en armoede waren dan ook volgens Malthus een noodzakelijk kwaad. Sterker nog, het voorkómen van ellende zou het leven op aarde pas echt ondragelijk maken omdat er dan veel te veel mensen zouden zijn. Voor Engeland stelde Malthus dan ook voor om de armenwetten onmiddellijk af te schaffen. Voedselvoorziening aan mensen die niet in hun eigen onderhoud konden voorzien zou er maar toe leiden dat ze zich gingen voortplanten, met als gevolg dat er steeds meer armen zouden komen, wat voor henzelf toch ook niet prettig was.

Er verschenen vele kritieken op Malthus' stelling dat er per definitie te weinig voedsel zou zijn voor iedereen, verhandelingen over verbeteringen in de landbouwsystemen waardoor ongekende oogsten werden geproduceerd en bevolkingscijfers uit allerlei landen waar niets te bespeuren viel van een 'meetkundige reeks'. Wetenschappelijk gezien bleef van Malthus' betoog niets overeind maar, de propagandistische uitwerking van zijn geschrift was niet te stuiten.

Hoe heerlijk was het immers voor de rijken om zich niet schuldig te hoeven voelen over al die armen. Dat hun tragies lot niet veroorzaakt was door de jammerlijke omstandigheden waarin zij moesten leven en werken, maar dat juist die omstandigheden als het ware door de natuur waren voortgebracht voor het heil der mensheid, was precies wat ze wilden horen.

Marx' kritiek

De bekendste Malthuskritiek is van Marx².

Marx vond Malthus als econoom - zijn bekendheid leverde hem in de jaren twintig een professoraat in de politieke economie op - helemaal niet zo slecht. Als overbevolkingsdeskundige sloeg de 'baviaan' echter, volgens Marx, louter onzin uit. Hij ontwikkelde in zijn kritiek op Malthus' konsept van 'absolute overbevolking' het begrip 'relatieve overbevolking'. Volgens Marx ligt het aan de produktiewijze in een bepaalde historische periode of er mensen tot 'overbevolking' gemaakt worden en hoeveel. Een kenmerk van het kapitalisme is dat er een permanente, ja zelfs een steeds in aantal toenemende overbevolking is, dat wil zeggen een steeds groter aantal mensen dat van het bezit van produktiemiddelen wordt buitengesloten om er, als het kapitaal behoefte heeft, grote aantallen goedkope arbeidskrachten uit te putten. Dat er steeds meer armen komen heeft dan ook niets met de natuur te maken en alles met het kapitalisme, dat eerst mensen hun eigen middelen van bestaan afpakt om ze vervolgens zolang als ze bruikbaar zijn te kunnen uitbuiten; met het gevolg dat degenen die niet (meer) bruikbaar zijn voor het kapitaal - de 'overbevolking' dus - een nog jammerlijker bestaan hebben dan degenen die zestig uren in de fabriek mogen werken. Verdergaande mechanisatie zou - aldus Marx - voor steeds grotere legers 'paupers' zorgen, een ontwikkeling die hij in zijn meest optimistische momenten liet eindigen met een opstand van een deel van de 'paupers' samen met arbeidersters tegen het kapitaal!

Dat het aan de produktiewijze ligt of er zogenaamde overbevolking of onderbevolking is of niet, kan ook geïllustreerd worden met de in de 16de eeuw gestarte deportatie van mensen uit verschillende Afrikaanse landen naar Amerika. Daar werden ze verkocht als werkkraft, voorzover ze de reis overleefd hadden, en ze werden verder tot een slavenbestaan gedwongen door de 'wettige' eigenaars. Geschat wordt dat tot aan het begin van de 19de eeuw

² K. Marx, *Grundrisse* (1857/58) Penguin 1973, p 604-608

22.000.000 mensen gedeporteerd zijn, van wie er 11.000.000 tijdens het transport om het leven gekomen zijn. Geschat wordt ook dat door toedoen van slavenjagers in Afrika zelf 100.000.000 mensen zijn omgekomen.

*'De slavenhouder koopt zijn arbeiders zoals hij een paard koopt. Wanneer hij een slaaf verliest, verliest hij een kapitaaldeel, dat hij door een nieuwe besteding op de slavenmarkt moet vervangen. Maar: "De rijstvelden van Georgië en de moerassen van Mississippi mogen op een fatale wijze schadelijk zijn voor de menselijke konstitutie, nochtans is de vernietiging van menselijk leven niet zo groot of zij kan worden goedge maakt uit de overvloedige reservoirs van Virginië en Kentucky. Overwegingen van economiese aard, die nog een zekere waarborg konden bieden voor een menselijke behandeling van de slaven, voorzover het belang van de meesters samenviel met het welzijn van de slaven, worden na invoering van de slavenhandel omgekeerd de oorzaak van de meest ekstreme vernietiging van de slaven; immers zodra de slaaf door toevoer uit andere negerreservoirs kan worden vervangen, wordt zijn levensduur minder belangrijk dan zijn produktiviteit tijdens zijn leven. In een op slavenarbeid gebaseerd ekonomies stelsel is het derhalve een stelregel dat in landen met een slaveninvoer de meest effectieve ekonomie die is, waarbij de grootst mogelijke hoeveelheid arbeid in de kortst mogelijke tijd uit het menselijk vee (human cattle) wordt geperst.'*³

De behandeling als 'menselijk vee' betekende ook dat vrouwen niet alleen slavenwerk moesten verrichten, maar dat ze ook als fokvee werden behandeld.

*'Een jaar nadat de import van Afrikanen gestopt was, besliste een rechtbank in South Carolina dat slavinnen geen enkel recht op hun kinderen konden doen gelden... omdat "de jongen van de slaven ... op hetzelfde nivo staan als andere dieren.'*⁴

Natuurlijke historie

Het waren niet alleen rechters die zorgden voor rechtvaardigingen van het gedrag van slavenhouders en van al die andere mensen die van de uitbuiting en onderdrukking leefden en profiteerden: de denkende standen waren al een eeuw bezig die rechtvaardiging in allerlei wetenschappelijke vormen te ontwikkelen. Zo had de Zweedse botanikus Linnaeus al in 1739 de mensheid keurig geordend, als onderdeel van zijn 'Systema Naturae': Onder het kopje 'antropomorpha' (mensvormigen) kunnen wij dan ook aantreffen:

'Europeus albus (witte Europeaan): (...) schrander, vindingrijk, (...) blank, sanguinisch. (...) Hij wordt geregeerd door wetten.

Americanus rubescens (rode Amerikaan): tevreden met zijn lot, vrijheidslievend, (...) door de zon verbrand, cholericus. (...) Hij wordt geregeerd door gebruiken.

Asiaticus luridus (vaalgele Aziaat): (...) trots, gierig, (...) geelachtig, melancholisch, (...) Hij wordt geregeerd door overtuiging.

*Afer niger (zwarte Afrikaan): (...) slim, lui, nalatig, (...) zwart, flegmatisch. (...) Hij wordt geregeerd door de eigenmachtige wil van zijn meesters.'*⁵

Dat boek verscheen in 1739, de tijd van de verlichting, de tijd waarin de opkomende natuurwetenschappen steeds meer het model werden voor het inventariseren, ordenen en verklaren van menselijke gedragingen en gebeurtenissen. Al deze geleerden probeerden dat wat voor de werkelijkheid gehouden werd het karakter van 'natuurlijk' mee te geven.

Linnaeus en veel van zijn tijdgenoten meenden verschillende mensen'merken' te hebben kunnen inventariseren, de latere geleerden zouden het op zich nemen om een zogenaamde logika aan te brengen in die indeling. Die logiese indeling ging verder dan het aanbrengen van een hiërarchiese ordening in een in vieren gedeelde mensheid.

In Linnaeus' tijd werd over het algemeen nog de scheppende hand van god achter het bestaan van mensen gezocht. Aan de hand van de bijbel werden verschillende interpretaties

³ K. Marx, *Het Kapitaal* (1868), De Haan 1972, p 83

⁴ A. Davis, *Women, Race and Class*, The Women's Press 1981, p 7

⁵ L. Poliakov, *De Arische mythe*, over de bronnen van her racisme en de verschillende vormen van nationalisme (1971), Meulenhof 1979, p 162

van het bestaan van verschillen tussen mensen gemaakt. Gebruikelijk was om Cham, de verstoten zoon van Noach, te zien als voorvader van alle zwarte mensen. Die droegen de vervloeking tot dienstbaarheid als een soort erfzonde met zich mee. Die 'erfzonde' werd in latere tijden biologies geherinterpreteerd en tot 'raskenmerk' gemaakt, naar analogie van goede of slechte eigenschappen die bijvoorbeeld gezien werden in paarden of honden.

De plaats van die eigenschappen werd gezocht in het bloed, zo dichtte Tollens in 1815: 'Wien neerlands bloed door d'adren vloeit, van vreemde smetten vrij, ...' Maar het zou nog even duren eer de obsessie met 'vreemde smetten' en 'raszuiverheid' tot een wetenschappelijk programma zouden worden omgebouwd.

Darwin

In Engeland had het Malthusiaanse overbevolkingsverhaal veel succes gehad, ondanks de kritiek. Halverwege de 19de eeuw werd het zelfs de grondslag voor een revolutie in het wereldbeeld dat tot dan toe door het scheppingsverhaal bepaald was. Deze revolutie werd tot stand gebracht door Charles Darwin in zijn 'The Origin of Species' van 1859⁶.

In het begin van de eeuw had Lamarck gesuggereerd dat de verschillende soorten planten en dieren min of meer uit elkaar waren ontstaan. Hij had doorgedacht op het schema waarin Linnaeus en zijn navolgers de 'natuur' geordend hadden, op grond van overeenkomsten in bouw en uiterlijk. Deze overeenkomsten hadden iets te maken met verwantschap, volgens Lamarck, en de verschillen moesten verklaard worden volgens het principe dat aangeleerde eigenschappen overerfbaar waren. Dieren die iets nieuws geleerd hadden, hadden dat via 'de erfelijkheid' overgedragen op hun nakomelingen.

In 1838 las Darwin, volgens zijn autobiografie⁷, Malthus' essay over de bevolking. Op dat moment bedacht hij hoe de verschillende soorten op een *andere* manier uit elkaar hadden kunnen ontstaan; via de 'overbevolking', niet alleen van mensen, maar ook van *alle* soorten planten en dieren. De natuurwet die Malthus had ontworpen voor menselijke samenlevingen werd door Darwin op de hele organiese wereld toegepast. Van alles was er teveel; van alles moest een deel jammerlijk omkomen; van alles redde maar een deel het *om aan de voortplanting toe te komen*. Dat deel onderscheidde zich - volgens Darwin - van de omgekomenen doordat zij beschikten over iets wat die anderen niet hadden. Dat 'iets' zou dan weer overgeërfd worden door de nakomelingen, die - omdat die ook weer met teveel zouden zijn - het zouden winnen of verliezen, afhankelijk van de hoeveelheid 'iets' die zij bezaten, en zo voort en zo voort. Op den duur, aldus Darwin, konden die verschillende ietsen ertoe geleid hebben dat er een nieuwe soort plant of dier ontstaan was.

Het 'teveel' van Malthus werd dus door Darwin verabsoluteerd. Er waren teveel individuen van iedere soort dan dat zij zich allemaal zouden kunnen voortplanten. Net als bij Malthus, die het voorplanten - zij het met mate - wou reserveren voor de niet-armen, zo kregen bij Darwin planten en dieren (en in laatste instantie ook mensen) ook kwalifikaties mee, die hen tot al dan niet voortplantingsgeschikt bestempelden. Darwin deelde de hele organiese natuur in in de twee categorieën 'fit' en 'unfit'; binnen iedere soort moest uitgevochten worden wie bij welke categorie hoorde; dat was 'the struggle for life', ofwel 'de strijd om het bestaan'.

Het konijn dat na het werpen der jongen opgegeten wordt was dus volgens Darwin een konijn dat 'overleeft', een 'fit' konijn. Als het al eerder onder een auto gekomen was was het 'unfit' en had het verloren in de 'strijd om het bestaan'. De scheiding in 'fit' en 'unfit' had Darwin opgemerkt bij plantentelers en dierenfokkers. Die bleken ongewenste exemplaren uit bloem- of kraambed te verwijderen en door te fokken of te telen met de gewenste exemplaren: de appels met rode bloesjes, de honden met hangoren en paarden met allerhande bij-

⁶ C. Darwin, *The origin of species by meand of natural selection or the preservation of favoured races in the struggle for life* (1859) Mentor 1958

⁷ F. Darwin (ed), *The autobiography of Charles Darwin and selected letters* (1892) Dover z.j.

zondere voorbenen en achterhanden. Menselijke activiteiten rond het uiterlijk van hun planten en dieren werden door Darwin in 'de natuur' geprojecteerd.

*'Hoe langzaam het proces van selectie ook mag gaan, als de zwakke mens zoveel voor elkaar kan krijgen door kunstmatige selectie, dan kan ik geen grens ontdekken aan de mate van veranderingen, aan de schoonheid en complexiteit van de aanpassingen van alle organiese wezens, zowel aan elkaar als aan de fysieke levensvoorwaarden, die gedurende lange tijd door het selectievermogen van de natuur tot stand gebracht zijn; dat wil zeggen door de "overleving van de sterkste".*⁸

Alle ingrediënten van Darwins evolutieleer zijn verzameld in het volgende fragment:

*'... de Strijd om het Bestaan (Struggle for Existence) onder alle organiese wezens op de hele wereld, die het onvermijdelijke gevolg is van de hoge meetkundige ratio waarmee zij toenemen, zal behandeld worden. Dit is Malthus' doktrine, toegepast op de hele dieren- en plantenwereld. Omdat er veel meer individuen van iedere soort geboren worden dan er mogelijkkerwijs kunnen overleven; en omdat, ten gevolge daarvan, er een frekwent terugkerende strijd om het bestaan plaatsvindt, heeft dat als gevolg dat ieder wezen dat varieert - hoe weinig ook - op een wijze die voor hemzelf voordelig is, een betere kans heeft om te overleven, en om dus door de natuur geselecteerd te worden. Door het sterke erfelijkheidsprincipe zal iedere variëteit er naar neigen zijn nieuwe en gewijzigde vorm te verspreiden.'*⁹

Dat er opwinding over Darwins werk ontstond is bekend. Konservatieve geestelijken wierpen zich met het scheppingsverhaal in de strijd, en ook menig niet zo christelijk persoon had grote bezwaren tegen Darwins mededeling aan het slot van *The Origin*, dat ook de mensensoort volgens de natuurwet van 'the survival of the fittest' ontstaan moest zijn. Kon zoiets fijnbesnaards als de ontwikkelde Engelsman van zoiets laags als een aap afstammen? Desondanks was het entoesiasme over Darwins werk zo groot dat hij bij zijn dood een keurige staatsbegrafenis kreeg en allang voor die tijd beroemd en geëerd was.

Iedereen die er prijs op stelde om zichzelf als een beetje progressief op te vatten, was aanhanger van Darwin geworden, toetreden tot het geloof in een 'natuurlijke historie' die gekenmerkt werd door onontkoombare honger, dood en ellende voor de meerderheid, op basis waarvan een minderheid de vooruitgang kon beleven; het geloof dat de uitbreiding van de kapitalistische produktiewijze de natuurlijke gang van zaken was.

Dat geloof ging heel goed samen met een soort christendom. Weliswaar moest, als men Darwin volgde, het bijbelse scheppingsverhaal met een korrel zout genomen worden, opgevat worden als metafoor, maar eigenlijk werd de goddelijke almacht niet echt aangetast. De god van Darwin opereerde achter de koelissen; hij had het mechaniese principe van de natuurlijke selectie aan het begin van de schepping meegegeven, zoals Darwin zelf niet moe werd uit te leggen. God was niet dood maar had in tegendeel zijn werkzaamheden aangepast aan de 19de eeuw; hij werkte wetenschappelijk verantwoord. Natuurwetenschappelijk.

Gewenst en ongewenst

Het streven van Darwin en tijdgenoten - taalwetenschappers, fysiologen, antropologen, geologen, biologen, psychologen - was om de bevindingen in hun discipline in de vorm van een natuurwet à la Newtons zwaartekrachtwet te gieten, in de vorm van een wetmatigheid die zich aan het menselijk reilen en zeilen onttrok. Voor zover ze op mensen betrekking hadden verdeelden die natuurwetten de wereldebewoners altijd in tweeën, in *gewenste en ongewenste* exemplaren, in 'fit' en 'unfit' of enige andere variatie op 'zijzelf' en 'de anderen', een verdeling die dan weer van 'wetenschappelijk' bewijsmateriaal werd voorzien.

⁸ *The origin*, p 199

⁹ *The origin*, p 29

In 'The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex'¹⁰ dat in 1871 verscheen, maakte Darwin duidelijker hoe hij die tweedelingen bij mensen voor zich zag. In zijn inleiding schreef hij:

'Het zou natuurlijk ook onderzocht kunnen worden of de mens, net zoals zovele andere dieren, variaties heeft doen ontstaan en subrassen, die slechts gering van elkaar verschillen, óf rassen die zo veel van elkaar verschillen dat ze geklasseerd moeten worden als twijfelachtige soorten. Hoe zijn dergelijke rassen verdeeld over de wereld, en hoe reageren ze bij kruising op elkaar, zowel in de eerste als in volgende generaties?..

De onderzoeker zou vervolgens bij het belangrijke punt aankomen, of de mens de neiging heeft zich met zo'n snelheid voort te planten dat dat leidt tot een zware strijd om het bestaan, en - als gevolg daarvan - tot het behoud van gunstige variaties, lichamelijk en geestelijk, en tot de eliminatie van de schadelijke variaties?

*We zullen zien dat al deze vragen, zoals inderdaad al duidelijk is met betrekking tot de meeste ervan, bevestigend beantwoord moeten worden, precies zoals bij de lagere dieren.'*¹¹

In de beantwoording van al deze vragen ontwikkelde Darwin een moderne racistiese theorie, zo modern dat het racisme ervan ook tegenwoordig meestal niet onderkend wordt. In zijn tijd was het onder racisten gebruikelijk om de begrippen superioriteit en inferioriteit op te hangen aan beschrijvingen van de hand van antropologen van wat zij als saillant *uiterlijk* kenmerk opvatten: huidskleur, haarkleur, krullen, lichaamslengte, neuzen, oogkleur enzovoort. Darwin vond al die categorieën oninteressant, ja, hij was als zodanig zelfs een anti-racist, een verklaard voorstander ook van de afschaffing van de slavernij. Hij betoogde ook nadrukkelijk dat alle mensen tot één soort behoren. Maar dat betekende niet dat hij alle mensen als gelijk of als gelijkwaardig opvatte. Hij introduceerde in *The Descent* een nieuwe *graadmeter* voor meer of minder menselijkheid: Intellectuele en morele vermogens.

*'Deze vermogens zijn variabel; en we hebben alle reden om te geloven dat de variaties neigen naar erfelijkheid. Daarom moeten zij, als ze vroeger van groot belang waren voor de oermens en voor zijn aapachtige voorouders, vervolmaakt of op een hoger plan gebracht zijn door middel van natuurlijke selectie.'*¹²

Die natuurlijke selectie werkte dan als volgt:

*'We kunnen zien dat in de ruwste staat van de maatschappij de individuen die het scherpzinnigst waren, die de beste wapens en vallen uitvonden en gebruikten, en die zichzelf het best konden verdedigen, het grootste aantal nakomelingen voortbrachten. De stammen die het grootste aantal van dergelijke begaafde mannen bezaten namen in aantal toe en verdrongen andere stammen.'*¹³

De volgende stap die Darwin maakte was van 'stammen' naar 'naties':

*'Heden ten dage verdringen overal beschaafde naties barbaarse naties, behalve als het klimaat voor een dodelijke barrière zorgt; en zij slagen daar hoofdzakelijk - hoewel niet uitsluitend - in door hun vaardigheden die het produkt van hun intelligentie zijn. Het is dan ook hoogst waarschijnlijk dat bij de mens de intellectuele vermogens zich langzaam via natuurlijke selectie vervolmaakt hebben.'*¹⁴

De categorieën 'begaafdheid', 'intellect' en 'morele vermogens' werkten - zoals boven te zien is - naar twee kanten. Enerzijds konden ze gebruikt worden om binnen een 'natie' onderscheid te maken tussen de heersende klasse en de rest, anderzijds konden ze internationaal gebruikt worden om verschillende volkeren kwalitatief te onderscheiden. Hoe imperialistieser

¹⁰ C. Darwin, *The Descent of Man and selection in relation to sex* (1871) Princeton University Press 1981 2 dln in 1 bnd

¹¹ *The Descent* 1, p 9/10

¹² *Idem*, p 158

¹³ *idem* p 159

¹⁴ *idem* p 160

een natie, hoe intelligenter. Onderworpen en uitgeroeide volkeren waren gewoon een beetje dom. De winnaar had het gelijk van de natuur aan zijn zijde.

Darwin's theorie ontleende zijn overtuigingskracht aan de werkelijkheid van zijn tijd: wat hij beschreef, was wat iedereen zag gebeuren. Engeland was op weg naar heerschappij over de hele wereld; het kapitalisme had niet alleen de Engelse verhoudingen getransformeerd, maar begon de verhoudingen op een groot deel van de mensheid te beheersen. Steeds meer mensen kwamen te leven - of te sterven - onder kapitalistische verhoudingen.

Men moest wel een kritiese blik hebben om deze machten als tijdelijk, vergankelijk, histories te doorzien, men moest er *belang* bij hebben om dat te doen. Marx en Engels viel het inderdaad op dat Darwins beschrijving van de strijd in de natuur zo precies leek op de manier waarop de ondernemers elkaar bekonkurreerden, maar ook Marx knoopte in Het Kapitaal zijn beschrijving van de historische ontwikkeling van de technologie aan Darwins evolutieleer vast, als een voorbeeld van het denken in ontwikkelingen. Op het punt van achterlijkheid van vrouwen in het algemeen en vreemde volkeren in het bijzonder, verschilde hij met Darwin niet van mening. Bij Marx is sprake van een spanning tussen natuur en geschiedenis waar zijn navolgers vandaag nog mee worstelen; bij Darwin zijn natuur en geschiedenis op een knusse manier samengevallen. Hier geen ingewikkelde betogen over kapitaal dat om te blijven bestaan steeds meer menselijke arbeid moet verslinden; in plaats daarvan een eenvoudig beeld van de van nature strijdende man. Als voorbeeld nog één keer Darwin in reactie op suggesties omtrent geboortebeperving:

*'De mens heeft, net als ieder ander dier, ongetwijfeld zijn huidige hoge peil bereikt door een strijd om het bestaan die een gevolg is van zijn snelle vermenigvuldiging; en als hij op een nog hoger peil wil komen dan moet hij onderworpen blijven aan een hevige strijd. Anders zou hij snel in indolentie afglijden en zouden de meer begaafde mannen niet succesvoller zijn in de strijd om het bestaan dan de minder begaafden. Vandaar dat onze natuurlijke toename, hoewel hij tot vele, duidelijke euvels aanleiding geeft, niet al te zeer moet worden afgeremd, met welk middel dan ook. Er moet een open competitie zijn voor alle mannen; en de bekwamsten moeten er niet door wetten of gewoontes van weerhouden worden om het meeste succes te hebben en het grootste aantal nakomelingen groot te brengen.'*¹⁵

Vrouwen

Tot nu toe ging het vooral over mannen, onmiskenbaar in de ogen van Darwin de dragers van de natuurlijke historie, zoals ook in de ogen van Marx en Engels - en hun en onze gemiddelde tijdgenoten mannen de dragers van de geschiedenis der mensheid waren. Maar Darwin kon alle vrouwen natuurlijk niet tot 'unfit' of 'ongewenst' bestempelen. Want waar zou hij dan met al die mannen die zich willen voortplanten naar toe moeten? Boven werden we al onthaald op 'begaafde mannen' die hun voortreffelijke eigenschappen polygaam uitzaaiden, waardoor 'hun stam' andere stammen had kunnen onderwerpen, enzovoort. Darwin beschouwde verkrachting waarschijnlijk niet als een mooie mannelijke gewoonte. Hij moest dus ook vrouwen - en voor het dierenrijk 'vrouwtjes' - enige zelfstandige eigenschappen meegeven. In het dierenrijk waren mannetjes volgens hem voorzien van 'schoonheid' of 'kracht'. Als beide seksen in het dierenrijk erop uit zouden zijn elkaar te behagen, dan zou dat - volgens Darwin - verspilling van energie zijn. Dus doen de mannetjes het; die zijn gepassioneerder, entoesiaster, ondernemender - vrouwtjes zijn uitsluitend 'zedig'. De mannetjes houden een soort vlootschouw met hun mooie sekundaire geslachtskenmerken - het enige wat vrouwtjes hoeven te doen is een 'juiste keuze maken', dat wil zeggen de beste mannetjes uitkiezen. Een vraag die frekwent voorkomt is of vrouwtjes eigenlijk wel in staat zijn om een keuze te maken uit een zo prachtig aanbod. Darwin zat duidelijk met een probleem. Enerzijds vond hij het eigenlijk te veel eer voor vrouwtjes om het laatste woord te hebben - te mogen kiezen. Maar anderzijds zou zijn hele theorie over het mannelijk vertoon nergens op slaan als er geen keuze gemaakt zou worden; als het - met andere woorden - de vrouwtjes een zorg zou zijn

¹⁵ idem p 403/404

wat die mannetjes uitspookten. Zij het met tegenzin, toch beantwoordt Darwin bovengenoemde vraag dus maar met 'ja, vrouwtjes zijn in staat om te kiezen en om de mannelijke schoonheid en kracht dus op hun juiste waarde te schatten.'

Schoonheid en kracht zijn tobberige categorieën, ook voor Darwin. Als je immers het dierenrijk doorwandelt kom je allerlei variaties tegen; er zijn soorten waar maar één sekse van bestaat, er zijn er waar mannetjes en vrouwtjes even groot zijn, waar de vrouwtjes groter zijn, waar de vrouwtjes 'mooier' zijn, waar de mannetjes 'mooier' zijn.

De grootte kan samenhangen met 'kracht' maar ook met 'zwakte'. En erg veel mannetjes die met elkaar vechten zijn er ook niet. Wat Darwin doet is al die soorten die niet in zijn verhaal passen, de plaats toekennen van 'uitzondering', 'iets wat nog verklaard moet worden' of iets waarvan het noemen alleen voldoende is. Dat laatste doet hij bijvoorbeeld met de spin:

*'Mr. Blackwell herinnert zich niet dat hij ooit de mannetjes van enige spinnensoort samen heeft zien vechten om het bezit van het vrouwtje. Noch, redenerend vanuit de analogie, is dit waarschijnlijk; want de mannetjes zijn meestal veel kleiner dan de vrouwtjes, soms in ekstreme mate. Als de mannetjes als gewoonte hadden gehad om met elkaar te vechten dan zouden ze toch waarschijnlijk groter en sterker geworden zijn. Mr. Blackwell heeft wel eens twee of meer mannetjes op hetzelfde web zien zitten met maar één vrouwtje, maar hun hofmakerij is te saai en langdradig om makkelijk bestudeerd te worden. Het mannetje gaat buitengewoon omzichtig te werk in zijn toenaderingen, terwijl het vrouwtje haar zedigheid tot gevaarlijke hoogte drijft. De Geer zag een mannetje dat "midden in zijn voorbereidende strelingen" gegrepen werd door het objekt waartoe hij zich aangetrokken voelde - door haar in een web werd ingeweven en vervolgens verslonden; een aanblik die hem - zoals hij toevoegt - met afgrijzen en verontwaardiging vervulde.'*¹⁶

Nu moet Darwin van insecten in het algemeen duidelijk niet zoveel hebben, omdat die het meest tegenstribbelen tegen zijn theorie. Darwin vond bijvoorbeeld alleen maar vlinders mooi, maar stuitte daar meteen al op het probleem dat vrouwtjesvlinders groter zijn dan mannetjes - even 'mooi', 'mooier' of 'minder mooi'. Dus daar had hij niets aan. Hij komt dan ook pas lekker op gang als hij van de insecten via week- en schaaldieren (die ook al zo onwetmatig leven) bij de vogels is aangeland. Waarschijnlijk vond hij dan dat hij in de voorgaande hoofdstukken al genoeg tegenmateriaal tegen zijn theorie had geleverd, want bij de vogels selecteert hij uit het brede aanbod vrolijk 'mooie mannetjes', ze introducerend met luchtige zinnen als: *'Veel hoeft niet gezegd te worden over de prachtige verschillen tussen de seksen, of over de uitzonderlijke schoonheid van veel mannetjes'*.¹⁷

En daar beginnen ook steeds plaatjes te verschijnen van 'mooie mannetjes', al dan niet voorzien van een bewonderend vrouwtje. Na 4 hoofdstukken met 'mooie mannetjes' komt in de konklusie van de vogelafdeling toch weer even de aarzeling bij Darwin op of die schoonheid toch niet valt onder 'paarlen voor de zwijnen werpen': *'De veronderstelling dat de vrouwtjes de schoonheid van de mannetjes niet waarderen, is hetzelfde als toegeven dat hun schitterende versieringen, al hun pracht en praal nutteloos zijn; en dit kan niet geloofd worden.'*¹⁸

Na de vogels zijn de zoogdieren aan de beurt. Bij zoogdieren is het veeleer de 'Law of battle' dan de 'display of charms' die ervoor zorgt dat de 'beste' mannetjes de toegang tot vrouwtjes krijgen, ter verspreiding van hun goede eigenschappen over de leden van de volgende generatie - een evolutionair eigenaardige stap van mooie veren naar brute kracht. De beste mannetjes worden nu de mannetjes voorzien van de beste 'wapens', waarmee ze hun seksegenoten te lijf kunnen gaan als het voortplantingsseizoen aanbreekt. Omdat echter niet alle zoogmannetjes van slag tand of gewei voorzien zijn, springt Darwin vervolgens weer over op andere kenmerken, zoals haargroei, kleur, strepen en stippen. Bij de apen verraadt de bewonderende omschrijving van de baard- en snorgroei bij sommige soorten hoe hoog derge-

¹⁶ idem p 339

¹⁷ The Descent II p 77

¹⁸ idem p 233

lijke voorzieningen in het 19de eeuwse Engeland in aanzien stonden: *'Bij de snor-aap (Cercopithecus cephus) is de algemene kleur van de vacht groen-gevekt met een witte hals; bij het mannetje is het eind van de staart kastanjebruin; maar het gezicht is het meest versierd - de huid hoofdzakelijk blauw-grijs, overlopend in een zwartachtige tint onder de ogen - de bovenlip is van een delikate kleur blauw, aan de uiteinden voorzien van een dunne zwarte snor; de snorharen zijn oranjekeurig en aan de bovenkant zwart.'*¹⁹

Bij de mens aangekomen slaat Darwin opeens geheel nieuwe wegen in. In plaats van gezellig te vertellen hoe mooi zijn eigen baard is en hoe sterk zijn broer, verwijst hij in een klap zijn zo zorgvuldig opgebouwde seksuele selectietheorie op basis van mannelijke kracht en schoonheid naar vroeger, heel veel vroeger. Heel lang geleden, aldus Darwin, leefde de mensheid promiscu en toen ging het ook zo: de mooiste en sterkste mannen werden uitverkoren door de vrouwen en zo werden die mannen alsmaar sterker en kregen ze ook steeds meer behoefte aan steeds meer vrouwen, die ze bij gebrek in hun eigen stam, maar gingen roven bij naburige stammen (die dus waarschijnlijk een heel andere ontwikkeling doormaakten). De baas van de stam had dan gewoon de meeste vrouwen en zo werden zijn voortreffelijke eigenschappen op vele nakomelingen overgedragen.

Bij sommige 'wilden', kom je dit verschijnsel nog wel tegen, aldus Darwin - maar daar kom je ook nog wel tegen dat ze allemaal promiscu zijn of dat vrouwen het voor het zeggen hebben (polyandrie!). Om echt tot 'beschaving' te geraken is er echter nog wel wat anders nodig, kracht en schoonheid zijn niet genoeg. Wat de Europese man nu onderscheidt van 'wilde mannen' is hun 'moed', 'volharding', 'vastberaden energie', 'genie'. Dus weer die 'mentale capaciteiten'. Capaciteiten die 'wilde' vrouwen en mannen nauwelijks bezaten en 'beschaafde' vrouwen eigenlijk ook niet. Mannelijke superioriteit was dan ook volgens Darwin een typies Europese aangelegenheid; daar kon je de grote verschillen tussen mannen en vrouwen het duidelijkst aantreffen; daar had de man zich het voortreffelijkst ontwikkeld. Voor de eventueel protesterende lezeres voegde hij er nog dreigend aan toe dat het maar een geluk was dat nog iets van die 'mentale capaciteiten' via de voortplanting ook bij de dochters terecht kwam: *'anders was de mannelijke mentale superioriteit ten opzichte van vrouwen, precies zo geworden als de verenpracht van de mannetjespauw ten opzichte van de vrouwtjespauw.'*²⁰

Mentale capaciteiten waren volgens Darwin net zoiets als een baard - in het kader van de erfelijkheid wel te verstaan. Ze vormden een sekundair geslachtskenmerk van mannen dat zich pas in volle wasdom ontwikkelde op een bepaalde leeftijd. De aanzet tot die ontwikkeling was bij beide seksen gelijk. In hun jeugd hadden jongens en meisjes beiden heel kleine haartjes op de kaken én een heel klein beetje 'mentale capaciteit'. Met vreselijk veel inspanningen zou het misschien wel lukken om de 'mentale capaciteiten' van een aantal vrouwen een beetje op te vijzelen.

Door machtsverschillen tussen mannen en vrouwen - of onderdrukking en uitbuiting van vrouwen door mannen - toe te schrijven aan beperkte mentale capaciteiten van vrouwen, verrichtte Darwin dezelfde operatie als bij zijn 'verklaring' van racisme, kolonialisme en imperialisme. De bestaande verhoudingen waren niet alleen op 'natuurlijke wijze' ontstaan, ze zouden zich continueren en versterken via de erfelijke eigenschappen van de mensen die die verschillende posities innamen; van binnenuit als het ware.

Natuur en werk

De categorie arbeid of werk komt bij Darwin niet voor; alles is natuur en ontwikkelt zich volgens de wetten van die natuur. Alles gaat zozeggend vanzelf. Automaties kan je ook zeggen. Nu hoorde Darwin tot die maatschappelijke klasse die door de 19de eeuwse socioloog Thorstein Veblen met 'nietsdoend' werd aangeduid. Behalve met het inkasseren van de opbreng-

¹⁹ idem p 312

²⁰ idem p 328/329

sten van het werk van anderen konden zij hun tijd besteden aan waarin zij zin hadden. Darwins inkomen kwam grotendeels uit het aardewerkkapitaal van de firma Wedgwood. De aardewerkindustrie was een van de bedrijfstakken die door parlementaire commissies in de jaren vijftig en zestig was onderzocht:

'Voor ons doel is het voldoende aan de verslagen van 1860 en 1863 enkele getuigenissen van de geëxploiteerde kinderen zelf te ontlenu. Uit de situatie van de kinderen kan men de situatie van de volwassenen (in het bijzonder van meisjes en vrouwen) afleiden en dat nog wel in een tak van industrie, vergeleken waarbij de katoenspinnerij en dergelijke een aangename en gezonde bezigheid blijkt te zijn.

De 9-jarige William Wood "was 7 jaar en 10 maanden toen hij begon met werken." ... Hij komt iedere werkdag om 6 uur in de ochtend en hij houdt om ongeveer 9 uur 's avonds op...

J. Murray, een jongen van 12 jaar, zegt: "I ran moulds and turn jigger (draai het wiel). Kom om 6 uur, soms om 4 uur 's ochtends. Ik heb de afgelopen nacht gewerkt tot 8 uur vanmorgen. Sinds de afgelopen nacht ben ik niet naar bed geweest. Behalve ik hebben 8 of 9 andere jongens de afgelopen nacht doorgewerkt... Ik krijg per week 3s.6d. Ik krijg niet meer als ik de hele nacht doorwerk." (...)

'Dr. J. T. Arledge, eerste geneesheer van het ziekenhuis van North Staffordshire, zegt: 'Als klasse vertegenwoordigen de arbeiders in de aardewerkindustrie, mannen en vrouwen ... een gedegenereerde bevolking, zowel lichamelijk als geestelijk. Zij zijn gewoonlijk dwergachtig, slecht gebouwd en zij hebben vaak een vergroeide borst. Ze worden vroeg oud en ze leven kort en flegmatisch en bloedarm als ze zijn treedt de zwakte van hun constitutie aan het licht door hardnekkige aanvallen van dyspepsie, lever- en nierkwalen en reumatiek. Maar van alle ziekten zijn zij vooral gevoelig voor borstziekten: longontsteking, tering, bronchitis en asthma. Een vorm van de laatste ziekte is typerend voor hen en staat bekend onder de naam van pottebakkersasthma of pottebakkerstering. Scrofulose, die de amandelen, beenderen of andere lichaamsdelen aantast, is een ziekte waaraan meer dan 2/3 van de pottebakkers lijdt...' (...)

'In het verslag van de commissie wordt de hoop uitgesproken "dat een bedrijfstak, die in de wereld zo'n belangrijke plaats inneemt, niet langer de schandvlek zal dragen van het feit dat haar groot succes gepaard gaat met fysieke degeneratie, zeer omvangrijk lichamelijk lijden en een vroege dood van de arbeidersbevolking, welke door haar arbeid en bekwaamheid in staat was zulke grote resultaten te bereiken."²¹

Het enige wat in de parlementaire rapporten als 'natuurlijk' benoemd werd was dat overmatig werk, ondervoeding, het inademen van gevaarlijke stoffen tot ziektes, lijden en vroegtijdig sterven aanleiding gaven. In dezelfde tijd van 'industrieële revolutie' bestond er ook een steeds manifester optredende arbeiderstbeweging, een vrouwenbeweging en een anti-slavemijbeweging, die ieder op eigen wijze de als natuurlijk gepresenteerde bestaande orde trachtten aan te tasten en soms zelfs omver te werpen.

Wetenschap en beleid

Darwin was een 'positieve' geest; hij had zich beziggehouden met datgene wat volgens hem mooie menselijke eigenschappen waren; die waren door hem tot 'overerfbaar' gedefinieerd en daarmee was de kous af, in zoverre dat hij voorstander was van de boven aangehaalde 'vrije competitie tussen alle mannen om zoveel mogelijk nakomelingen te verwerven'. Zijn neef Galton dacht daar anders over. Die vond in zijn werk 'Hereditary genius, an inquiry into its laws and consequences' (1869) dat de mensheid door middel van kruising en geboortebeperving verbeterd en op een hoger peil gebracht moest worden. In 1884 stichtte hij het antropometries laboratorium - waar lengte, gewicht, borstomvang, ademvolume, spierkracht en reaktietijden werden gemeten, in de hoop dat de resultaten gekorreleerd konden worden aan veronderstelde 'mentale capaciteiten'. Hoewel Galton geen van de korrelaties vond waar

²¹ Het Kapitaal p 170/171

hij op uit was - integendeel zelfs: individuele mensen bleken zo verschillend dat hij zelfs de 'vingerafdruk' uitvond in zijn speurtocht naar 'rassenverschillen' - bleef hij hameren op regeeringsmaatregelen als premies op geboortes in 'hogere' maatschappelijke kringen en geboortebeperking tot en met sterilisatie in 'lagere' kringen. Dat soort maatregelen zou een *eugeneties* effect hebben op de bevolking. Galton vond dat de staat ferm moest optreden en dat de weerstanden tegen het uitroeien van wat hij bestempelde als 'inferieure rassen' maar eens moest afnemen.

Vooraf in Duitsland en in de Verenigde Staten sloeg het eugeneties gedachtengoed in al zijn vormen het meest aan. Dat waren ook de landen waar met afgunst gekeken werd naar het Britse imperium en waar het kapitaal zijn expansiedriften nog waar moest maken.

'Wat hebben de grondbeginselen van de erfelijkheidsleer ons te leren in verband met de binnenlandse politieke ontwikkeling en de wetgeving van de staat?' Zo luidde de prijsvraag die in 1900 in Duitsland door de eigenaren van het grootste Duitse staalconcern - de familie Krupp - werd uitgeschreven.²² De hoofdprijs was 50.000 mark en in de jury zaten onder andere wereldberoemde geleerden, onder wie de Duitse zoöloog Ernst Haeckel, een fervent aanhanger van Darwin en altijd druk in de weer om de 'natuurwet' van de 'survival of the fittest' in politieke daden om te zetten.²³

Zo'n zestig inzendingen kwamen er op de prijsvraag binnen en de jury benadrukte in zijn rapport dat als er één ding duidelijk geworden was dankzij de erfelijkheidsleer, het was dat het sprookje van de gelijkheid tussen de mensen voor altijd naar het rijk der fabelen verwezen was. Zo werd er een prijs toegekend aan een arts die de superioriteit van de blonde, noordse langschedeligen bezong en vermenging van dat bijzondere soort mensen met allerlei als inferieur benoemde groepen ten zeerste afried.

De eerste prijs ging naar Wilhelm Schalmeyer, een Beierse arts die één en ander aldus formuleerde: *'De staatsman wiens geest niet slechts gericht is op kortstondige successen, en wiens horizon verruimd en verlicht is door de beginselen van de erfelijkheidsleer, zal erkennen dat de toekomst van zijn volk afhankelijk is van een juist beheer van de voorplanting.'* Een aanhoudende eugenetiese staatscontrole moest er dan ook volgens hem komen. Slechts na goedkeuring mochten mensen zich voortplanten.

De Verenigde Staten

Linda Gordon schrijft in 'Woman's Body, Woman's Right' (1976) over 'de ontwikkelingen in de Verenigde Staten':

*Het erfelijkheidsdenken veranderde in de 1870er jaren drasties en werd gekoppeld aan een sociaal en politiek pessimisme dat gebruikt werd om de ellende en ongelijkheden van de status quo te rechtvaardigen... In de mediese en juridiese wetenschap, in de sociologie, criminologie, psychologie - in bijna iedere sociale wetenschap - werden erfelijkheidsargumenten gebruikt om sociale problemen te verklaren met individueel falen, en om twijfel uit te drukken over de doeltreffendheid van sociale hervormingen als het om het oplossen van dit probleem ging.*²⁴

In 1904 ging de Carnegie Foundation - het fonds van de Amerikaanse staalgigant van de familie Carnegie - over tot de financiering van een 'Laboratorium for Experimental Evolution' dat zich moest gaan wijden aan de 'verbetering van het menselijk ras'. Aan het hoofd stelden zij de bioloog Charles Benedict Davenport, een fervent navolger van Galton:

'Pauperisme is een resultaat van een complex van oorzaken. Enerzijds ontstaat het vooral door de omstandigheden, zoals bijvoorbeeld in het geval waarin een onverwacht ongeluk, zoals de dood van de vader, een weduwe en het gezin zonder middelen van bestaan achterlaat, of als een langdurige ziekte van de kostwinner het spaargeld opmaakt.

²² De Arische mythe p 304 vlgg

²³ D. Gasman, *The scientific Origins of National Socialism*, London/New York 1971

²⁴ L. Gordon, *Woman's Body, Woman's Right*, a social history of birthcontrol in America, Grossman Publishers 1976, p 121

Maar men kan zo zien dat in dit soort gevallen de erfelijkheid ook een rol speelt; de doelmatige arbeider zal immers genoeg geld kunnen sparen voor de zorg van zijn gezin als hij een ongeluk krijgt; en de man met een sterke afstamming (dat wil zeggen de erfgenaam van sterke karaktereenheden) zal onder geen langdurige ziekte lijden. Afgezien van een paar hoogst uitzonderlijke voorwaarden, betekent armoede relatieve ondoelmatigheid en dat betekent op zijn beurt geestelijke inferioriteit.²⁵

In deze redenering stelde Davenport uiteindelijk armoede gelijk aan een erfelijke geestesziekte.

'De mens is een organisme - een dier; en de verbeteringswetten voor graan en renpaarden zijn ook op hem van toepassing. Als men deze eenvoudige waarheid niet aanneemt en de huwelijkskeuze niet laat beïnvloeden, dan zal er geen menselijke vooruitgang meer zijn.²⁶

Daarin moest de Amerikaanse bevolking gaan geloven; 'Eugenics as a Religion' was dan ook de titel waaronder Davenport ooit een lezing hield waarin hij zijn eugenetische geloofsbelijdenis uit de doeken deed. Naast Davenport waren Prescott Farnsworth Hall, Henry Herbert Goddard en Madison Grant de wetenschappers die het nadrukkelijkst met hun eugenetische opvattingen aan de dag traden. Ieder had zo zijn eigen specialiteiten in 'erfelijke inferioriteit' maar allen voerden strijd tegen die mensen die verdedigden dat 'de omgeving' misschien toch meer over levensomstandigheden zei dan 'de erfelijkheid'. In de woorden van Madison Grant:

'Er bestaat heden ten dage een wijdverbreid en noodlottig geloof in de macht van de omgeving en in onderwijs en kansen als middel om de erfelijkheid te veranderen. Dat komt voort uit het dogma over de mensenbroederschap, dat op zijn beurt afkomstig is van de slordige denkers van de Franse Revolutie en van hun Amerikaanse nabootsers.

Dat soort geloof heeft veel schade berokkend in het verleden en als er niet tegenin gegaan wordt, dan kan het zelfs nog ernstiger schade berokkenen in de toekomst. (...) en het heeft ons vijftig jaar gekost om te leren dat Engels spreken, nette kleren dragen en naar school en de kerk gaan een Neger niet in een witte man verandert. Net zo min als een Syriese of Egyptische vrijgemaakte slaaf veranderde in een Romein door een toga te dragen en in het amphiteater voor zijn favoriete gladiator in de handen te klappen. Amerikanen zullen een vergelijkbare ervaring opdoen met de Poolse Jood, wiens dwergachtige gestalte, eigenaardige geestesgesteldheid en genadeloze aandacht voor zijn eigenbelang worden geënt op de stam van de natie.²⁷

Net zoals Galton en Davenport propageerde hij in zijn aanval op sociale hervormers van verschillende stromingen zijn eugenetische programma, met een beroep op de darwiniaanse natuurwet:

'Het ontbreken van ontzag voor datgene waarvan men denkt dat het goddelijke wetten zijn en het sentimentele geloof in de heiligheid van het menselijk leven strekken ertoe dat de eliminatie van defekte kinderen wordt voorkomen, evenals de sterilisatie van die volwassenen die van geen enkele waarde voor de gemeenschap zijn. De natuurwetten eisen de vernietiging van de 'unfit', en het menselijk leven is alleen waardevol als het bruikbaar is voor de gemeenschap of het ras.²⁸

Vanaf ongeveer 1910 begonnen de overheden van de staten én de centrale overheid het beleid van de zogenaamde natuurlijke selectie vorm en inhoud te geven. Huwelijksverboden tussen 'zwart' en 'wit' waren er al als een soort basis.

Een eenvoudige en doeltreffende vorm van dat beleid was het onthouden van medische zorg aan armen. Dat gebeurde over het algemeen met het argument dat hun ziektes geen echte ziektes waren maar erfelijke degeneratieverschijnselen, waartegen niets te doen was. In 'The

²⁵ A. Chase, *The legacy of Malthus, the social costs of the new scientific racism*, University of Illinois Press 1980. geciteerd p 157

²⁶ idem p 157

²⁷ idem p 171/172

²⁸ idem p 171

legacy of Malthus' geeft Allan Chase als een van de voorbeelden van een dergelijke strategie een uitgebreide beschrijving van onder andere de wetenschaps- en overheidsbemoeningen met de ziekte 'Pellagra', die veroorzaakt werd door vitamine-H-tekort.²⁹

Sterilisatie was een andere manier om de 'undeserving poor' aan te pakken. Indiana was de eerste staat die, in 1907, met een sterilisatiewet kwam waarin de gedwongen sterilisatie van alle 'confirmed criminals, idiots, rapists, and imbeciles' werd geëist. In de loop der jaren volgden nog zo'n dertig staten en ook de kolonie Puerto Rico kreeg zijn wet. De opgesomde categorieën konden zeer ruim geïnterpreteerd worden. In alle staten golden 'epilepsie', 'zwakzinnigheid' en 'kriminaliteit' als gronden voor gedwongen sterilisatie. De 'zwakzinnigheid' werd vaak gemeten aan de hand van de gestandaardiseerde intelligentietests zoals die vooral door Goddard, in navolging van Galtons wensen, samengesteld waren. Het intelligentie-quotient - IQ - zoals dat door de testmakers en testafnemers werd vastgesteld ging steeds meer functioneren als graadmeter van menselijkheid. De uitkomst stond overigens al van tevoren vast: die korrespondeerde nauwkeurig met de wensen van de eugenetici rond de inrichting van de samenleving, en welke mensen daarin wel of niet hoorden. 83% van de Joden, 80% van de Hongaren, 79% van de Italianen en 87% van de Russen maten zij de- biel. De Immigration Act van 1924 (die ook wel Johnson Act genoemd wordt) regelde dat ze daarom nog maar zeer beperkt tot de Verenigde Staten toegelaten zouden worden.³⁰

Tussen 1900 en 1924 waren gemiddeld 434.810 immigranten uit Italië, Rusland, Polen en andere centraal-Europese, Zuid-Europese en Oost-Europese landen toegelaten. Op grond van de Johnson Act werden dat er tussen 1925 en 1939 gemiddeld 24.430 per jaar!³¹

Het waren dan ook de immigranten uit bovengenoemde landen die in de Verenigde Staten het doelwit van het eugenetie overheidsbeleid vormden, naast alle zwarten en diegenen van de 'Yankee-stock' die een blaam op het 'ras' wierpen.

In 1924 had de in 1915 opgerichte Ku Klux Klan 5.000.000 leden. Zij streefden ernaar 'de moraal' te verhogen door zwarten, joden en katholieken (meestal immigranten uit Italië en Ierland) te vervolgen.

De enigen die door niemand werden lastiggevallen waren diegenen met wier steun, ijver, inzet het erfelijkheidsgeloof verbreid was: de blanke bezitters en hun goedgekeurde woordvoerdersters. Ook progressieve blanke groeperingen ontsnapten niet aan de verleiding om aan de 'goede' kant te gaan staan. Het racisme van de burgerlijke vrouwenbeweging is al herhaaldelijk aan de kaak gesteld.³²

Linda Gordon laat in 'Woman's Body, Woman's Right' zien hoe de geboortebeperingbeweging, ook die uit anarchistiese of socialistiese hoek, altijd een malthusiaanse kant gehad heeft. De pogingen om voorbehoedmiddelen beschikbaar te stellen waren niet alleen gebaseerd op meegevoel met het lijden van al die vrouwen die in het kraambed stierven of ziekte en dood riskeerden via klandestiene abortussen; ze berustten ook op de gedachte dat armoede veroorzaakt wordt door de grote kindertallen van de armen. Dat het vanuit die gedachte maar een kleine stap is naar de overtuiging dat armoede erfelijk is liet Margaret Sanger, één van de belangrijkste pioniers zien. Zij raakte door haar wens de geboortebepering respectabel te maken in steeds rechtser vaarwater, tot haar uitspraken niet meer van die van de meest reaktionaire racistiese eugenetici te onderscheiden waren.

²⁹ The Legacy p 201 vlgg

³⁰ P. Vroon, *Intelligentie*, over het meten van een mythe, en de politieke, sociale en onderwijskundige gevolgen. Ambo 1980, p 33 vlgg

³¹ The Legacy p 300

³² Zie bijvoorbeeld: *Women, Race and Class* van Angela Davis; *Woman's Body, Woman's Right* van Linda Gordon; *Biological Politics* van Janet Sayers; *Feminist III* van De Bonte Was; de serie *Van gelijk naar anders* in de Vrouwenkrant; de film *Donna* van Yvonne Scholten; *The Feminists* van R. J. Evans.

Zie voor de politiek-historiese achtergrond *Geschiedenis van de vrouwentoekomst* van De Bonte Was

Duitsland

Davenport schreef naar Grant in 1925:

*'Onze voorouders verdreven de Baptisten van Massachusetts Bay naar Rhode Island, maar we hebben geen plaats waarheen we de Joden kunnen verdrijven. Het is ook zo dat ze de heksen hebben verbrand maar het schijnt tegen de zeden te zijn om een aanzienlijk deel van onze bevolking te verbranden. Ondertussen hebben we de immigratie van deze mensen een beetje weten te verminderen.'*³³

Ook in Duitsland had het wetenschappelijk racisme zich snel ontwikkeld. In 1868 was van de zoöloog Ernst Haeckel de 'Natürliche Schöpfungsgeschichte' verschenen, een navolging van Darwins 'Origin', maar dan aangescherpt, op dezelfde manier als Galton een jaar later in Engeland zou doen. Ook Haeckel was voorstander van harde overheidsmaatregelen. Hij zat in de jury van de familie Krupp, die zoals gezegd een essay bekroonde, waarin een racistiese staatspolitiek werd gepropageerd. Haeckel vond dat 'de biologie' tot basis van alle menswetenschappen bevorderd moest worden; in 1905 vond hij in de kommissie van aanbeveling van de inmiddels opgerichte 'Internationale Vereniging voor Rassenhygiëne' onder andere Galton aan zijn zijde. In de jaren tachtig had in Duitsland al een grootscheeps onderzoek plaatsgevonden naar de aanwezigheid van zogenaamde echte Ariërs.³⁴ Alle onderwijzers van niet alleen Duitsland, maar ook van Oostenrijk, Zwitserland en België hadden enquêteformulieren gekregen waarop zij onder andere oogkleur, haarkleur en schedelvorm van de aanwezige kinderen moesten aangeven. Joodse kinderen en kinderen van vreemdelingen moesten van het onderzoek buitengesloten worden. 15.000.000 schoolkinderen leerden zo al op vroege leeftijd, dat zij bij een speciaal soort mensen behoren, waarvan Joden en 'vreemdelingen' per definitie waren buitengesloten.

Evenals in de Verenigde Staten en andere West-Europese landen was de gemiddelde progressief er van overtuigd dat eugenetische of 'rassenhygiëniese' maatregelen de armoede zouden verminderen en de kracht van 'het' volk zouden verhogen.

De obsessie met de volkskracht en vooral met de onderdelen waaruit die opgebouwd zou moeten zijn, nam in 1912 al de vorm aan van wetsvoorstellen waarin huwelijken tussen 'Ariërs' en Joden verboden werden. Tussen 1914 en 1918 werd de vijand vooral in het buitenland gezocht. Het verlies van de oorlog en de vernedering van het verdrag van Versailles verhardden het Duitse nationalisme.

De verhalen over erfelijkheid, degeneratie, fokken, rassen, rasvermenging doordrongen het burgerlijke denken. Het geloof in een relatie tussen 'de natuur' en menselijke samenlevingen in evolutionair, selekterende zin was wijdverbreid. Wagners Germaanse myte en fanatiek anti-semitisme werden nauwelijks gekritiseerd. Haaks daarop formuleerde de arbeidersbeweging zijn min of meer marxistische interpretatie van de kapitalistische stand van zaken. Maar ook die beweging geloofde deels in volkskracht, moederschap en gespierde blonde mannen als dragers van de vooruitgang. En ook in de vrouwenbeweging distantieerden weinigen zich van verbanden tussen moederschap, racisme en nationalisme.³⁵

De op 'de biologie' gebaseerde maatschappij die Hitler voorstond, met 'raszuiverheid' als basis voor vooruitgang, was dan ook geen nieuw of vreemd idee. De splitsing van mensen in 'fit' en 'unfit', gewenst en ongewenst, ook niet. Ook het ontwerp van een absoluut hiërarchiese samenleving met De Leider als enige machtsbron was, zoals Mussolini in Italië liet zien, niet nieuw. Het samenvoegen van al deze ingrediënten in een zogenaamd wetenschappelijk verantwoord programma wel. In 1933 waren zoveel mensen eraan gewend dat Hitler min of meer 'demokraties' aan de macht kon komen en gesteund door een groot deel van de Duitse bevolking samen met zijn 'wetenschappelijke staf' aan de uitvoering van het programma kon

³³ The Legacy p 301

³⁴ De Arische mythe p 270 vlgg

³⁵ Zie noot 32. Voor Nederland is veel van dit pseudofeministies, racisties gedachtegoed te vinden in *De Vrouw, de vrouwenbeweging en het vrouwenvraagstuk*, onder red. van C.M. Werker-Beaujon, C. Wichman en W.H.M. Werker. 2 dln Elsevier 1914-1916

beginnen. Joods, nomadies, kommunisties, socialisties, ziek, homoseksueel - al die miljoenen mensen bleken 'de natuurlijke orde' in de weg te staan. Sterilisatie, deportatie, moord - met wetenschappelijke nauwkeurigheid werd het allemaal uitgevoerd, zonder noemenswaardige protesten uit enig buitenland. De grote mobilisatie van medestandersters had plaatsgevonden tijdens de economische crisis die vanaf 1929 vanuit de Verenigde Staten het West-Europese en Japanse bedrijfsleven had meegesleept in een spiraal van faillissementen en een toenemende werkloosheid. Afgemeten aan de tijdelijke behoeftes van het kapitaal was een groot deel van de bevolking tot overbevolking geworden. Hoe onvoorspelbaar het lot van werkloosheid iedereen kon treffen, zo voorspelbaar werden de kwalifikaties ingevuld op basis waarvan miljoenen mensen nooit meer mee zouden mogen doen met 'de strijd om het bestaan'.

Dierwetenschappers

In 1940 schreef Konrad Lorenz:

*'Er bestaat een grote gelijkenis tussen een menselijk lichaam waarin een kanker is binnengedrongen en een natie die moet lijden onder bevolkingsgroepen wier aangeboren defekten ervoor zorgen dat ze tot een sociale last worden. Net zoals bij kanker de beste behandeling diegene is waarmee de parasitaire groei zo snel mogelijk wordt uitgeroeid, zo wordt de eugenetische verdediging tegen de dysgenetische sociale effecten van aangetaste bevolkingsgroepen noodzakelijkerwijs beperkt tot even drastische maatregelen.'*³⁶

Lorenz was een oostenrijks zoöloog, gespecialiseerd in de bestudering en beschrijving van diergedrag, en in het bijzonder van ganzengedrag. De verklaring van het gedrag moest volgens hem in het dier zelf gezocht worden. Hij noemde datgene wat in het dier zijns inziens het gedrag veroorzaakte instinkten. Zoals uit bovenstaand citaat duidelijk wordt, was hij er ook van overtuigd dat in mensen van alles zat, dat in speciale gevallen uitgeroeid moest worden (door die mensen uit te roeien). In 1943 schreef hij nog een verhandeling 'Die angeborenen Form und möglicher Erfahrung', die in Nazi-Duitsland gepubliceerd werd.

'De enige weerstand die mensen van gezonde komaf te bieden hebben ... tegen het doordringen van degeneratieverschijnselen vindt zijn basis in het bestaan van bepaalde aangeboren schemata... Onze soorteigene gevoeligheid voor de schoonheid en lelijkheid van leden van onze soort is nauw verbonden met de degeneratieverschijnselen... die ons ras bedreigen.'

*'De doeltreffendste maatregel tot rassebehoud is diegene die de natuurlijke verdediging het sterkst ondersteunt... We kunnen - en we moeten - vertrouwen op de gezonde instinkten van de besten uit ons volk... waar het gaat om de uitroeiing van bevolkingselementen die met afval zijn beladen. Zo niet, dan zullen deze schadelijke mutaties als kankercellen het volkslichaam doordringen.'*³⁷

Zijn nazi-activiteiten werden in het begin van de jaren zeventig, onder andere door toedoen van Rudy Kousbroek³⁸, in de bekendheid gebracht. Desondanks kreeg Lorenz, samen met Niko Tinbergen en Karl von Frisch, in 1973 de Nobelprijs voor Medicijnen en Fysiologie.

Lorenz was toen zeventig jaar, zijn nationaal-socialistische steunbetuigingen werden afgedaan als 'politieke naïviteit'. Progressief Nederland zat met een probleem. Hadden ze niet gretig Lorenz' naoorlogse dierenboeken gelezen? Hoewel Kousbroek een tijd bleef uitleggen dat het verschil met Lorenz' boeken uit de nazi tijd marginaal was, leidde de discussie niet tot een ferme afwijzing van het gedachtengoed van Lorenz en zijn talrijke navolgers. Desmond Morris, Ardrey, Tiger, Fox en in Nederland Hillenius bleven het progressieve spraakgebruik bepalen.

³⁶ M. Barker, *The New Racism*, conservatives and the ideology of the tribe. Junction books 1981

³⁷ S. Chorover, *From Genesis to Genocide*, the meaning of human nature and the power of behavioral control. MIT press 1979 gecit. p 105

³⁸ R. Kousbroek, boekbespreking van *De acht doodzonden van de beschaafde mensheid*, in NRC 14 XII, 1973. Zie overigens ook G. Harmsen, *Natuur, Geschiedenis, Filosofie* SUN 1974

Lorenz' in 1963 verschenen boek 'Das sogenannte Böse; Zur Naturgeschichte der Agression' (in de Nederlandse vertaling 'Over agressie bij dier en mens'³⁹) is prototypisch voor de aanpak van deze stroming.

Darwin liet bespiegelingen over dieren, na ze voorzien te hebben van een specifiek soort maatschappelijke interpretatie, uitmonden in bespiegelingen over mensen. Lorenz ging vanzelfsprekend van de overeenkomst tussen gedrag van dieren en mensen uit en zocht 'in het organisme' drijfveren, driften, instinkten waarmee zijns inziens én gedrag én de evolutie verklaard konden worden. In 'Over agressie bij mens en dier' wilde hij laten zien:

*'... wat voor een beslissende rol de agressie in het grote geheel van het driftleven speelt en hoe hij als motor en "motivatie" ook gedragswijzen aandrijft die ogenschijnlijk niets met agressie te maken hebben en daar zelfs het tegendeel van schijnen te zijn. Dat er juist een grote dosis agressie steekt in de meest intieme persoonlijke banden die tussen twee levende wezens denkbaar zijn, is een feit waarvan men niet weet of men het nu als een paradox of als een gemeenplaats moet beschouwen. Ondertussen moeten er nog veel andere dingen besproken worden, voordat wij dit centrale probleem in onze natuurgeschiedenis van de agressie kunnen aansnijden. De belangrijke bijdrage die de agressie in de demokratiese wisselwerking van de driften binnen het geheel van het organisme levert, is niet gemakkelijk te begrijpen en nog minder makkelijk te demonstreren.'*⁴⁰

Nu is 'agressie' een ander woord voor 'aanval' - wat Lorenz dan ook deed was 'de aanval' als centrale drijfveer van dierlijk en menselijk gedrag uitroepen. Daarmee had hij een belangrijke keuze gedaan: de aangevallenen waren uit het zicht verdwenen. Lorenz leverde met zijn 'agressie' een nieuwe variant van de invulling van de natuurwet van de strijd om het bestaan, waarbij de uitkomst overigens dus als vanouds vaststond:

*'Samenvattend wat wij in dit hoofdstuk op grond van objectieve waarnemingen bij dieren geleerd hebben over het speciale belang van de onderlinge agressie voor de instandhouding van de soort, kunnen wij het volgende zeggen: de beschikbare ruimte wordt onder soortgenoten op die manier verdeeld dat zo mogelijk iedereen voldoende heeft. De beste vader en moeder worden ten bate van het nakomelingschap geselecteerd. De jongen worden beschermd. De gemeenschap wordt zo georganiseerd dat aan een paar wijze mannetjes, de senaat, voldoende gezag verleend wordt om voor het welzijn van de gemeenschap niet alleen beslissingen te nemen, maar ook om ze door te zetten.'*⁴¹

Het entoesiasme waarmee progressieven de theorie over de agressie omarmden werd slechts tijdelijk verstoord door het onbehagen toen Lorenz' nationaal-socialistisch verleden bekend werd. Zijn uitspraken in 'De acht doodzonden van de beschaafde mensheid' over het 'geneties verval' der westerse mens, en in het bijzonder dat van de jeugd die in opstand was gekomen tegen het autoritaire gezag, wekten geen verontwaardiging.

Desmond Morris met zijn boeken 'the naked ape' en 'The Human Zoo'; Robert Ardrey met 'African Genesis' en Tiger en Fox met 'The imperial animal', enz. enz. hadden in grote lijnen hetzelfde aanvals/agressieverhaal als Lorenz: zonder de aangeboren agressie zou niemand overleven; via *agressie* wordt het *territorium* verdeeld; *agressie* tegen *soortgenoten* wordt beperkt door *ritualisering*. Sociaal gedrag is opgebouwd uit *agressie* en *seksualiteit*. Als die samen optreden krijg je *militant entoesiasme*. *Militant entoesiasme* gekombineerd met *territoriuminstinkten* levert een verklaring voor het ontstaan van verschillende *staten*. Een mens is volgens de etologen een *tribal animal*, een *stamdier*. En de *stam* (de sibbe zouden de nazi's zeggen) van vroeger is de *natie* van nu.

Binnen de *stam* heeft de *agressie* de vorm van concurrentie gekregen en naar buiten van oorlog en andere vormen van vijandschap. Volgens Barker in 'The new racism' is gemeen-

³⁹ K. Lorenz, *Over agressie bij mens en dier* (1963), 4^e gew. dr. Amsterdam 1971

⁴⁰ Geciteerd in *The New Racism* p 54

⁴¹ idem p 58

schappelijk aan al deze etologen dat zij een aangeboren, natuurlijke vijandschap tegen 'buitenstaanders' aannemen, die bij Lorenz 'pseudo-specification', bij Morris 'ingrouping tendency' en bij Ardrey 'nation-forming' heet. Hij citeert Morris die over zijn 'in-group tendency' schrijft:

*'De hele mensensoort heeft een breed spectrum aan gemeenschappelijke basisgedragstranen. De fundamentele gelijkenissen tussen welke mensen dan ook zijn enorm. Eén van deze (fundamentele gelijkenissen) is echter paradoxaal genoeg de neiging om onderscheiden groepen te vormen en te voelen dat je op een of andere manier anders bent, werkelijk door en door anders, vergeleken met de leden van andere groepen.'*⁴²

Dat aangeboren gevoel, gekoppeld aan militant entoesiasme, mag niet verstoord worden, want dan wordt 'de cultuur' verstoord. En, aldus Lorenz:

*'De evenwichtige interactie tussen alle losse normen van sociaal gedrag die karakteristiek zijn voor een cultuur verklaren het feit dat het over het algemeen zeer gevaarlijk is om verschillende culturen te mengen.'*⁴³

Want als je dat zou doen komt die aangeboren agressie los die nu juist zo mooi gereguleerd was in het gedrag voor 'binnen de groep' en gedrag voor 'buiten de groep'.

In hun pogingen menselijke samenlevingen een 'Naturgeschichte' in de vorm van aangeboren agressie mee te geven, deden etologen vanzelfsprekend ook zeer veel uitspraken over mannen en vrouwen. Hun boeken verschenen niet voor niets in de tijd van het begin van de tweede feministiese golf. Lorenz is heel hoffelijk: mannen en vrouwen zijn wat hem betreft even agressief. Alleen stoppen vrouwen hun agressie vooral in het verdedigen van hun nakomelingschap, terwijl mannen meer aan oorlog, sport, spel en dat soort tijdverdrijf doen. Morris en de zijnen maakten van agressie een uitsluitend mannelijke aangelegenheid. In de tijd dat de menselijke samenleving ontstond waren het volgens hen de goede knotshanteerders en jagers die de meeste nakomelingen wisten te verwerven en hun mannelijke nakomelingen hebben dat keurig de evolutie doorgedragen. Morris:

*'Achter de facade van het moderne stadsleven bevindt zich dezelfde naakte aap. Alleen de namen zijn veranderd: lees in plaats van 'jachtterrein' 'werkplek', in plaats van 'jagen' 'werken', in plaats van 'thuisbasis' 'huis', in plaats van 'wijfje' 'echtgenote', in plaats van 'paarband' 'huwelijk', enzovoort.'*⁴⁴

Morris en de zijnen schreven over de aangeboren driften die in iedereen - in meerdere of mindere mate - zouden zitten. In dezelfde tijd werd in de Verenigde Staten door Eysenck, Jensen en anderen de aanval heropend op mensen die 'de omgeving' of 'de omstandigheden' waarin mensen opgroeiden en moesten leven verantwoordelijk stelden voor veel ziektes, problemen en armoede. De inzet van de aanval waren weer de oude 'mentale capaciteiten' van Darwin, Galton en navolgers: de 'intelligentie'⁴⁵ dus, die weer aangeboren zou zijn en die gemeten moest worden opdat er verschillende behandelingen voor de verschillende IQ-groepen konden volgen. In de zuidelijke staten werd in de jaren zestig formeel de apartheid die zich uitdrukte in verschillende scholen, verschillende bussen, voor zwarte en witte kinderen verboden. Op bevel van het hoger gerechtshof kwam er ook een eind aan het verbod op seksuele omgang en huwelijken tussen wit en zwart. De aangeboren-intelligentie-aanhangers probeerden 'het IQ' als toelatingseis voor scholen er door te krijgen. Als zwarte kinderen 'een laag IQ' hadden was het toch zonde om daar veel overheidsgeld aan te besteden.

⁴² idem p 82

⁴³ idem p 87

⁴⁴ zie Biological Politics

⁴⁵ voor een overzicht, zie P. Vroon's *Intelligentie*

Sociobiologie

In 1975 veegde de Amerikaanse inktoloog E.O. Wilson in een boek dat als titel 'Sociobiology'⁴⁶ kreeg, alles wat etologen en IQ-aanhangers bij elkaar gesprokkeld hadden op één grote hoop en hij vergat niet om zijn eigen 'The Insect Societies' uit 1971 er bij te vegen. Biologen weten nu zoveel, was zijn motto, dat het tijd wordt om alle sociale wetenschappen maar eens van hun biologiese grondslagen te gaan voorzien. Die biologisering, die Ernst Haeckel in het begin van de eeuw ook zo graag wilde, noemde hij 'the new synthesis' en het konzentratiepunt van al die aangeboren driften, instinkten, intelligentie en wat voor dierlijke en menselijke, door etologen en sociale wetenschappers bij elkaar gehaalde gedragingen dan ook (homoseksualiteit bijvoorbeeld) werd het DNA of de *genen*. In de *genen* of het DNA lag volgens hem - en volgens alle andere sociobiologen, want binnen de kortst mogelijke keren waren er tientallen - de kern van de natuurlijke selectie. Daar speelde de strijd om het bestaan zich af, of beter gezegd - het DNA was eigenlijk de strijd om het bestaan.

Het 'groepsdenken' van de etologen werd door de sociobiologen als volgt gegendetiseerd en geïndividualiseerd: ieder individu is er op uit om een zo groot mogelijke 'genetiese fitheid' te bereiken - dat wil zeggen zich zo vaak en zo goed mogelijk voort te planten.

Die opvatting was op zich zo oud als de voortplantingsobsessie die met Darwin's Origin was ingezet. Het beetje nieuwe ging over de onderlinge verhoudingen tussen mensen, die immers ook door het DNA gereguleerd moesten worden. Volgens de sociobiologen bemoeide het egoïstiese individu in de vervulling van zijn genetiese fitheid zich in principe alleen met zichzelf en in tweede instantie alleen met die mensen bij wie zijn geneties eigenbelang verzekerd was, dat wil zeggen met zogenaamde 'geneties verwanten'. Nu is de hele mensheid 'geneties verwant', dus dat zou op zich nog een aardige uitkomst kunnen hebben. De volgende stap wordt dan ook gezet in navolging van de pseudo-specificiteitstheorie van Lorenz: de verschillen in verwantschap kunnen precies aangetroffen worden waar mensen andere mensen onvriendschappelijk behandelen, want dat zouden ze - uit eigenbelang - nooit doen tegen 'echte' verwanten. Ruzies tussen zusjes vallen natuurlijk buiten het kader van de sociobiologen: zij hebben de oude territoriumdrift wat aangepast en zeggen een nieuwe verklaring voor *racisme* gevonden te hebben. Die 'verklaring' is hen in dank afgenomen:

*'Voor ons, raciale nationalist, is dit een belangrijk argument ter verdediging van ons uitgangspunt. Want het wordt steeds duidelijker dat het niet zo maar "pech" is, dat onze *genen* ons niet toestaan te leven in een egalitaire, kommunistiese, utopiese wereldstaat met universeel altruïsme à la Marx en Rousseau. Dat onze *genen* niet toestaan dat we zo leven is een onvermijdelijk gevolg van de manier waarop de evolutie werkt. Wat de evolutionaire theoretici ons hebben getoond is dat het enige type sociale organisatie dat zich door middel van het systeem van genetiese overerving (...) kan ontwikkelen - en dus werkt - is gebaseerd op verwantschap, op de banden des bloeds en van het ras. Nationalisme is niet alleen een integraal onderdeel van onze genetiese erfenis, het is een onvermijdelijk eindprodukt van de evolutionaire processen die deze erfenis schiepen.'*

Zo schreef Bannerman in het blad 'New Nation', het tijdschrift van het Engelse National Front.⁴⁷ Dit soort uitspraken valt onder wat sociobiologen en hun verdedigers 'misbruik' van de sociobiologie noemen. De repliek op de beschuldiging aan het adres van sociobiologen dat hun theorie racisties is, luidt telkens weer dat ze in hun vaststelling dat racisme aangeboren is toch geen goedkeuring geven aan racisme. Natuurlijk zijn ze er tegen, zeggen ze, en alles moet in het werk gesteld worden om racisme 'uit te roeien' (in de woorden van Dawkins, de schrijver van 'The selfish gene', een zeer populair sociobiologisch werk). Alle menselijk gedrag is in laatste instantie aangeboren, zeggen ze aan de ene kant, maar je moet dat natuurlijk niet allemaal aksepteren; de 'cultuur' is er om een en ander te reguleren. Het merkwaardige alleen is dan waar die cultuur zo plots vandaan komt. Die moet dan toch ook uit 'de

⁴⁶ E.O. Wilson, *Sociobiology*, the new synthesis. Harvard University Press 1975

⁴⁷ geciteerd op p 69 van F. de Waal (red), *Sociobiologie ter discussie*, evolutionaire wortels van menselijk gedrag? Utrecht/Antwerpen 1981

genen' komen, uit het geneties eigenbelang? En als je met die 'cultuur' het 'aangeboren racisme' zou moeten bestrijden, dan zou antiracisme dus ook aangeboren moeten zijn, dan zouden we daar ook genen voor moeten hebben, anders is het onbegonnen werk. Maar als we 'antiracistiese genen' zouden hebben, dan zou de hele theorie weer nergens op slaan want die draait om de zogenaamde tegenstelling tussen 'het individu en de geneties verwanten' tegenover 'de anderen met andere genen'.

Genen en DNA

De wat oudere Engelse racist Enoch Powell gebruikte nog de etologentermen: *'An instinct to preserve an identity and defend a territory is one of the deepest and strongest implanted in mankind.'* De sociobiologen waren zo vriendelijk te vertellen wáár het dan 'implanted' was: in de genen, in het DNA.

Het voordeel van 'genen' en 'DNA' boven termen als 'bloed', 'ziel' of 'hart' is dat haast niemand weet wat het zijn en iedereen dus gelooft dat degenen die dat jargon gebruiken het wel weten. Sociobiologen doen ook geenszins hun best om het uit te leggen. Pro forma willen ze nog wel eens een soort spiraal laten afdrukken, maar verder zwijgen ze.

De Amerikaanse biochemica Ruth Hubbard geeft in haar artikel *'The theory and practice of genetic reductionism - from Mendel's laws to genetic engineering'*⁴⁸ een opsomming van wat 'de genen' zoal in de schoenen geschoven hebben gekregen.

'Genen zijn aangeropen als de scheppers van specifieke trekken en ook als scheppers van grotere structuren en functies van organismen. Er wordt een beroep op ze gedaan om de regelmatige veranderingen die zich tijdens de ontwikkelingen en tijdens het ouder worden voordoen, te verklaren. Er wordt van ze gezegd dat ze beslissend zijn voor lange termijnveranderingen gedurende de evolutie en de soortvorming. Veel hiervan berust op bewering en heeft geen observationele basis. (...) Vooralsnog zijn genen en DNA, zoals ze dikwijls gekonseptualiseerd worden, volgens mij de reduktionistische zelfvervulling van het erfelijkheidsdenken dat de sociale impuls achter de genetica is. De wetenschap der genetica is volgens mij sinds de herontdekking van Mendels wetten (1900) niet gevormd door zijn experimentele technieken en observaties, maar door hoopvolle gedachten die gebaseerd zijn op het erfelijkheidsdenken, door modellen en door interpretaties. (...) In een complex systeem van reacties (zoals de proteïne syntese bij celdeling) dat veel voorwaarden en componenten vereist die op een niet additieve manier met elkaar te maken hebben en die vaak onderling afhankelijk zijn, is het onjuist om enige substantie of enige gebeurtenis te isoleren als zijnde kausaal voor iets anders' (...)

'Het is belangrijk om te benadrukken dat genen reproduceren (of DNA redupliceert) als onderdeel van de stofwisselingsactiviteiten van levende cellen, waarbij enzymen betrokken zijn en substraten, energiebronnen, enz. Ze reproduceren niet zichzelf zoals zo vaak gezegd wordt.'

De obsessie met genen als de motor achter alles vergelijkt Hubbard in de woorden van een groep kritiese Franse biologen⁴⁹ met de activiteiten van een kind *'dat, omdat er door het indrukken van een knop een plaatje op de televisie verschijnt, daaruit de konklusie trekt dat de knop het plaatje 'veroorzaakt' of programmeert, waarna de volgende, absurde stap komt, namelijk dat het gaat proberen het mechanisme van de televisie te begrijpen door de knop aan een chemiese analyse te onderwerpen.'* Verder zegt ze nog dat de genenobsessie histories begrepen kan worden als passend in de traditie van het 'preformationisme'. Werden vroeger kleine, opgerolde mensjes in het mannelijk zaad geprojecteerd (de homunculus), nu zit alles in de genen of in het DNA voorgeprogrammeerd.

Bij sociobiologen vind je niets terug van wat voor inzicht dan ook in wat genen of DNA nu wel of niet zijn of kunnen. Verder hebben sociobiologen bij het losjes gebruiken van termen als

⁴⁸ R. Hubbard, *The theory and practice of genetic reductionism – from Mendel's laws to genetic engineering*. In: S. Rose (ed), *Towards a liberatory Biology*, Allison & Busby 1982, p 65-73

⁴⁹ Agatha Mendel, *Les manipulations génétiques*, Parijs 1980

'genen' en 'DNA', volgens mij dan nog het voordeel dat de bevorderaars van de vernieuwing in de geneesmiddelenindustrie met grote regelmaat in allerlei media laten horen over de revolutionaire vooruitzichten van het 'DNA-rekombinant-onderzoek', waardoor de hele mensheid misschien wel voor eeuwig van verkoudheden of andere verschrikkingen verlost zou kunnen worden. Zo worden we er ook van op de hoogte gesteld dat het Amerikaanse bedrijf 'Genentech' het zo goed doet op de beurs en dat het bedrijfsleven in Amerika inmiddels bijna alle genetici heeft opgekocht. De verhitte discussies over de gevaren waarmee het DNA-rekombinant-onderzoek gepaard gaat - met het maken van nieuwe organismen (overigens geen Frankensteins maar bacterieën) omdat er geen 'tegenorganismen' voor bestaan, zijn overigens al lang door het bedrijfsleven in samenwerking met veel wetenschappers gesmoord.⁵⁰

Sociobiologie en seksisme

In navolging van de etologen hebben sociobiologen voor beide seksen een verschillend evolutionair bepaald gedragsprogramma uitgestippeld. Dat program is voor het eerst geformuleerd door Robert Trivers in een verhandeling over vogels. De schrijfster van 'Biological politics', Janet Sayers, vat Trivers' verhaal als volgt samen:

*'De evolutie, zegt hij, heeft erin geresulteerd dat vrouwtjes meer voedselbronnen voor hun nakomelingen in hun geslachtscellen "investeren" dan mannetjes. Het ei is veel rijker in voedselreserves dan het sperma. Deze biologies gegeven onevenwichtigheid tussen de seksen waar het de ouderlijke investering bij de konseptie betreft, resulteert volgens hem in precies dezelfde onevenwichtigheid tussen hen als de nakomelingen geboren zijn. Omdat - volgens zijn argumentatie - vrouwtjes meer in hun nakomelingschap investeren bij de konseptie, zullen ze postnataal doorgaan met het meer te investeren in termen van kinderverzorging.'*⁵¹

Vervolgens maakt Trivers de sprong naar mensen. Sayers citeert hem:

'Na een zwangerschap van negen maanden is een vrouw min of meer vrij om haar investering op enig moment te beëindigen, maar als ze dat doet verspilt zij haar investering tot op dat moment. Gegeven de onevenwichtigheid in investering kan de man zijn kansen om overlevende nakomelingen achter te laten zo groot mogelijk maken door met veel vrouwen te- kopuleren en ze vervolgens te verlaten; sommige van die vrouwen zullen alleen of met behulp van anderen zijn nakomelingen opvoeden.'

Dat beeld van mannen als een soort grootondernemers in zaad, en van vrouwen die hun kleine huisindustrietjes in kinderverzorging opzetten, kom je vervolgens bij alle sociobiologen tegen. Soms gaan ze nog wat verder met het mannelijke investeringspatroon. Zo verklaart Trivers in de film 'sociobiologie; doen wat van nature komt', die in het Amerikaanse onderwijs roeleert, dat één van de hoofdmotivaties voor oorlog de aangeboren neiging van mannen is om hun genen te verspreiden in vrouwen van de verslagen vijand.⁵² Het is duidelijk dat sociobiologen met hun voortplanting als het centrum van al het bestaan, verschijnselen als abortus, kinderloosheid en voorbehoedmiddelen zachtjes gezegd nogal onnatuurlijk vinden. Ik laat één van hen - David Barash, auteur van 'The whisperings within; evolution and the origin of human nature' (ned. vert. Het dwingende fluisteren⁵³) - aan het woord:

'Voor het eerst in hun geschiedenis krijgen vrouwen de gelegenheid te handelen volgens wat hun ambivalente gevoelens ten opzichte van kinderen krijgen ook mogen zijn.

Bewuste kinderloosheid is een der mogelijkheden de toenemende overbevolking van onze wereld tegen te gaan, maar om echt doeltreffend te zijn moet het opwegen tegen enkele miljarden jaren evoluties. Het zal interessant zijn te bestuderen wat op lange duur de per-

⁵⁰ Zie bijvoorbeeld *DNA-onderzoek in discussie*, verslag van het DNA-forum van de Dienst Wetenschapsvoorlichting, Amsterdam 1978

⁵¹ *Biological Politics* p 52

⁵² *Sociobiologie ter discussie* p 61

⁵³ D. Barash, *Het dwingende fluisteren* Becht 1981, p 158 en 168

soonlijke gevolgen zijn van het kinderloos blijven, zowel de emotionele schade als de voordelen. Tevens zouden de genetische konsekwenties op lange termijn bekeken moeten worden. Omdat de selectie mensen die wel kinderen willen hebben per definitie zal bevoordelen en elke genetisch bepaalde neiging zich minder voort te planten tenslotte zal verdwijnen, blijven we over met een bevolking van steeds snellere fokkers.' (...)

'Een magische uitdrukking van deze tijd is "alternatieve levensstijlen". In het bijzonder raken jongeren geboeid door zulke experimenten en verlangen ernaar ze mee te onderzoeken. Maar al te vaak gaan ze echter in tegen onze biologie. Het gaat nogal eens om de voorzieningen van kinderopvang, en men kan zien aankomen dat er schade optreedt door niet te letten op onze biologie. (...) Uiteraard wint de biologie het niet altijd. Hoewel het waar mag zijn dat het niet aardig is 'Moeder natuur' voor de gek te houden, kan het toch wel voorkomen. De biologische fluisterstemmen kunnen genegeerd worden, maar in de meeste gevallen tegen een hoge prijs. Het recente onderzoek van Rothschild en Wolf, 'Children of the counterculture' bijvoorbeeld, schildert een grimmig beeld: kinderen zijn vaak verwaarloosd, van de nodige aandacht verstoken, emotioneel gestoord, vaak niet in staat zich langdurig te concentreren of om vriendschap te behouden. Hoewel vrouwen die aan zo'n systeem deelnemen, aangetrokken zullen zijn door de belofte van 'bevrijding', nemen ze in feite een mannelijke strategie over en ontkennen die van henzelf.

De evolutie heeft het mannelijk ouderschap op wisselende intensiteit ingericht, afhankelijk van het voordeel voor de fitness per geval. Dat mannelijk oudergedrag bij vrouwen niet aangepast gedrag is, geldt voor alle 'zoogdieren; voor de mens kan het een maatschappelijk goedgekeurde valstrik zijn, die schadelijk is voor alle betrokkenen.'

De sociobiologie is al in veel staten in Amerika in het onderwijsprogramma doorgedrongen en dus krijgen daar kinderen op school seksespecifieke instructies over het beheer van hun 'geneties kapitaal', over hun voortplantingsverplichtingen en de verschillende taken bij de opvoeding, aangevuld met verhandelingen dat racisme ook wel eens nodig kan zijn als 'eigen belangen' in het geding zijn of lijken.

Konklusie

De sociobiologen leveren een wat moderne variant op het eeuwenoude verhaal dat mensen die vanwege bezittingen en machtsposities zeggenschap over het leven van andere mensen hebben het natuurrecht aan hun zijde hebben. Voorlopig leveren de sociobiologische theoretici meer een legitimatie voor een 'laissez faire' houding van de verschillende overheden, een houding van niet optreden tegen het toenemende racisme, niet optreden tegen racistiese groeperingen, niet optreden tegen seksisme en hun groeperingen, dan propaganda voor actieve 'eugenetiese' maatregelen. Nu hoeven ze dat ook niet zo, want in verschillende landen zijn allerlei overheidsmaatregelen die vanaf het begin van deze eeuw grootschalig ingevoerd zijn, nooit helemaal verdwenen. Nog steeds worden in de Verenigde Staten enorme aantallen gedwongen sterilisaties uitgevoerd van als 'unfit' bestempelden, of het nu om 'asocialen', 'zwarten' of 'geesteszieken' gaat. En ook het gedachtengoed als zou de witte stamboekmens pas werkelijk in zijn bestaan bedreigd worden als er vele andere mensen in de buurt komen wonen is de laatste eeuw zo grondig verspreid dat sociobiologen daarvoor niet nodig zijn. Hun rol is om met hun DNA 'genepool' en individuele fitnesssteorieën de vorm van het verhaal te moderniseren, bij de triomfen van de moderne technologie aan te passen.

Dankzij telkens nieuwe wetenschappelijke modernisering kon Malthus' theorie in zijn eenvoudigste vorm tot een alledaagse vanzelfsprekendheid worden: arme mensen krijgen teveel kinderen en bedreigen daardoor de hele mensheid. Met de wereldheerschappij van het kapitalisme is dit het moderne westerse geloof geworden.

De nationale staten gebruiken overbevolkingsangst binnenslands voor immigratiebeperkingen en tweederangsburgersystemen, en internationaal voor een vorm van 'strukturele' ontwikkelingshulp die de laatste beschikkingsmacht van vrouwen vernietigt en al die mensen die niet voor een kapitalistische produktiewijze - industrie en eksportlandbouw - nodig zijn, de hongerdood laat sterven.

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was

Het kapitalisme is nu zo ver ontwikkeld dat genocide helemaal vanzelf gaat - zoals in Afrika - zonder dat iemand daarvoor nog verantwoordelijk lijkt te zijn.

Al aan het eind van de vorige eeuw hebben sociaal-demokraten betoogd dat Marx' Verelendungsteorie niet klopte omdat 'de arbeiders' het steeds beter kregen. Dat betoog was en is seksisties, nationalisties en racisties. In 'de derde wereld' is Marx nog geheel niet uit de mode; daar spreken ze nog gewoon over revolutie. Het wordt tijd dat de progressieven in de rijke landen met hen mee gaan doen.

AAN EEN VEGETARIESE MINISTER VAN ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

Persoonlijk vind ik bijvoorbeeld dat je geen graan en groente hoort te eten. Als je er tenminste op voorstaat nog een beetje eties te wezen of te willen worden. Eén weemoedige gedachte aan wuivende velden vol natuur waar de zwetende landvrouw haar pure schoven bond is toch toereikend om al die volgepropte halmen van doorgefokte gerst en tarwe ver van bord en vork te houden. Denk ook eens aan de spinazie! Wie weet niet van de misdadige verhoudingen waaronder zij in het bed gehouden wordt. En de bintjes niet te vergeten. Gestouwd in zakken op de foto met blote vrouwen eronder!

Nee, de groente- en graan- en ook de teelt van fruit bieden schaamvolle taferelen. Ook in het alternatief circuit waar al wat groeit mediese verzorging wordt onthouden; waar worm en ander ongedierte hun pijnigende werkzaamheid onder zegenende mensenhand mogen verrichten. Persoonlijk gaat mijn etiek en smaak dan ook meer uit naar wat loopt en zwemt of zitten kan. Niet zonder beperkingen natuurlijk. Niet iedere koe werkt op mijn speeksel. De vrije koe, die wel, die zo levendig en bruingeogd zichzelf aanbiedt. Net als kip en zalm en buideldier. Gretige wellust ook voor pronte eenden, een dartel lam en huppelende geiten.

Vroeger tenminste. Want waar vind je nu nog sprankelend hapklare dieren? Bespoten, befokt, omheind, gekist zijn ze, of kortgewiekt door botulisme en mixomatose. Bestempeld ook en geringd of met verf en brand gemerkt.

Vroeger ja, toen er nog vrije dieren waren, toen verslond ik ze bij de vleet!

Heden eet ik nog slechts mensen.

NATUURKALENDER

Augustus

'De fazant zit op zijn nest', schreef Tessel Pollmann in de Vrij Nederland-bijlage over de Drentse Aa. 'De koe blèrt dat hij gemolken wil worden', vervolgde ze. Een feminist heeft nooit rust. Het was juist zo'n vakantieachtige bijlage, vol zorgvuldig in de oorspronkelijke staat herstellende natuurgebieden. De bloemen groeiden door de uitgespaarde letters op het omslag en talloze wandelroetes waren aangegeven. Maar de natuur verbergt nog wel andere voetangels dan de moerassen van Drente.

Hoe met *hem* en *haar* om te gaan is al jaren geleden door Andreas Burnier aangegeven: altijd *zij* zeggen, dus 'de mens en *haar* geschiedenis'. Volgens Burnier verraadt de woede van de aldus toegesproken mannen dat hierdoor de grondslagen van hun bestaan worden aangetast. En net nu we aan haar gewend zijn, komt Tessel Pollmann met de koe en zijn uiers en maakt alles weer in de war. Of zit het bij de mens anders dan bij de koe?

Om het niet te ingewikkeld te maken, laat ik de fazant er maar even buiten. Misschien was het echt wel een fazantehaan die op zijn nest zat, dat hij helemaal alleen bewoonde (hebben fazanten eigenlijk wel een nest?). 'Wat vliegt daar' vermeldt trouwens dat patrijzemannetjes wel eens voor de jongen zorgen; misschien gebeurt dat bij fazanten ook allang, zonder dat iemand dat gemerkt had. De koe is voor niet-biologen overzichtelijker, omdat die niet bij de natuur hoort, maar bij ons.

Als wij het over het rund hebben, of over de hond, of het paard, zeggen we dan 'zij'? Volgens mij niet. Katten zijn *zij*, alle andere beesten zijn *hij* (ook geen *het*). Nu was het geen rund, maar een koe. Koe is officieel het vrouwelijk van rund - maar wie zegt er ooit rund, tenzij zij een mens bedoelt? Een wei vol koeien. Als er een stier tussen staat, zeggen we dan: Een wei vol runderen? Een wei vol koeien en een stier? Als er een stel kalfjes bij is, ga je dan kijken of ze kleine pikjes hebben? Een wei vol koeien met kleine en grote stieren? En die beesten, die helemaal niks hebben? Misschien een zootje ossen erbij, voor alle zekerheid?

Onzin, het blijft een wei met koeien. Koe is net zoiets als hond, of paard. Het gaat er nu om of er een reden is om een koe *zij* te noemen, als alle andere grote beesten *hij* zijn. Want zo'n compliment is het niet. Ik kom regelmatig vrouwen tegen die een duidelijk vrouwelijke hond, met een hoop hangtepels, met *hij* aanduiden. Daarmee bedoelen ze volgens mij dat ze die hond serieus nemen, dat ze bereid zijn door die tepels heen te kijken - het beest betekent voor haar meer dan dat hij net gebaard en gezoogd heeft. Je kunt 'vrouwelijk' wel als een geuzennaam opvatten, maar dan zal je toch eerst de tachtigjarige oorlog moeten winnen.

Volgens mij is Tessel daar dus mee bezig. Een onderdeel van de strategie is natuurlijk om op te houden met het gezeur over biologiese vermogens. Wie enige vooruitziende blik heeft, gebruikt die helemaal niet, en wie per ongeluk in het baren getuind is vergeet het zo snel mogelijk. Jong leven kan gevoed met melk die in de fabriek gemaakt wordt. Een onderdeel van die fabriek is de wei met koeien (de wei ook, want koeien eten ruwvoer en het gras waar ze op staan zou van nylon zijn als dat niet zo duur was). Allemaal onderdelen van de melk-fabriek. Fabrieken zijn mannelijk en koeien dus ook - ze gingen zelfs als het eerste mannen-geld aan de fabrieken vooraf.

Overigens levert de koe slechts een begin van bewustwording. Het gaat er tenslotte om de mens te bevrijden van zijn baarmoeder (baarvader misschien, in de toekomst). Dus: hij heeft een buitenbaarmoederlijke zwangerschap gehad; Marie is niet thuis, hij is naar zwangerschapsgymnastiek; als Saskia borstvoeding wil geven moet hij het zelf maar weten.

Het is natuurlijk niet genoeg als alleen vrouwen hiermee beginnen. Piet Grijs heeft al een begin gemaakt door over zijn maandstonden te schrijven. Misschien is ook de groeiende belangstelling van mannen voor hun overgang een bemoedigend teken: er zou een bereidheid uit kunnen groeien eventueel aan de baarsteking mee te doen. Ik reken in elk geval op

die jongens die in de abortusdemonstratie van 1973 'Biesheuvel blijf met je handen van mijn lijf' riepen. Maar dan hoop ik wel dat ze hun baarden afscheren – dat doen wij tenslotte ook al duizenden jaren!

September

Om de een of andere reden heeft zich in mij vastgezet dat ik hier over De Natuur schrijf. Over het vorige stukje kon ik immers nadenken temidden van dennebossen en heidevelden; de meanderende beek leidde mijn gedachten; de geur van phloxen doordrenkte mijn schrijfpapier. Dat is leven, dat is schrijven. De rest is bureaucratie en taakvervulling.

Hier in de stad hebben ze tijdens onze afwezigheid vier iepen tot op de stam weggekapt, terwijl we net een raampje hadden gemaakt om tijdens het ontbijt naar ze te kijken. Vandaar dat ik zo blij ben als het blad van Natuurmonumenten in de bus valt. 'Ha, voor mijn stukje!' roep ik, en inderdaad, er staat een heel interessant artikel in. Over korhoenders, die - vanzelfsprekend - in een natuurgebied zitten. Ze blijken bovendien wetenschappelijk zeer relevant. Wat is namelijk het geval? Met de korhoenders, schrijven de onderzoekers bezorgd, gaat het heel slecht. 'Zij kunnen eigenlijk geen extra "druk" meer verdragen, en onderzoek, ook wetenschappelijk bezien, lijkt niet meer verantwoord.' Dit is een rare zin, maar de bedoeling is duidelijk: de dieren met rust laten, niet onderzoeken.

Zo gemakkelijk laten wetenschappelijke onderzoekers zich echter het brood niet uit de mond stoten. In de kop van het artikel vermelden zij dus: 'Veldbiologisch onderzoek als laatste redmiddel'. Ze gingen dus de korhoenders niet lastig vallen, ze gingen ze redden. Daartoe moesten ze hen wel vangen en kleine radiozendentjes omdoen: hoe konden de dieren anders vertellen wat ze wilden? Deze kleine overlast werd ruim gerechtvaardigd door het resultaat.

'Duidelijk is geworden dat de eisen die het korhoen aan de landbouwgronden stelt, *beslist niet parallel lopen met de eisen van de moderne boer.*' Helaas heeft men er niet tijdig aan gedacht de boeren uit Nederland te verwijderen; in Schotland doen de korhoenders het dan ook volgens de onderzoekers veel beter (zie daarover K. Marx, Het Kapitaal, hoofdstuk 24).

Maar het veldbiologisch onderzoek is daardoor niet verslagen. Het laat zich eenvoudig door *geen enkele* vorm van determinisme ontmoedigen. Dat blijkt ook uit de volgende zin:

'In een aantal gevallen waren de favoriete fourageerplekken onbereikbaar omdat de jongen gedurende de eerste dagen niet over greppels en sloten konden of wilden komen.'

Als het jonge korhoen al een vrije wil zou kunnen hebben, waarom dan de moderne boer niet? Die krijgt dan ook enige kolommen aanwijzingen over bemesting, bermaanleg en waterbeheer, die samengevat worden in de krachtige konklusie: 'herintroductie van het *gehele* oude landbouwsysteem'.

Tja. Later onderzoek zal moeten uitwijzen of de moderne boer die herintroductie niet kon of niet wilde uitvoeren. Het korhoen is in Nederland tot uitsterven gedoemd - nooit zullen we weten wat die jongen bezielde toen ze aan de rand van die greppel bleven steken.

Oktober

Vanzelfsprekend probeer ik deze Natuurbeschouwingen zo gezellig mogelijk te houden. Ik blijf daarbij echter afhankelijk van de kulturele omgeving. Om de hoek blijft loeren dat De Natuur onder het kapitalisme in het algemeen en deszelfs krisissen in het bijzonder, vrouwen als een zwaard van Damocles boven het hoofd hangt. Kerk, keuken en kinderen - tegenwoordig samen 'kostwinnersbeginsel' genoemd - worden geschraagd door bestudering van

dieren in gevangenschap. Dat betekent dat je, als je je niet wilt ergeren, tegenwoordig behalve de bioscoop ook de dierentuin moet mijden.

Neem de Apenheul in Apeldoorn. Daar zit een treurige groep gorilla's op een eiland vol met door plastic hulzen beschermde bomen. Dat plastic is omdat die gorilla's anders in die bomen zouden klimmen en van en in de takken nesten zouden bouwen; maar verder zijn het echte, natuurlijke gorilla's. Ze worden dan ook gevoerd. Om drie uur begint de show, bij mooi weer tenminste. Hij wordt ingeleid door een grote gorilla die bij het zien van de zwarte zwanen in de gracht eventjes gaat stampvoeten en zelfs, net zoals Morgan a suitable case for treatment, op zijn borst trommelt. De andere dieren hobbelen er nogal sloom achteraan. De voederaars stellen zich op aan de overkant van de gracht. Het zijn er twee, beiden dragen een plastic bakje met appels en stukken komkommer. Beide bakjes zijn zo te zien even vol. Het voederen betaamt eruit dat het trommeldier de inhoud van het ene bakje krijgt toegeworpen en alle andere dieren, zo'n stuk of tien, samen het andere. En het werkte, hoor! Het publiek stelde verrukt vast 'hoe goed je kon zien dat er een hiërarchie was.'

Proefondervindelijk bewezen dat het *natuurlijk* is dat de klootzakken de baas zijn en dat kinderen, jongeren en vrouwen tevreden moeten zijn met de kruimels die van de tafels van de machtigen vallen. Wie realiseert zich dat het de *dierentuin* is die van dat dikke domme dier een *uitbouter* gemaakt heeft? 'Als hij niet het *eerst* krijgt en het *meest*, wordt hij vervelend', verklaarde de oppasser desgevraagd. In het oerwoud zijn er geen jongens met bakjes, daar zorgt zo'n beest gewoon voor zichzelf, daar helpt geen trommelarij aan - dat is immers nou juist het verschil tussen dieren en mensen.

Je zou kunnen zeggen dat de Apenheulshow (er leven trouwens ook hele leuke kleine aapjes zonder menselijke pretenties) een uitzondering is, een onschuldig zondagsvermaak voor gezinnen; dat ze er niet zo aan gedacht hadden dat hun ritueel tot reaktionaire konklusies kon leiden. Te optimist. Het progressieve weekblad Vrij Nederland wijdde laatst meer dan een pagina aan een interview met de bioloog Frans de Waal, die op grond van langdurige observatie van zijn dierentuinchimpansees vastgesteld heeft dat de sociale wetenschappen afgeschafft kunnen worden. Chimpansees zijn voor 99,5% mensen en mensen kunnen beter door biologen bestudeerd worden, want 'sociale wetenschappers hebben soep in hun ogen' en missen 'de arends-blik van de bioloog, die van jongs af aan al getraind is met de mikroskoop.' Eindelijk zullen dan de raadsels van kantoortuin en coalitie ontsluit worden!

De oude koek van Desmond Morris dus. Maar daar gaat het de interviewers dan ook niet om. De man-vrouw-verhouding, daar zien ze de spektakulaire ontdekkingen. En daar komen ze inderdaad, de oude vijftigerjarenklichees. Zéér speculatief worden ze geformuleerd: *Seksuele polygamie bij mannen* is aangeboren; *de band tussen moeder en kind* eist *borstvoeding*; lesbische vrouwen zijn *agressieve manwijven* die pas als ze door een doorzetter worden geneukt en een kind krijgen weer goed en lief worden.

Gadverdamme. Was De Waal maar een aap. Uitspraken en foto tonen ons daarentegen het soort ME-er, dat ook in zijn vrije tijd mensen in elkaar slaat. Als hij een tram had dan zou ik hem in brand steken.

November

Ieder jaar erger ik me er weer aan dat onze iepen zo los in hun blad zitten. Ik ben er van overtuigd dat het overal nog volop herfst is en hier zit ik dan, half november, tussen de kale bomen. Niets geen 'De bomen dorren in het laat seizoen' - er hoeft maar één keer windkracht vijf te zijn en de maan schijnt door de bomen. Goed, dan geen Kloos, maar 'boom in de winter' van Ria Giskes¹

¹ Ria Giskes-Pieters, Alleen maar het gevoel van leven. 5e druk, De Bonte Was 1981

bevrijd van hinderlijke
zwellingen
bevrijd van opengebusten groen
en bloesem
bevrijd van topzwaar blad
en vrucht
bevrijd van een gouden
droom
onthult zij zich
zoals zij is:
een helemaal houten
boom

Maar het blijft knagen; dat is het verschil tussen theorie en praktijk. Met de strekking van Ria's betoog ben ik het helemaal eens: weg met zwellingen en zwangerschappen. De vruchtbaarheid terug naar waar hij hoort: in de land- en tuinbouw. Maar toch, wat goudgeel blad, zou dat niet kunnen? Dat is toch iets heel anders? Wat moeten we zonder gouden droom?

Zo zie je hoe de vrouwenbeweging door belangentegenstellingen wordt ondermijnd. Want ik zit de boel natuurlijk te beduvelen, met mijn gouden droom - ik ben twintig jaar ouder dan Ria Giskes toen zij dit gedicht schreef. Voor mij is geen revolutie meer nodig om de vruchtbaarheidsplicht te vernietigen. Ik ben om zo te zeggen al dor van mijzelf. Mijn goud is echter juist van de bestaande toestand afhankelijk: het wordt door de universiteit verstrekt, in een salarisschaal voor parasieten van middelbare leeftijd. Inderdaad, het is bevroren, en ja hoor, er gaat nog 1,65 % van af ook - maar er blijft, ook bij halve werkweek, nog een dikke laag over. Een prèttige dikke laag, die mij als een bontjas omhult.

Wat Abop en Abva-Kabo verzonnen hebben gaat me echter te ver. Ik moet gaan vechten voor het goud, omdat een aantal leeftijdgenoten in het partikuliere bedrijfsleven méér schijnt te verdienen! Als ik niet staak, zeggen ze, ben ik niet solidair met onderwijzers en konciërges, die niet kunnen rondkomen als ik mijn 1,65% inlever voor de subsidiëring van de ondernemingen en hun bewapende beschermers. Erger nog, de eerstegraadsleraars kunnen hun zware en verantwoordelijke werk, dat toch al zo slecht betaald wordt, dan helemaal niet meer volhouden!

Zo'n jaar of tien geleden hadden de vakbonden het nog wel eens over inkomensnivellering: ze eisten hun loonsverhogingen in centen in plaats van procenten. Werkgevers en overheid hebben zich daar altijd tegen verzet. De overheid is kennelijk om, zolang hij maar mag verlagen. Door de verslechtering der tijden zijn de 'werknemers' - de blanke mannen die de vakbonden vullen - zich echter bewust geworden dat ook zij werkgevers zijn: werkgevers die er belang bij hebben dat hun werknemers arm en rechteloos zijn. De kranten meldden immers dat 90% van de vakbondsleden vond dat er nu wel genoeg genivelleerd is. Net zoals de meerderheid van de studenten die nu vindt dat 'wie meer presteert, ook meer moet verdienen'. Presteert! Iedereen weet toch dat de enigen die iets presteren de sekretaresses zijn.

Gestaakt werd er dus. De moeders uit Amsterdam-Noord die protesteerden omdat zij op de naar huis gestuurde kinderen moeten passen, zonder dat ze een krummeltje procent krijgen, verloren hun kort geding. Want 'de leerplicht impliceert geen recht op kinderopvang'. Nee, stel je voor dat de laagste groep werknemers een recht zou hebben! Vrouwen moeten tevreden zijn met hun nieuwe *vrijheid*: als hun werkomstandigheden hen niet bevallen, kunnen ze zó naar de bijstand.

De bijstand heeft van haar minimum de afgelopen jaren al meer dan 10% ingeleverd. Zij heeft de krant weggedaan, de kachel laaggedraaid, de kabel opgezegd en afscheid genomen van haar vriendinnen: telefoon en trein zijn te duur geworden. Inderdaad, bevrijd van overvloed, van bloei, van 'topzwaar blad en vrucht'. Degenen die de zelfontplooiing der zwangerschap achter de rug hebben, zitten met de gebakken pubers en piekeren gewoon over de contributie van hun sportklups.

0 zusters, wat kunnen we doen? Velen van ons dienen man of manschappij nog, tegen goud of kost-en-inwoning. Staken kunnen we dus, wanneer doen we het?

December

Ook het antwoord op de vraag waarom zo weinig mensen actief optreden tegen fascistoïde uitspraken en structuren, heeft veel met de natuur te maken. 'Beste kind... Wij doen precies wat onze honderd negen en veertig kamerleden doen: wij zwijgen de centumpartij dood', liet Jaap Vegter zijn Vrij Nederland-familie zeggen. En niet alleen de centumpartij zwijgen wij dood. De zwijgende niet-fascistische meerderheid van voetbalsupporters, van docenten, van boodschappendoeners, van mensen die in de tram rijden, verjaarsvisites en opleidingen bezoeken - zij doen alsof zij niets gehoord hebben. Het bestuur van een Haagse katholieke sociale akademie was er bijna in geslaagd dood te zwijgen dat er antisemitische leuzen op de muren gestaan hadden en een expositie over de verschrikkingen van het nazisme vernield was.

Het lijkt wel, viel mij laatst in, of iedereen *gebologeerd* is door het opkomend fascisme. 99,5% van de bevolking is er tegen en al die mensen zitten als konijntjes naar de slang te staren. En zij hopen dat de slang, als zij zich helemaal stil houden, een *ander* konijn zal gaan opeten.

Dit griezelige beeld bracht me bij het woordenboek. En ja hoor, *biologie* heeft twee betekenissen. Behalve 'kennis der levensverschijnselen, studie van de plant en dierkunde' of zoiets, blijkt het ook te betekenen: 'hypnotische kracht waarmee iemand de wil van een ander aan de zijne onderwerpt' (Koenen), 'kunst om de wil van de ander te onderwerpen' (van Dale) of zelfs 'beneveling, misleiding van het denkvermogen' (Brouwer en Ykema, 1886).

Hoe merkwaardig dit is, blijkt als je de vraag stelt *waarmee* het fascisme de mensen dan biologeert. Het heeft immers geen oogjes; of in elk geval niet genoeg. Het is nog niet zo ver dat de hele bevolking op pleinen bijeenstaat om zich door één paar ogen te laten hypnotiseren. De boodschap wordt gewoon in dagelijkse, democratische contacten verspreid. Het moet een sterk en eenvoudig verhaal zijn, dat zomaar, zonder eigen fascistische media en onderwijsinstellingen, de hele bevolking kan bereiken. The medium is ook hier the message: het fascisme biologeert met *biologie*.

De natuur heeft de plaats van God overgenomen. Bij oud-rechts zijn het God en de kerk die de mensen hun plaats toekennen: de witte man als heerser, vrouwen en zwarten om hem schoon te houden, joden om hem geld te lenen. De bijbel rechtvaardigt deze indeling met verwijzing naar oude zonden - van Eva, van de zonen van Noach, van het volk dat Christus kruisigde.

Haatdragend en onrechtvaardig allemaal. De natuur is veel objektiever dan de kerk, zij gunt ieder wezen dat het zich volgens eigen aard ontplooit. De vrouw is niet meer zielloos en de zwarte niet meer vervloekt: nee, de vrouw is nu slechts *anders* dan de man, de zwarte *anders* dan de witte. De vrouw is zelfs *beter* dan de man - tenzij ze weigert om anders te zijn, want dan is ze onnatuurlijk. En de zwarte is toch altijd nog muzikaal.

Een paar jaar, zo rond 1970, heeft de vrouwenbeweging actie gevoerd tegen de biologie. 'Onze biologie is niet onze bestemming' riepen wij, en, in navolging van Simone de Beauvoir, 'je wordt niet als vrouw geboren, je wordt het'. Ach, wat lijkt dat lang geleden! De vrouwenbeweging van nu is weer grotendeels, net zoals in de jaren twintig, gebologeerd door haar voortplantingsvermogen; erger nog, dat vermogen is in talloze driften en mechanismen uiteengebroken, die allemaal afzonderlijk bestudeerd moeten worden. Zij hebben nu hormonen voor de menstruatie en na de bevalling, zij ervaren seksuele lusten bij vernedering en borstvoeding. En zij vergeten dat mensen al miljoenen jaren hun eigen geschiedenis gemaakt hebben, tegen alle natuur in.

Ook het begrip 'cultuur' helpt daar niet vaak meer tegen. Het is iets natuurlijk geworden, aangeboren, onveranderlijk. Raar hoor, zeiden Surinaamse kabaretvrouwen ooit op Kijk Haar, als we eens iets willen veranderen komen de mannen meteen met onze cultuur aan. Onze cultuur schijnt te eisen dat we ons laten uithuwelijken of dat we van de zuurkool afblijven als we menstrueren - wat een onzin! En Turkse onderwijzers moeten komen uitleggen dat als sommige uit Turkije afkomstige mannen hun dochters uit school houden, dat geen 'cultuur' is, maar gewoon vrouwenonderdrukking. Onze democratische media gaan echter onverdroten door in het voetspoor van Couwenberg de nationale cultuur er in te pompen.

Op een enkeling na zwijgen wij gebiologeerd. Wij zwijgen, want wij vinden het onfatsoenlijk om iemand van racisme of fascisme te beschuldigen (iets zeggen van seksisme was altijd al belachelijk). Wij denken aan de vrijheid van meningsuiting, en vooral aan de solidariteit met de groep, met de kollega's, met de vrouwenbeweging, met de bewoners van de oude wijken. De Volkskrant en de Waarheid zijn vuilspuiters, schreven leerlingen van de bovengenoemde academie. Zij hadden de fascistiese toestanden nooit naar buiten mogen brengen, want de jongens die de antinazisme-tentoonstelling hadden vernield hadden dat gedaan *omdat zij dachten dat die tegen hen gericht was!*

Tja, zo'n belediging neem je niet natuurlijk. De organisatoren hadden er zich eerst van moeten vergewissen of er geen fascisten in de buurt waren die zich hierdoor aangevallen konden voelen. En omdat ze dat natuurlijk nooit helemaal zeker konden weten, hadden ze beter kunnen zwijgen.

'Tja', antwoordt Oma in de Vegter-strip, 'het is na veertig jaar wel wennen aan dat machteloze gevoel van mond-dood-zwijgen.' Laten we maar hopen dat er nog mensen zijn die er niet aan kunnen wennen.

Januari

Ik heb al verteld dat ze de iepen, waar ik tijdens het ontbijt altijd naar keek, weggehaald hebben. Er is zelfs niet eens zo'n stukje stam over, waarvan je kunt hopen dat het ooit nog eens zal uitbotten. Hoe treurig dit ook is, er zijn nog een heleboel iepen over. Die iep die laatst omgestormd is stond bijvoorbeeld aan een hele andere gracht en is op een hele andere woonboot gevallen dan die waar ik woon. De twee iepen die onze woonboot flankeren waren er nog. Gedurende al die vreselijke rukwinden en hagelbuien die ons de laatste tijd geteisterd hebben, hebben ze echter wel griezelig gekraakt en gezwiept, zodat ik me ineens het vonnis van de rechtbank Middelburg herinnerde, waarin werd geoordeeld dat de gemeente niet aansprakelijk gesteld kan worden voor omvallende iepen, omdat iepen zulke volstrekt onvoorspelbare bomen zijn. Mijn vriendin werd daar heel nerveus van. Ik niet, want volgens mij vallen bij de heersende stormrichting de iepen de andere kant op. Nee, zei mijn vriendin en begon allerlei diagrammen te tekenen, iepen vallen *altijd* op woonboten.

Daarom is het heel merkwaardig dat ze gisteravond ineens de partij van de iepen koos. Dat ging zo: wij hebben het gevoel dat het niet zo goed gaat met onze werkgelegenheid. Mijn vriendin wordt onderhouden door iets dat een eksperimenteeropleiding heet en dat belooft weinig vastigheid. En in mijn subfakulteit is het grote zwarte pietten van 'het is toch eigenlijk handiger om meteen een héle vakgroep op te heffen' al begonnen. En omdat we beiden halve dagen werken zullen we als staatssecretaris De Graaf zijn zin krijgt - en niets wijst erop, dat iemand hem zal tegenhouden - waarschijnlijk maar een paar weken voor een werkloosheidsuitkering in aanmerking komen. Dus we stellen ons er langzamerhand maar op in wat we dan gaan doen. Nu hadden we al een bakje met peterselie en kervel op het balkon, maar die hebben het nooit echt goed gedaan; alleen de lavendel en de dragon, die je niet of nauwelijks kan eten, floreren er. Nu zag ik gisteren dat de burens gewoon op straat voor hun deur een bakje hebben met peterselie die het wél doet. Daar waait het kennelijk minder. Als je echter een behoorlijke moestuin wilt beginnen, gaan de kosten voor de bakjes wel erg oplo-

pen. Waarom niet gewoon de stenen uit de straat gehaald? Na al die jaren hondepoep is de grond vast buitengewoon vruchtbaar.

Maar dan moeten de iepen weg, riep ik. Want ik kom van buiten en ik heb een paar hele nare dingen meegemaakt met grond waarin bomen groeien. De eerste keer was in de hongerwinter. Mijn vader had een stukje aardappeloogst gekocht - dus niet de grond maar alleen de aardappels, die wij met ons allen zouden gaan rooien. Ons stukje oogst was het randje van het aardappel veld, grenzend aan een laan statige amerikaanse eiken: en o, wat een kleine aardappeltjes! Je moest ze met je handen uit de grond zoeken want ze vielen gewoon tussen de tanden van de griep (of hoe zo'n ding heet) door. Dat kwam van de bomen, zei mijn vader. Toch gaf hij mij later, om aan mijn herhaalde verzoeken om een eigen tuintje uit te komen, een heel klein stukje grond onder een gigantiese berkeboom. Ik had zelf natuurlijk ook beter moeten weten, maar ik zaaide er hoopvol radijs. Stom, stom! De radijs kwam wel op en er kwam ook blad aan, veel blad. Maar radijzen, ho maar. Alleen aan een klein roze verdikkinkje in de wortel kon je zien dat het geen spinaziezaad geweest was (de moeder van mijn vriendinnetje zei troostend dat die bladeren gekookt heel lekker waren, maar ik was te verbitterd).

Zodoende weet ik heel zeker dat de iepen weg moeten, wil het ooit iets worden met onze voedselvoorziening. Mijn vriendin is het er niet mee eens en betwist mijn landbouwkennis. Zij wil eerst een uitvoerig onderzoek instellen naar wat er allemaal wél onder iepen gedijt, voordat er maar één boom opgeofferd wordt. Dat ik me voorlopig bij haar wil neerleg, komt door andere bittere ervaringen. Die met politieke bewegingen namelijk. Je moet reuze uitkijken wat de eerste stap is die je zet, want vaak wordt er misbruik gemaakt van je inspanningen. Was je begonnen aan de vrouwen bevrijding en bleek je later alleen de seksuele revolutie bevorderd te hebben! Zulke dingen. Met die iepen zou dat ook zo kunnen gaan. Hebben we ze omgehakt en dan komt ineens de ME de straat asfalteren. Kunnen ze meteen de plantsoendienst opheffen. Dat is inderdaad te riskant. Omdat ik van dat onderzoek echter ook niets verwacht - ik zie die kleine aardappeltjes nog voor me - heb ik iets anders verzonnen. Als je over onze gracht roeit, zie je dat allerlei woonboten aan de grachtkant een soort wattertuinen hebben. Kennelijk hebben ze onder water gaas of netten of zoiets opgehangen, want de planten drijven niet weg. Nu groeit er nog riet in en ruig wilgenroosje, maar zou er niet iets eetbaars bestaan in die richting? Groeide er geen lotus in de Nijl? En wordt er niet gesproken over 'lotuseters'? Er staat me iets van bij dat die vergeetachtig waren, maar dat is misschien wel handig voor na de oorlog.

Het wattertuinenplan zou aanzienlijk uitgebreid kunnen worden als we het zwartgeldcircuit één roete zouden aanwijzen om hun jachten naar buiten te varen. Dan zou de gigantiese tienjaarlijkse baggeroperatie, die vast heel veel geld kost en ons in het voorjaar dakloos dreigt te maken, achterwege kunnen blijven. Wat is er vruchtbaarder dan slib? De hele beschaving zou overnieuw kunnen beginnen. Met een spuiinstallatie zoals wij die rijk zijn, kan je kiezen of je de Nijl, de Euphraat of de Tigris wilt, of alledrie, ter afwisseling. Wuivend graan waar ooit de eenden zwommen.

Maar ja. Het enige waar ik tegen opzie zijn de bijverdienstenkortingsformulieren van de bijstand. Steeds maar weer naar de groenteboer om de dagprijzen op te vragen, terwijl het hele project voor hem toch al niet prettig is. En de ergernis dat ze nog ekstra korten, omdat ze vinden dat de kwaliteit van jouw radijs beter is dan in de winkel. Champignons dan maar, in de kelder, waar niemand ze zien kan?

Februari

Er is echt iets aan de hand met sommige natuurliefhebbers. Ik heb in eerdere stukjes al zoiets geïnsinueerd, maar voorzichtig, abstrakt. Ik hield mij bij de biologie in het algemeen of het korhoen in het bijzonder, maar tot het rechtstreeks aanwijzen van boosdoeners was ik niet gekomen; hoe snel word je niet het aanhangen van komplottheorieën verweten! Helaas,

hoe voorzichtig, wetenschappelijk, tolerant, gedistantieerd, wij van links ook te werk gaan, de geschiedenis haalt ons altijd in. Wie zou er ooit iets griezeligs hebben gezien in de *vogelkenner*? Verrekijker om de nek, vogelboek in de zak, schreeuwt niet, ongewapend. Laat zich in groepjes onder deskundige leiding door voor het gewone volk ontoegankelijke natuurgebieden rondvoeren of zit dagenlang in een rieten schuilhut om de van het nest opvliegende visarend te fotograferen. Ik had wel eens in een damesthiller gelezen dat er in Engeland hele wachtkordons georganiseerd moesten worden om de vogelliefhebbers te verhinderen het broedsel van de laatste twee steenarenden te verstoren, maar dat was fictie en kan, als het waar zou zijn, opgevat worden als een uitwas van de in Engeland wel erg uit de hand gelopen dierenliefde (naar het boek van de voorzitter van de engelse dierenbescherming is een tekenfilm gemaakt waarin twee zielige hondjes wel drie uur achternagezeten worden en het loopt nog slecht af ook). Al weet ik teoreties dan wel dat de dierenliefhebber een autoritaire mensenhater moet zijn - waarom zou hij er anders zoveel prijs op stellen dat er niets teruggezegd wordt?

Maar het bericht in de Volkskrant van 11 februari 1983 verraste me toch onaangenaam. Het had een tamelijk oninteressante kop - misschien hebt u het niet eens gelezen. *'Bewind Bouterse schrikt vogel-toerisme uit VS af'*. Ja, haalt je de koekoek. Maar waarom moet dat in de krant? De VS is een redelijk groot land en er moeten allerlei vogels zitten die ik graag eens zou willen zien. De Amerikaanse vogelliefhebbers zijn daar echter geheel op uitgekeken. Zij plachten massaal naar Suriname te reizen, onder andere om daar onder het ontbijt te luisteren *'naar de roep van de witte klokvogel (zijn geluid lijkt op dat van een luidende klok) of van de kalkvogel (die loeit als een koe).'*

Dit bericht komt oorspronkelijk uit de Wall Street Journal. De vogelreizen zijn kennelijk een belangrijke economische faktor. Amerikanen zijn niet bereid het instorten van bedrijfstakken lijdzaam aan te zien. De expert voor Surinaamse vogels verklaart: *'We moeten van die Bouterse zien af te komen.'* En de directeur van de Amerikaanse vereniging van Vogelliefhebbers: *'We kunnen ons niet veroorloven dat land te verliezen.'*

Ozo. Nu hoort Bouterse het eens van een ander. Altijd had hij gedacht dat hij een Nederlandse kolonie bevrijd had, maar Suriname was allang van de Amerikaanse Vereniging van Vogelliefhebbers. De Wall Street Journal vindt dan ook dat die het er niet bij moet laten zitten. Vogelliefhebbers genoeg: 21 miljoen, waarvan 2,5 miljoen *'ware vogelbespieders'* (dat zijn waarschijnlijk die mensen die het broedsel van steenarenden verstoren). De directeur telt een *'harde kern'* van zo'n tienduizend man. De Wall Street Journal meent dan ook, volgens de Volkskrant, *'dat het lot van Bouterse snel beschoren zou zijn als alle Amerikaanse vogelliefhebbers een expeditie-leger zouden vormen tegen het militaire bewind in Paramaribo.'*

De Wall Street Journal voelt wel aan dat er voor een dergelijke bewerkelijke onderneming krachtige drijfveren aanwezig moeten zijn. Alleen om een bedrijfstak te redden ga je toch niet met een raketwerper op je rug over de surinaamse plantages sjouwen? Die drijfveren volgen dan in het slot van het Volkskrantbericht. Wat naïef was ik toch weer. Ik had het kunnen weten: de Vrouwenkrant had al verteld hoe belangrijk vogels zijn voor een dieper inzicht in de menselijke geschiedenis. Er stond zelfs een illustratie bij, die ik hier zal proberen te beschrijven. Afgebeeld zijn, in staalgravure, rechts boven een fraaie glanzende vogel, de snavel in de lucht; links onder een wat kleinere en doffere, naar hem opkijkend. De verwaande uitdrukking van de bovenste en de bewonderende blik van de onderste moet u zich er zelf bij voorstellen.

Die gravure was een illustratie van Darwins *The Descent of Man*, waarin hij de grondbeginselen van de menselijke evolutie uiteenzet. *'Seksuele selectie'* is het geheim. Het ijdele dier boven is het mannetje. Al worstelt Darwin met het probleem of het vrouwtje eigenlijk wel in staat is de mannelijke schoonheid naar waarde te schatten, hij heeft in de natuur daar zoveel van aangetroffen (niet alleen in de vorm van veren, maar ook in die van baard- en snorharen), dat hij er niet omheen kan in de mannelijke aantrekkelijkheid een van de motoren van de vooruitgang te zien.

De 19de eeuwse vrouwenbeweging had daar niets van terug, maar de 20ste-eeuwse wel. *'Talk of spiders'*, adviseerde Pat Mainardi in *The Politics of housework*. Sindsdien is er in de biologiese hoek hard gewerkt. Sociobiologen haalden het hele dierenrijk ondersteboven: legers mieren, bijen, leeuwen, bavianen, kippen, torren, dolfinen, herten en zehonden worden aangevoerd om vrouwen van de 'onvermijdelijkheid van het patriarchaat' te overtuigen. Op onze eieren en kinderen moeten we zitten, terwijl de mannen hun genen rondsproeien. Dit soort opvattingen wordt in de VS al op de scholen onderwezen. Je zou zeggen, waar maken die Amerikaanse mannen zich nog zorgen over. Maar ja, die genen kun je niet zien. Wetenschappers kunnen wel zeggen dat ze bestaan, maar de vogelliefhebber gelooft alleen zijn eigen verrekijker. Vandaar Suriname. Die klok- en kalkvogels zijn maar ekstraatjes voor onder het ontbijt. De werkelijke trekpleister is - nog steeds volgens de *Wall Street Journal* - 'het *Rupicola Rupicola*-mannetje, de cock of the rock' (de *Volkskrant* vertaalt met 'rotshaantje', maar waarom niet 'rotspik'?) *'Deze vervult tijdens de uren dat hij wakker is de fantasieën die bij mannetjes van andere diersoorten slechts fantasie blijft'* (ook hier is de vertaling voor rekening van de *Volkskrant*). Ach, eindelijk zullen wij ingelicht worden over de fantasieën van mannetjes van andere diersoorten! Op dat gebied bevond zich immers nog een treurig informatie-vakuum - een zwart gat bijna - waarin zelfs een zo vermetel onderzoekster als Shere Hite zich nog niet had durven wagen. Maar ja, het bericht bevat nog maar een zin. *'Voor de charme van zijn oranje pluimage smelten de hartjes van alle vrouwelijke Rupicola-Rupicola's.'* Nog niet verder dan Darwin dus. Maar misschien hebben de Amerikaanse ekspeditielegers daar ook wel genoeg aan.

Maart

De radio geeft een promenadekonsert over de natuur, aanelkaargesproken door een mijnheer die het steeds maar over openbarstende knoppen en eerste koekoeken heeft, want al die muziek beschrijft het voorjaar. Maar of het nu aan de muziek ligt of aan het kommentaar, alles klinkt gewoon naar promenadekonsert.

Nee, dan het Engelse dagblad de *Guardian*. Dat heeft op de ingezonden brievenpagina een rubriek *Country Life*. Zo zou ik mijn maandelijks stukjes willen schrijven. Ik citeer het begin van de brief van vorige week donderdag:

'NORFOLK, Blackbirds, though common and widespread here at all seasons, seem exceptionally numerous just now. In woods and gardens a spell of mild weather in the past week has encouraged the cocks to sing with increased vigour at dawn...' Er zit in zo'n brief wel een mededeling - in dit geval dat een natte junimaand goed voor merels is - maar die is niet schokkend genoeg om er een echt vogelkundig stukje van te maken. Het gaat meer om de stemming. Ten behoeve van die zielepieten in Londen, die niet zo van woods and gardens kunnen genieten.

Tuinen in Londen zijn namelijk weerzinwekkend en moeten dat zijn, vertelde Germaine Greer ons in *The Revolting Garden*. (Zij schreef dat onder het pseudoniem *Rose Blight*, een gevaarlijke plantenziekte). Alles wat groeit en bloeit moet bestand zijn tegen dronkelappen, honden en buurkinderen en liefst ook geschikt om hen af te schrikken of te verwonden.

Beter is het dan de *Guardian* te kopen en plaatsvervangend te genieten van de geur van vochtige aarde. Nog beter misschien, voor de prijs van twee *Guardians*, een bos forsytia-takken aan te schaffen: zes takken van anderhalve meter, helemaal vol met knalgele bloemetjes. Als je ze aan het eind van de kamer zet, een beetje laag, en de vaas ergens mee verbergt, lijkt het net een tuin. En als ze uitgebloeid zijn bel je gewoon het grof vuil - dan hoef je niet de rest van het jaar tegen die stomme stokken aan te kijken. Maar merels? Ik ging nog speciaal naar het Vondelpark: ze waren er wel, maar zwegen. De enige zingende merel tot nu toe zat op het Rembrandtplein, geen plek waar je naar toe gaat om van de natuur te ge-

nieten. De gracht biedt kwakende eenden en krijsende meeuwen en ik houd het gevoel dat het ergens anders beter moet zijn. En groener.

Vroeger, toen het nog niet zo slecht ging met de toekomst van onze werkgelegenheid, bethachten we in deze tijd van het jaar dat we een huisje buiten gingen kopen. Soms fietsten we zelfs rond en noteerden adressen van makelaars. Nu is dit genoeg vervangen door het elkaar tevreden toeknikken dat we zo verstandig zijn geweest géén huisje buiten te kopen. Al die sukkels met hun hypotheken die elkaar nu van elkaars formatieplaatsen moeten gaan afduwen in plaats van rustig het gras te rollen!

Dat we geen huisje buiten gekocht hebben, komt trouwens niet zozeer door ons helder inzicht in de ontwikkelingen van huizen- en arbeidsmarkt, maar door ambivalentie. Mijn vriendin wordt afgeschrikt door het blijvende aspect van het buiten wonen en ik heb niet zulke sterke argumenten daartegen. Ik heb namelijk ooit in een huisje buiten gewoond, waar ik zicht had op water, op riet, op weilanden en geheimzinnige elzenbosjes in de verte; en na een paar jaar ging ik gewoon weer op zoek naar een ánder huisje buiten. Ook toen fietste ik rond en noteerde adressen van makelaars.

Eens heb ik het volmaakte gevonden: zo'n vierkante, zwarte, overnaadse schuur, vol met kranen voor de koeien en een klein breed huisje ervoor met één kraan voor de mensen. Een ophaalbrug, riet, vaarten, twee meren en het allergeheimzinnigste elzenbosje nu vlakbij, dit alles temidden van niets. Het leek mij alleen te lastig als de kinderen niemand zouden hebben om mee te spelen - en zo ben ik er aan ontsnapt aan de rand van de Volgermeerpolder te wonen.

Heb ik daar van geleerd? Hoef ik nu, als het weer voorjaar wordt, alleen maar in de Kleine GifAtlas van Vrij Nederland te bladeren? Nee dus. Er blijft iets van heimwee en verlangen, van tekort en gemis. Nu heb ik ook een tijdje gedacht, net zoals u, dat dat dan wel Het Verlangen zou zijn. Naar liefde en zo. Maar dat bleek er niets mee te maken te hebben. Dat is ook wel logies: liefde doe je binnen beter dan buiten (denk aan de denneappels!). Nee, het is gewoon iets wat je 'Heimwee naar Aerdenhout' zou kunnen noemen als je daar ooit gewoond had. Villa's, gazons, oude bomen. GELD, MACHT, PRESTIGE! Als vrouwen niet dromen dat ze bij de koningin eten, dromen ze dat ze een villa bezitten met een gazon.

Wat we met Geld, Macht en Prestige zouden gaan doen, weten we niet zo goed. Maar één ding weten we des te beter: wat is het heerlijk als er niemand is om vervelend tegen ons te doen! Als je je vakantie goed inricht, zijn niet alleen de vaste mensen die vervelend doen er niet, maar is er zelfs helemaal niemand. Niemand die ons kan dwingen Vrouw Te Zijn. Het grote buiten maakt èchte kerels van ons, dik en zelfgenoegzaam. Nog honderd nachtjes slapen!

April

Ik schreef over het verband tussen het voorjaar, heimwee naar Aerdenhout en het verlangen naar GELD, MACHT en PRESTIGE. In Nederland is het niet moeilijk om op deze gedachte te komen: de beweging die zich bezighoudt met schoon water, schone lucht en schone grond vermijdt zorgvuldig om zich iets te noemen wat aan Natuur zou kunnen doen denken. Niet Groene beweging dus, maar MILIEUbeweging. Jasperina de Jong zong daar al jaren geleden een lied van Guus Vleugel over:

'En nu is het milieu ook nog verontreinigd,
Uitgezonderd dan het betere milieu.'

Want geld stinkt niet. Nu zullen de 'Grünen' in de bondsrepubliek wel in de eerste plaats zo heten om aan te geven dat ze helemaal niet rood zijn, maar het werkt op zijn minst verwarrend. Is schone lucht groen? En schoon water ook niet. Groen water is vuil. Door te overvloedige bemesting is het te vruchtbaar geworden. Er moet dus, met machines, in fabrieken

vervaardigde schone zuurstof doorheen geblazen worden: dan kunnen er vissen in leven, die wij weer kunnen eten. Zo doen ze het in Zwitserland.

Maar de Groene beweging wekt de suggestie dat het probleem van de moderne samenleving is dat er te weinig *groeit*. Terwijl ik nog nooit gehoord heb dat de sla in de giftuintjes niet groen genoeg is: het er in mee gegroeide gif treft alleen de mensen die de sla eten, niet de sla. En als er huizen op de gifbelt staan - verleidelijk, omdat de bodem er al zo lekker stevig aangeplempt is - dan was het groen toch al weg, dan waren er nog alleen maar mensen.

Maar groen is toch ook bomen, en gras? O ja, maar daar hadden we al een beweging voor, liever gezegd juist geen beweging, maar iets statigs en staties: de Vereniging voor Behoud van Natuurmonumenten, de verenigingen tot behoud van het provinciale landschap. Het kollektieve heimwee van het betere milieu naar de feodale heerlijkheid, die ook door een tuin in Aerdenhout maar gebrekkig nagebootst kan worden.

Het natuurmonument en het landschap zijn vormen van *kultuur*, net als het concertgebouw. We moeten er maar veel van genieten, want ze worden allemaal door de belastingen betaald. Voor het behoud van dit alles moet het betere milieu maar lobbyen, daar zijn ze goed in.

Maar niet bewegen met die natuur alsjeblijft. Geen 'voor al wat groeit en bloeit en leeft, voor al wat geur en kleuren heeft' in het parlement. Laat dat in de padvinderij blijven. Het heeft al de grootste moeite gekost om de Groenen te beletten hun levensbejahende houding ook over de ongeboren vrucht uit te strekken: even waren ze vergeten dat de Vrouw geen Berm is. En al dat gewas waarmee ze de bondsdag binnenkwamen stelt mij helemaal niet gerust dat ze zich niet met dingen gaan bemoeien die ze niet aangaan. Het enige lichtpunt was dat ze geen *dieren* bij zich hadden. Groen is verwarrend, maar dieren zijn een hellend vlak waarop nauwelijks remmen zitten. In Nederland tenminste. Niet alleen dat de centropartij pogingen onderneemt het dierenbeschermingswezen over te nemen, maar ook dat Heel Links niet honderd procent zeker immuun is. De Waarheid bestond het te bepleiten dat links nu maar eens iets aan het ritueel slachten moest gaan doen, anders zou rechts wel eens stemmen kunnen halen uit de verontwaardiging over de manier waarop islamieten hun schapen slachten (Turken dus, en Marokkanen, op het balkon in De Oude Wijken). Nu had ik net een betoog van dierenbeschermingszijde gelezen dat de manier waarop islamieten hun schapen slachten niet erger is dan de manier waarop christenen hun schapen slachten. Maar dan nog! Die paar schapen! Heeft links niet genoeg aan de verontwaardiging over het slachten van linkse mensen in Turkije en Marokko, en over het geleidelijk, dreigend, opdrijven van alles wat een beetje vreemd aandoet hier?

De crisis, die mensen angstig en benauwd maakt, is geen natuurverschijnsel en heeft met natuur niets te maken - niets met de manier waarop schapen en kippen behandeld worden en niets met de vuile lucht. En 'agressie' komt niet van 'overbevolking', die 'territoriuminstinken' oproept, en evenmin van de manier waarop schapen geslacht worden - maar gewoon van een misselijk nationalisme, dat 'autochtone bewoners' suggereert dat ze op grond van hun huidskleur recht hebben op een voorkeursbehandeling bij het verdelen van GELD, MACHT en PRESTIGE.

Lucht-, water- en bodemvervuiling worden veroorzaakt door konkrete misdaden van mensen uit het betere milieu - niet tegen de natuur, maar tegen mensen. Ach, waar zijn de tijden dat links nog zei dat je het milieu alleen kon verbeteren door het kapitalisme af te schaffen! Toen ze hoorden dat het in Rusland en China ook een smeerboel is, zwegen ze geschrokken. Nee, wat ze in die grote arme landen, waar ze zich om tegen het westen te kunnen concurreren eeuwen kapitalistische ontwikkeling in één klap moeten inhalen, niet kunnen, dat kunnen we hier natuurlijk ook niet. Het socialisme bestaat niet, de mens is mislukt. Is er een hogere macht in de zaal?

Moeder Natuur meldt zich!

Nee, ik ben er niet gerust op.

CO-COUNSELEN; HERWAARDERING VAN RECHTS

Het is ongetwijfeld waar dat het welzijnswerk het welzijn bevordert heeft. Het is alleen de vraag van wie? Het vrouwenwelzijnswerk heeft zich sinds 1976 er vooral aan gewijd om de autonome vrouwenbeweging uit te schakelen.

Met succes, al bestaan er nog steeds kleine groepen vrouwen die de moed erin houden. Het instituut dat toeleveringsbedrijf is voor de nieuwste technieken is het amsterdams Ivabo, het Instituut voor de Voortgezette Agogiese Beroepen Opleiding. In 1982 introduceerden twee medewerkers van dat instituut, Anja Meulenbelt en An Luttikholt, in het blad *Katijf* een nieuwe techniek, het zogenaamde *co-counselen*, voor het werken aan verschillen tussen vrouwen. De verschillen tussen vrouwen werden door Luttikholt opgesomd:

'vrouwen met kinderen, katholieke vrouwen, gereformeerde vrouwen, vrouwen die zonder religieuze achtergrond zijn grootgebracht, joodse vrouwen, vrouwen zonder kinderen, 'meemoeders' (...), vrouwen opgevoed in de stad, op het platteland, boerendochters, vrouwen met arbeidersklasse-, middenklasse of hogere klasseachtergrond, lesbische vrouwen, oudere vrouwen, jongere vrouwen, enzovoort.'

Duidelijk werd in ieder geval dat de verschillen tussen vrouwen die in navolging van de Amerikaanse radikaal feministen als Firestone, Mehrhof en Atkinson aanvankelijk toch vooral gezocht werden in de klassepositie van de mannen bij wie zij hoorden of wilden horen, voorgoed afgedaan hadden.

Om ieder misverstand te voorkomen: natuurlijk vinden wij 'de verschillen' ook van belang - niet voor 'niets' stond in het Feministies Manifest 1977 dat we 'de verschillen moeten overwinnen'. Als je over 'de vrouw' spreekt (of over 'ik als vrouw') ben je immers al bijna in de biologiestese kuil gevallen. Vrouwen zijn maatschappelijke wezens, net zoals mannen, en daarom betrokken bij *alle* maatschappelijke tegenstellingen die er bestaan.

Het probleem van de middenklasse-vrouwenbeweging is altijd geweest dat de specifieke problemen van vrouwen-met-een-opleiding prioriteit kregen boven de problemen van de meerderheid van de vrouwen over de hele wereld - die overigens ook niet op een hoop gegooid kunnen worden, maar alleen via inzicht in tegenstellingen begrepen kunnen worden.

Aanvankelijk interpreteerden wij de nieuwe techniek voor het 'werken aan verschillen' als de zoveelste bezigheidsterapie. Gealarmeerd raakte we echter toen we merkten dat er vreemde scheidslijnen getrokken werden. Zo moesten er 'witte' vrouwengroepen komen om te 'werken aan racisme in zichzelf'. We namen maar aan dat het niet de bedoeling was om de centropartij geschoolde leden aan te bieden, maar wat was het dan wel?

Wat was dat co-counselen precies, behalve dat het iets met verschillen te maken had?

In het januarinumnummer 1981 van het welzijnsblad *Marge* vonden we een omschrijving van Meulenbelt:

'In zuivere vorm is het co-counselen een methode waarbij oude pijn (alle vervelende, bedreigende, dwingende, angstige, verdrietige ervaringen), die we niet voldoende hebben kunnen uiten worden ontladen.'.. 'Op zichzelf zou een vrouwengroep makkelijk twee jaar full-time bezig kunnen zijn met het ontladen van oude pijn.' ... 'Het is verbijsterend hoeveel onderdrukkende ervaringen een groep toch redelijk bevoorrechte mensen met zich meedraagt.'

Hoe het met dat 'werken aan racisme' zat begrepen we uit een lezing van amsterdams ombudsvrouw Lida van den Broek in 1982. Racisme zou onder andere iets zijn wat 'in ieder van ons zit' en dat zou komen door de systematische verkeerde voorlichting die wit én zwart hadden gekregen.

'Het belangrijkste deel van die verkeerde voorlichting hebben we in onze kindertijd gekregen, van mensen die ons lief waren. Deze hele ervaring van verkeerde informatie is een heel pijnlijk proces; een traumatisch gebeuren, dat diepe sporen achterlaat. Kinderen verzetten zich er ook tegen en dat hebben wij ook gedaan.'

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was

Het bleek dus dat racisme op merkwaardige wijze getransformeerd kon worden tot iets wat witte mensen in hun kindertijd was 'aangedaan'; tot iets waar witte mensen traumatische slachtoffers van waren, vol met 'oude pijn'. Verdere navraag leerde ons dat het co-counselen niet alleen 'een techniek' is om 'oude pijn te ontladen', maar dat er een hele beweging achter die term schuil gaat 'de herwaarderingcounselgemeenschap', ook wel 'co-counselgemeenschap' geheten. Beweging is een te klein woord; het is een internationale organisatie, waar-van de mannelijke topleider, Harvey Jackins, in Amerika zetelt.

Opvallend was dat bijna alle vrouwen die wij vroegen of ze iets van de co-counselbeweging wisten, benadrukten dat zij het 'gewoon als een techniek' beschouwden. Of ze nu wisten dat het een centraal geleide organisatie is, die geen kritiek en discussie toestaat, of niet, ze maakten de indruk te denken dat 'een techniek' helemaal niets met politiek te maken heeft. Soms rechtvaardigden ze die uitspraak merkwaardigerwijs met 'het persoonlijke is politiek' 'Het persoonlijke' zou door alle echte politieke bewegingen – van vakbonden en politieke partijen tot en met actiegroepen - verwaarloosd worden. De co-counselbeweging richtte zich op 'het persoonlijke' en leverde daarmee per definitie goede politiek. Die echte politieke bewegingen waren per definitie onderdrukkend omdat ze niets aan 'het persoonlijke' zouden doen, je niet serieus nemen. Een organisatie als de co-counselbeweging die aandacht voor individuele gevoelens aanbood, leverde volgens hen daarmee automaties *bevrijding*: zo maar vanzelf was die organisatie dus ook heel links, of heel feministies, of heel antiracisties of wat je maar wilt.

Wij zullen proberen om dat misverstand uit de wereld te helpen door te beschrijven hoe die organisatie in elkaar zit en wat zijn programma is. De leden van die organisatie en de verdedigers van het co-counselen denken namelijk misschien zelden na over politiek, maar de leider, Harvey Jackins, doet niet anders. Als je eenmaal geschriften van de co-counsel gemeenschap in handen hebt komt zijn politieke programma daaruit heel duidelijk naar voren.

Het hoofdpunt is het ontwikkelen van LEIDERSCHAP. Neerslag van dat hoofdpunt kan je ook vinden in Katijf, namelijk in de serie Doet leiden lijden, over het nieuwe leiderschap dat de vrouwenbeweging zo nodig zou hebben. Dat leiderschap is nodig voor het tweede punt, namelijk VERZOENING TUSSEN ONDERDRUKTEN EN ONDERDRUKKERS.

Moedeloosheid en therapie

Als je tegen linkse of feministiese of antiracistiese mensen zou zeggen dat ze zich onder leiding van een meneer uit Amerika en zijn vertegenwoordigers in Nederland, met konservatieven, sekssisten en racisten moeten gaan verzoenen tegen betaling, dan zouden ze je waarschijnlijk raar aankijken. Als je precies hetzelfde zegt en je noemt het therapie (genezing van 'oude pijn' dan ook nog), dan melden er zich zo veel aan, dat er wachtlijsten gevormd moeten worden.

Dat mensen uit actiegroepen en verzetsbewegingen wel eens moedeloos worden omdat de overwinningen in de richting van gewenste veranderingen zo zeldzaam zijn, is heel begrijpelijk. Tegelijkertijd hebben liberalen in zoverre gelijk als ze waarschuwen dat al die teleurstelling en machteloosheid het risico in zich draagt, dat 'links' zich ineens gaat identificeren met sterke, kwaadaardige leiders, zeker als die beloven dat zij ook kleine leidertjes mogen worden. (De liberalen vergeten echter dat ze ook aan dit proces meedoen door te weigeren zich te verzetten tegen uitbuiting en onderdrukking.)

Je zou ook kunnen zeggen dat linkse mensen *altijd* labiel zijn, omdat ze naar een betere toekomst toewerken waarvan niemand het bestaan kan bewijzen. Ze hebben geen houvast aan het bestaande, want dat moeten ze juist bestrijden. Naarmate er meer te bestrijden valt en de gewenste toekomst meer uit het zicht verdwijnt, zijn er dan ook steeds meer linkse mensen die zich 'niet goed voelen'. En dan komt Harvey Jackins en die zegt dat dit allemaal te genezen valt:

'If any one individual reclaims her or his power and moves, that one individual can guarantee the future of the world' (PT 46,7) is de belofte. Die 'power' is 'de oneindige intelligentie' die niet goed zou werken omdat het 'geniale individu' in vroegere tijden 'pijn' ('distress') heeft opgelopen en allerlei gedrags-'patronen' ('patterns') is gaan ontwikkelen om die 'pijn' niet meer te voelen.

Als die 'pijn', aldus Jackins, alsnog 'ontladen' wordt verdwijnen de 'patronen' en komt de 'van oorsprong geniale mens' weer tevoorschijn. De verstoringen van de mens die volmaakt geboren

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was wordt, komen op de eerste plaats van de kant van de ouders (moeders), die door kinderen niet onbeperkt te laten ontladen, die 'pijn' en 'patronen' aangebracht hebben.

Jackins claimt dat zijn pijnverhaal voor iedereen opgaat en hij schrijft:

'Dit principe wordt door de slachtoffers van onderdrukking aanvankelijk met verontwaardiging bejegend. "Je probeert me te vertellen dat die martelende en schietende mensen, dat die mensen die mijn familie de ogen uitstaken, onschuldige mensen waren? Je vertelt me dat Hitler een menselijk wezen was?" Ja, het is een grote steun voor ons om te realiseren dat de meest boosaardig functionerende persoon in de wereld een menselijk wezen was onder de pijn, en dat hij zo boosaardig funktioneerde vanwege de pijn,' (PT 46,3)

Onderdrukkers en onderdrukten, beide hebben oude pijn en een patroon ('De onderdrukker, de persoon die funktioneert als een onderdrukker, is altijd eerst zelf onderdrukt geweest en is vervolgens naar het andere eind van het onderdrukkingspatroon gemanipuleerd', aldus Jackins (PT 46,4)) en beide kunnen hun patronen laten verdwijnen door alsnog 'pijn' te 'ontladen'. Dit 'ontladen' is een fysiek proces:

'Ontlading bestaat uit een of meer lichamelijke processen die duidelijk te herkennen zijn: huilen of snikken (met tranen), trillen met koud zweet, lachen, boos roepen en heftige bewegingen met warm zweet (driftbui), levendig en belangstellend praten; en op een wat andere manier, geeuwen, wat vaak met krabben en uitrekken gepaard gaat.' (Handleiding, 23)

Aan het ontladen vooraf gaat - als we het goed begrijpen - een opsomming van 'slechte informatie' (bij 'het werken aan racisme' dus racisties gepraat). Volgens Jackins zijn namelijk door de onvoldoende ontladen pijn de informatieverwerkingsprocessen verstoord. Na het 'ontladen' komt het 'herwaarderen', het met trots en blijdschap over jezelf praten.

Het merkwaardige is weer dat allerlei mensen zonder meer geloven in de linkslouterende werking van dit alles. Er is toch wel een en ander bekend over therapieën; eindeloos wordt er gediscussieerd over voor- en nadelen, genezingspercentages, theoretische grondslagen, hun verhouding tot of kritiek op andere theorieën en therapieën. Bij Jackins is van dat alles niets te vinden. Hij levert gewoon een model van de hersenen, met tekeningen en al - een kruising tussen een pick-up en een gehaktmolen - zonder op één andere schrijver, stroming of onderzoek in te gaan, en al die studenten en welzijnswerkers gaan er braaf de boer-in mee op, alsof ze alles wat ze wisten vergeten zijn. Helemaal herboren.

Sekte of kerk

Het helemaal herboren zijn hoort bij het verschijnsel *sekte*. Een 'brain-washing' noemde een oud lid het co-counselen. *Alle* oude kennis wordt ongeldig verklaard, al het krities vermogen uitgeschakeld. Kritiek wordt opgevat als 'pijn' van de kritikus en moet dus fysiek 'ontladen' worden, opdat het kritiese 'patroon' verdwijnt.

Toch kan je de co-counselgemeenschap niet zonder meer afdoen met de term 'sekte'.

Daarvoor is de organisatie te modern, te bewust, te politiek, te geheim. Heel anders dan bijvoorbeeld de sekte van Bhagwan. Ook die richt zich tot ontevreden progressieve mensen, maar dat gebeurt allemaal heel openlijk. De aanhangersters moesten oranje kleren aandoen, en toen daar te veel grappen over gemaakt werden rode; ze moeten een ketting om hun nek hangen met een medaillon eraan. En op papier manifesteren ze zich - omdat ze anders onzichtbaar zijn als aanhangersters - met nieuwe *namen*. Ze horen alleen bij elkaar, en verder bij niemand. Ze leven alleen voor hun eigen zieleheil.

De leden van de co-counselgemeenschap moeten juist verborgen houden dat ze samen een sekte vormen. Ze moeten hun leer zo onopvallend mogelijk 'integreren' (infiltreren vinden ze waarschijnlijk niet zo'n mooi woord) in andere organisaties (PT 47,115). Co-counselers wordt afgeraden om met elkaar te praten als er niet co-counselers bij zijn.

Ontladen moeten ze dan zeker niet. Het co-counselen verplicht stellen op opleidingen moet afgeraden worden, want zelfs als alle collega's het ermee eens zijn, kan je nog met nieuwkomers moeilijkheden krijgen. De terminologie van het co-counselen moet zo min mogelijk gebruikt worden. Probeer het in eigen woorden. Als je met groepen mensen te maken krijgt moet je proberen *het groepsdenken* en het *'samenwerken'* te versterken. Middelen daartoe zijn regelen dat niemand voor een tweede keer aan het woord komt, totdat iedereen aan de beurt geweest is (op het rijtje),

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was mensen eerst 'goed nieuws' laten vertellen (weer het hele rijtje af), veel waardering geven (high quality attention), discussies starten over 'de macht van de menselijke aandacht voor de verbetering van iedere situatie, om het beste uit iedereen te halen.' (PT 47,15).

In de Goed en Nieuwsbrief (de uitgave van de nederlandse afdeling van Jackins organisatie) staat het allemaal nog eens op een rijtje:

'Elke ervaren co-counselor wordt aanbevolen om minstens een steungroep van niet-co-counselors op te richten, met je burens, met de mensen op je werk en met mensen die dezelfde belangstelling hebben. Zo'n groep hoeft geen naam te hebben. De co-counselor moet er onopvallend de noodzakelijke theorie vertellen tot mensen er meer over vragen. Het leiden van de counselor bestaat eruit dat deze ervoor zorgt dat iedereen om de beurt zonder onderbreking wordt aangehoord, dat iedereen wordt gevraagd om het over iets positiefs te hebben voordat hij of zij over de moeilijkheden begint, dat er geregeld nieuwe mensen bij de groep komen en dat de groep zich opdeelt en dat een nieuwe leidster de groep gaat leiden, als de oorspronkelijke groep te groot wordt om iedereen aan de beurt te laten komen.' (GN 20, juni 1982).

(Als je iemand in je aktiegroep hebt zitten die alsmaar zeurt dat iedereen om de beurt moet en dat er zo weinig persoonlijke aandacht is en zo weinig positiefs, dan ben je nu gewaarschuwd.)

Dat er in Nederland door de vrouwen van de HC gemeenschap zo open en bloot over co-counselen geschreven wordt (in Katijf, Diva en Marge bijvoorbeeld) - zonder dat overigens het bestaan van een co-counselgemeenschap vermeld wordt - komt volgens ons doordat een groot deel van de vrouwenbeweging aan die term allang gewend is, omdat de Fort (feministische oefengroepen radicale therapie) sinds 1975 in haar pakket van vele 'technieken' onder andere een 'techniek' heeft zitten, die 'co-counselen' heet.

Jackins' organisatie Re-evaluation Counseling Community, in het Nederlands 'Herwaarderingscounselgemeenschap' profiteert op die manier van het voorbereidende werk van de feministische radicale therapie.

De oprichter van de nederlandse afdeling, Jaap Sanders, houdt zich in zijn geschriften voor de buitenwereld wel aan 'de eigen woorden opdracht'. Zo schreef hij in Marge en in het NIW artikelen die zonder de terminologie te gebruiken de leer verkondigen. Ook de verschillende vormingscentra die via een aantal van hun medewerkers de co-counselleer verspreiden gedragen zich in hun advertenties zoals het hoort. Drakenburg, de Borne, De Grupstal en de Oorsprong - nooit zal je door ze opgeroepen worden voor een co-counsel bijeenkomst. Hetzelfde geldt voor de 'hulpverleningscentra' voor vrouwen waar veel co-counselers werken: stichting De Maan in Amsterdam en stichting Balsemien in Den Bosch.

Gelukkig dus maar wat ons betreft dat de Ivabodames wel een en ander lieten doorschemeren, anders wisten we nog steeds niet waar 'het werken aan racisme', 'het werken aan antisemitisme', waar 'arbeidersklasse-achtergronden', 'boeren, arbeiders en middenstandachtergronden', kortom waar al die 'verschillen tussen vrouwen' opeens vandaan kwamen.

Nu, ze kunnen tenminste de voldoening hebben dat we er een beetje bang van worden, van de snelheid waarmee het 'herwaarderen' zich verspreidt. Niet dat het aantal leden van de gemeenschap zo groot is. Nationaal leidster van Nederland - Joke Hermsen, ook al een Ivabomedewerkster - noemde in de Goed en Nieuwsbrief het aantal 1000. Jackins schatte over de hele wereld 7 à 800.000. Vermoedelijk zijn er wel meer Jehovagetuigen, Mormonen, Moonsekteleden en Bhagwan aanhangersters. Het vervelende is alleen dat het co-counselen zo precies aansluit bij nieuwrechtse tendensen. Niet je terugtrekken in religiositeit, of de straat op om via boekverkoop en liedgezing een berg geld voor de goeroes te verdienen of ergens met de sekteleden gaan samenwonen, maar actief aan het werk om het *groepsdenken* en *co-operatie* te leiden. Want niet het gezellige sekteleven is het officiële doel, maar het leiderschap over de wereld. Harvey Jackins blijft er op hameren: niet bij elkaar blijven klitten, naar buiten, naar je toekomstige achterban! *'Every community member a community builder! Every community member a leader with a constituency in the wide world'* (PT 43)

Iets sekte-achtigs wat zich naar buiten keert om de wereld te veranderen door de bekering van iedereen ter hand te nemen noem je een kerk. In veel opzichten lijkt de gemeenschap inderdaad

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was op een kerk, en wel op de grootste en de oudste: de katolieke kerk (waarmee hij in het amerikaans de afkorting dan ook nog gemeen heeft: R.C.: Roman Catholic (Re-evaluation Counseling.))

De organisatie

De paus, kardinalen, bisschoppen, priesters: allen zijn in de gemeenschap aanwezig, in dezelfde absolute hiërarchie. De paus is Harvey Jackins. Hij vaardigt encyklieken uit, waarin hij zijn ondergeschikten toespreekt over hun plaats in de gemeenschap en hun taak in de wereld (op de inhoudelijke verwantschap tussen Jackins' encyklieken en die van de pausen van de laatste eeuw komen we straks terug).

De zoon van Jackins, Tim, is zijn vervanger op aarde (dat is inderdaad goddelijk). De kardinalen zijn de door Jackins aangestelde 'nationale leiders'. De 'regionale leiders' zijn de bisschoppen (ook al - op voordracht van de nationaal leider - door Jackins benoemd); de 'leraren' en 'leraressen' tenslotte zijn de priesters. Om les te mogen geven hebben ze een door Jackins ondertekend certificaat nodig. In bezit van zo'n certificaat kunnen ze een co-counselklas starten (twee per jaar minimaal, anders raken ze het certificaat weer kwijt).

Het is absoluut niet de bedoeling dat iedereen die in een klasje zit tot de gemeenschap toetreedt. Iedereen heeft het leiderschap wel in zich, aldus Jackins, maar diegenen moeten tot toetreding gestimuleerd worden die met de minste investering het meeste opleveren (PT 42,9).

De leerlingen in de klasjes worden gesticht met het evangelie volgens Jackins, met biecht ('ontlading'), ritueel (rondjes) en teater ('demonstraties') waarbij de leerkracht ter stichting van de gelovigen een serie ontladingen ten beste geeft. Een getuige: 'En toen ging-ie vreselijk staan rillen onder het geroep van "Friesland, Friesland" of zoiets.' Financieel verkeert de Gemeenschap nog in het stadium van vóór 1870, toen de RK kerk zijn priesters ging salariëren. De leraren en leraressen in het co-counselen moeten in feite maar zien hoe ze hun kostje bij elkaar sprokkelen. 'Uitbreidingsgebieden' worden in het begin door de paus gefinancierd, maar op den duur moet het lesgeld echt uit de zakken van de leerlingen van het klasje komen. In ieder geval is een kwart van de opbrengst voor de centrale organisatie in Amerika, die er het 'uitbreidingsfonds' en het 'literatuurfonds' (Rational Island Publishers') mee financiert.

De literatuur is niet gering. Jackins schreef een stapel boeken, met als titels 'The human side of human beings', 'The Human Situation', 'The Upward Trend' en 'The Benign Reality' en natuurlijk 'Fundamentals of Co-counseling Manual' voor de beginners (behalve 'The Upward Trend' zijn ze allemaal ook onder andere in het nederlands vertaald). Ook gedichten van de hand van Jackins ('The Meaningful Holiday' en 'Zest is best') verschenen bij Rational Island en allerlei 'rough notes' van Jackins en anderen.

Naast videotapes en geluidskassettes verschijnen er in Amerika 31 tijdschriften. Een greep er uit: 'The Caring Parent', 'Complete Elegance' (voor gehandicapten), 'Forever and ever', 'Men', 'Priests and Nuns', 'Newsletter', 'Sisters', 'Wide World Changing', 'Working for a living' en 'Young and Powerful'. Allemaal voor verschillende doelgroepen en voor iedereen 'Present Time'. Vroeger kregen de leerkrachten over de hele wereld een keuze uit die bladen in consignatie toegestuurd, maar 'omdat het universum in een dalende lijn zit' moeten ze nu meteen betaald worden; meteen in de eerste les in een co-counsellesje moet bij leerlingen op koop van bladen aangedrongen worden. Niet uitlenen!

Nederland krijgt regelmatig complimenten van Jackins over de kwaliteit en het tempo van de ontwikkeling. Geen wonder want *in Nederland wordt de co-counselgemeenschap in feite door de overheid gesubsidieerd*. De verspreidingscentra zijn alle gevestigd in overheidsinstellingen; de verspreiding gebeurt grotendeels in betaalde tijd: Ivabo, Instituut voor klinische psychologie in Utrecht, Vormingscentra De Drakenburg, De Oorsprong (al sinds 1977), De Grupstal en De Born. En verder dus in ieder geval De Maan in Amsterdam en Balsemien in Den Bosch. We begrepen dat ook menig sociale academie - via door één van bovengenoemde instellingen geleverde documenten - in de greep van het co-counselwezen verstrikt raakt. Hoeveel van al die overheidsgelden naar Amerika verdwijnt is ons niet duidelijk geworden. (Joke Hermsen deelde ons mee dat ze op vragen onzerzijds niet wilde antwoorden.) In de VS zijn trouwens betalingen aan RC aftrekbaar van de belastingen.

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was

Boven schreven we al dat kritiek niet geduld wordt. Als iemand bijvoorbeeld wil weten waar het geld naar toe gaat, dan wordt haar of hem duidelijk gemaakt dat er 'pijnpunten' op geld zijn, die weggecounseld moeten worden.

Geen enkel van die bladen bevat dan ook enige kritiek, noch de Amerikaanse, noch de Nederlandse. Officieel heeft Jackins de eindbeslissing over wat wel of niet gepubliceerd mag worden. In Nederland heeft hij zijn bevoegdheid aan Hermsen overgedragen, die op haar beurt aan Sanders de censuur op de Goed en Nieuwsbrief heeft gedelegeerd, die hem zo nodig verdedigt: 'gevoelens moeten ontladen worden en niet overal uitgestald.' (GNB 16, mrt 1981)

In Present Time nam Jackins het weerwoord op de kritiek op het leiderschap voor zijn rekening. Er zijn mensen, aldus Jackins, die vinden dat *'de herwaarderingsgemeenschappen van het individuele leiderschap en de werkkonsensus, moeten teruggaan naar collegiaal bestuur en parlementaire meerderheidsbesluiten, en weer terug moeten gaan naar de pseudo-'demokratie' van de westerse onderdrukkende samenlevingen'*. Dat soort kritieken moet opgevat worden als 'conditionering door de onderdrukkende samenleving', als gerestimuleerde oude pijn die 'ontladen' moet worden (PT 44).

Behoeftte aan democratie is een vorm van onderdrukking dus!

Religiositeit

Niet alleen de vorm van de HC gemeenschap, ook de inhoud is van de christelijke, met name de katolieke, godsdienst afgeleid.

Eén van de richtlijnen voor het beleid van de Gemeenschap van 1981-1983 luidt: *'Dat we over de mogelijkheid van lichamelijke onsterfelijkheid beginnen te ontladen en er over gaan praten.'* Voor degenen met een hang naar onsterfelijkheid bestaat in de VS al een blad, 'Forever and ever' geheten. Ook de bladen 'Priests and Nuns' en 'Transcendence' wijzen in de richting van een vermeend hiernamaals en Jackins is er geheel van overtuigd dat de menselijke 'genialiteit' een pendel naar de eeuwigheid inhoudt. Niet iedereen hoeft overigens dezelfde opvattingen te hebben over die 'onsterfelijkheid'. Het blad 'Transcendence' is speciaal in het leven geroepen om de verschillende religieuze behoeftes met elkaar te verbinden.

De mens die 'goed, geniaal en gelukkig' geboren is, is natuurlijk ook een religieus element. Geschieden naar Zijn Beeld, zoals degenen die godsdienstig zijn opgevoed nog wel weten. En toen uit het paradijs verjaagd omdat zij zondigde, weet u nog wel. Maar de Verlossing was altijd mogelijk. (Tot Calvijn kwam met zijn predestinatie,) *'Er bestaan geen slechte mensen; er zijn alleen maar goede mensen die slechte dingen doen, wanneer zij van slag raken door de emotionele wond die hun omgeving hen heeft toegebracht. Er bestaan geen mensen die met opzet kwaad doen; er is sprake van ondoelmatig gedrag, waartoe onschuldige mensen gebracht worden door het leed dat hen is aangedaan en waarvan ze nooit hersteld zijn. Er bestaan geen gemene, moorddadige verdorven mensen; het zijn vriendelijke, behulpzame, liefdevolle mensen, die gedwongen worden tot gemeen, moorddadig en verdorven gedrag door niet geheelde wonden waarvan zij zelf de eerste slachtoffers zijn.'* (Harvey Jackins in 'Het menselijke van de mens')

In deze preek springt tegelijk het wezenlijke verschil tussen de katolieke kerk en de therapeutische gemeenschap van Jackins naar voren, het verschil tussen de 'biecht' en de 'ontlading'. Het katholicisme gaat er immers wel degelijk van uit dat mensen verantwoordelijk zijn voor hun eigen daden; de biecht is een middel om via 'berouw' 'vergiffenis' te krijgen voor de, verkeerde daden. Wat Jackins echter doet is zijn onderdanen *ontheffen van hun persoonlijke verantwoordelijkheid*. De 'ontlading' is het ritueel afschudden van die verantwoordelijkheid.

De verzoening

Het is duidelijk dat een theorie waarin uitgegaan wordt van zielige onderdrukkers vol met oude pijn de revolutie door de onderdrukten niet als uitkomst zal hebben. Sterker nog, het co-counsel wezen gaat er gewoon van uit dat 'onderdrukten' helemaal niet echt onderdrukt worden. Die onderdruk-

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was

king zit in henzelf, is geïnternaliseerd, is een 'patroon', dat 'ontladen' kan worden. Dan houdt de onderdrukking vanzelf op.

De boodschap van Jackins aan onderdrukkers en onderdrukten om zich met elkaar te verzoenen lijkt zeer nadrukkelijk op de boodschap van een echte paus, die het als het doel van de katholieke kerk zag om Kapitaal en Arbeid met elkaar te verzoenen. In 1891 verscheen de encykliëk 'Rerum Novarum' van de hand van paus Leo XIII. Het was de tijd waarin de arbeiderstbeweging werkelijk macht leek te krijgen. Leo XIII gebruikte de woorden van het socialisme zelf om de wind uit de zeilen van die beweging te krijgen: zo begint de encykliëk, na de kop 'Rechten en plichten van kapitaal en arbeid':

'Dat de geest van revolutionaire veranderingen, die al lange tijd de naties van de wereld verstoord heeft, de sfeer van de politiek heeft overstegen en zijn invloed heeft doen voelen in de verwante sfeer van de praktische economie, is niet verrassend. De elementen van het konflikt dat nu woedt zijn onmiskenbaar in de grote uitbreiding van industriële ondernemingen en de fantastische ontdekkingen van de wetenschap; in de veranderde relaties tussen patroons en werklieden; in de enorme fortuinen van een klein aantal individuen en de uiterste armoede van de massa's; in de toegenomen zelfstandigheid en de nauwere wederzijdse verbinding van de werkende klassen; zoals evenzo, tenslotte in de heersende morele verwording... (...)

We zien hoe dan ook duidelijk - en daar bestaat algemene overeenstemming over - dat snel enige geschikte remedie gevonden moet worden tegen de ellende en het leed die zo onrechtvaardig op de meerderheid van de werkende klasse drukken; want de oude werkliepengildes werden vorige eeuw afgeschaft, en geen andere beschermende organisatie heeft hun plaats ingenomen.

Door openbare instellingen en door wetten werd de oude religie opzij gezet. Vandaar dat het beetje bij beetje zover gekomen is dat werklieden geïsoleerd en hulpeloos uitgeleverd zijn aan de hardvochtigheid van de werkgevers en de gulzigheid van de ongecontroleerde competitie. Het kwaad is nog toegenomen door roofzuchtige woeker, die, hoewel meer dan eens door de Kerk veroordeeld, toch, onder een andere vermomming nog steeds beoefend wordt door begerige en hebzuchtige lieden. Hier moet aan worden toegevoegd dat het huren van arbeidskracht en het bedrijven van handel gekonsentreerd zijn in de handen van relatief weinigen; zodat een klein aantal zeer rijke lieden in staat zijn geweest om de wemelende massa's van werkende armen een juk op te leggen dat weinig beter is dan het juk van de slavernij.'

In zijn diagnose van de ellende hield de paus in grote lijnen dus de socialistiese lijn aan. Maar zijn therapie luidde wel wat anders:

'De grote vergissing die betreffende de zaak die wij nu onder beschouwing hebben, gemaakt wordt, is om mee te gaan met de opvatting dat een klasse van nature vijandig staat tegenover een klasse, en dat de rijke en de werkende lieden van nature bestemd zijn om in wederzijds konflikt te leven. Deze visie is zo irrationeel en zo fout dat precies het omgekeerde waar is. Precies zoals de symmetrie van het menselijk lichaam het resultaat is van de gepaste ordening van de verschillende delen van het lichaam, zo wordt in een staat door de natuur verordend dat deze twee klassen in harmonie en overeenstemming moeten leven, teneinde het evenwicht van het staatslichaam te handhaven. Ieder heeft de ander nodig: kapitaal kan niet zonder arbeid, noch kan arbeid zonder kapitaal. Wederzijdse overeenstemming heeft de schoonheid van een goede orde, terwijl een voortdurend konflikt noodzakelijkerwijs verwarring en woeste barbarij voortbrengt. Om een dergelijk streven te voorkomen en om het te ontwortelen, beschikten de christelijke instellingen over een veelvuldige en fantastiese doelmatigheid. Op de eerste plaats bestaat er geen machtiger bemiddelaar dan de religie (waarvan de Kerk zowel tolk als bewaker is) bij het naar elkaar toetrekken van de rijken en de werkende klasse, door iedereen te herinneren aan zijn plichten ten aanzien van de ander, en in het biezonder aan hun plichten van rechtvaardigheid.'

En nu Harvey Jackins, in een rapport aan de wereldkonferentie van 1982 (PT 47,11):

'De onderdrukking van de werkende klasse, die in zijn fundamentele kern bestaat uit economiese uitbuiting is de fundamentele onderdrukking in deze samenleving. Het afpakken van de waarde die zij produceren van de werkende mensen die produceren door de mensen die 'bezitten' is waar de hele samenleving 'om draait'. ALLE ANDERE ONDERDRUKKINGEN WERDEN ONTWIKKELD TER VERSTERKING VAN KLASSE-ONDERDRUKKING, ALS MIDDELEN OM DE EKONOMIES ONDERDRUKTEN TEGEN ELKAAR TE VERDELEN OM HUN ONDERWERPING AAN EN INSTEMMING MET HUN

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was

EKONOMIESE UITBUITING TE VERZEKEREN. Dit begon in de eerste slavenmaatschappijen en duurt voort tot in deze tijd. Werkende mensen zijn verdeeld langs lijnen van geslacht, langs lijnen van leeftijd, langs lijnen van ras, fysiek vermogen, lengte, aan- of afwezigheid van een fysieke handicap, seksuele voorkeur, religie, nationaliteit, cultuur en taal en worden ertoe getracht elkaar te onderdrukken en als zodanig worden zij ontmoedigd om zich te verenigen tegen economische uitbuiting.'

Dat is woeste taal. Zo woest dat je bijna zou denken dat hij echt zou oproepen tot de revolutie, tot de snelle toeëigening van de produktiemiddelen door het rijtje onderdrukten dat door hem opgesomd wordt. De volgende passage uit zijn toespraak bevat echter een geheel andere boodschap:

'De onderdrukking van jonge mensen door volwassenen is 'het oefenterrein' voor alle andere onderdrukkingen. Als volwassenen geen machteloze patronen vroeg in het leven van ieder jonge persoon zouden installeren, als de onderwerping van het jonge persoon niet geforceerd werd in deze vroege tijd van fysieke kleinheid, ontoereikende informatie, afhankelijkheid van anderen, en naïeve verwachtingen omtrent een goede behandeling door omringende mensen, dan zouden latere onderdrukkingen moeilijk of onmogelijk geïnstalleerd kunnen worden. DE PATRONEN DIE INGELEGD ZIJN DOOR VOLWASSEN MISHANDELING VAN JONGE MENSEN WORDEN GEBRUIKT ALS FUNDAMENT VOOR DE INSTALLATIE VAN ALLE ANDERE PATRONEN VOOR ONDERDRUKKING.'

En zo is het dan ook mogelijk dat in hetzelfde blad waar economische uitbuiting tot 'kern' van alle onderdrukking wordt uitgeroepen, een entoesiast verslag is opgenomen van een 'Bezittende klas-se workshop.'

'Eerst hielden we ons bezig met het isolement en 'afstandelijkheid' die het resultaat was van een opvoeding die ons als kinderen scheidde van onze gezinnen, eerst door kinderjuffrouwen en bedienden om op ons te passen, en later door naar kostscholen gestuurd te worden. Goede demonstraties en de tegenstelling die in de sekties door werkelijk lichamelijke nabijheid werd geboden, zorgden voor een heleboel ontlading. Vrouwen zijn in staat gesteld om hun vermogen tranen te ontladen te bewaren, omdat een maatschappelijk patroon hen toestond 'zwak' te zijn. Precies zo hebben mensen uit de bezittende klasse een bevattingsvermogen behouden van wat leiderschap en funktioneren in een rationele wereld zouden kunnen betekenen. Maar het raakte bij ons in de war omdat het samenging met separatie, zelfopoffering en een giganties verantwoordelijkheidspatroon.' (...) 'Vervolgens werd de kwestie 'rijkdom' stevig onder handen genomen. We hadden veel verschillende achtergronden - zeevaart, leger, landeigenaars, de kerk en de mediese wereld. Met de grote groep hadden we een klas met verschillende mini's en keken we naar 'wat was er goed aan om veel geld te hebben', 'wat was er slecht aan of welke rampen overkwamen mij met geld' en tot slot 'wat ben ik waard?'

Dat er verschil bestond tussen het bezit van eigendom, land, juwelen en geld kwam meteen aan de oppervlakte, en vooral in de demonstraties werd duidelijk, toen mensen ontladden, met wat voor verwarringen rond geld upper-classkinderen te maken hadden.' (...) De volgende ochtend maakten we in de klas een gezamenlijke aanval op de geïnternaliseerde onderdrukking, gebruik makend van de techniek 'wat ik er fijn aan vind om tot de bezittende klasse te horen; 'Wat ik fijn vind aan andere mensen uit de bezittende klasse;' .Wat ik vervelend vind aan het bij de bezittende klasse te horen;' .Wat ik vervelend vind aan andere mensen uit de bezittende klasse.' We brachten in de sekties dat werk tot een goed resultaat. Naast demonstraties met individuen in de klas, deden twee co-counselleiders ook nog prachtig werk door te ontladen wat er aan geïnternaliseerde onderdrukking tussen hen instond.

Het was belangrijk voor me dat tijdens de hoogtepunten en het afscheid, onze verschillen spontaan geclaimd werden; namelijk Schotse en Ierse afkomst, en het leek me dat we al in beweging kwamen om trots te claimen over andere terreinen en we lieten horen dat de volgende workshop (één per jaar planden we) bevrijdingsgroepen willen doen. We bereikten een enorme veiligheid. Vaak voelden we het niet maar handelden we naar de zekerheid dat het er was, en wat mezelf betreft, ik had het gevoel dat iets diep in mij op de plaats geschoven was. Ik denk dat misschien van nu af aan co-counselworkshops in zoverre anders kunnen zijn, omdat mensen uit de bezittende klasse niet alleen met trots kunnen verklaren wie zij zijn, maar ook vreugde in elkaar kunnen scheppen en vandaaruit verder kunnen komen met het werk dat ze onder handen hebben. Er was

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was *iets 'anders' aan deze workshop omdat we eindelijk de censurerende processen, die zowel in HC als in de hele wereld, werkzaam zijn, wegtilden...* (PT 47,67)

Het klasse-erfgoed en de nieuwe bewegingen

Het 'ontladen' van de 'nadelen' van de klasse-achtergrond en het beleven van 'trots en eensgezindheid' over de voordelen is het basismodel voor het 'werken aan klassisme'. In Nederland zijn er nog geen 'bezittende klasse leden' tot de gemeenschap toegetreden, zodat categorie A: klasse, het moet doen met de onderafdelingen: Arbeiders, Boeren en tuinders, Lagere middenklasse, Middenklasse, Hogere middenklasse en Middenstand (GN 22, nov. '82).

Mocht iemand denken dat drommen fabrieksarbeidersters en tuindersters zich wekelijks naar een co-counselklasje begeven - dat is dus niet zo. Samenstelling gebeurt op grond van 'achtergronden' ('heritage' in de VS). De sociale positie van ouders of grootouders of betovergrootouders wordt - als ware die positie erfelijk - tot onderdeel van de identiteit van de middenklassers die deel uitmaken van de Gemeenschap. Zij die enige voorouder hebben die werkzaam was in 'de basisindustrie' moeten vooral gestimuleerd worden het leiderschap in de gemeenschap en daarbuiten op zich te nemen. *'Ons gevecht is het vooral geweest om de noodzaak van leiderschap te bewijzen. Daar hebben we aardig wat aan gedaan; en het is er zeker gemakkelijker op geworden sinds de werkende klasse leiderschap op zich nam binnen de HC gemeenschap'*, aldus Jackins (PT 42,11).

De verzoening die binnen die verschillende gekonstrueerde groeperingen op grond van 'klasse' moet plaatsvinden, is dat ze, na groepsgewijs bij elkaar 'ontladen' te hebben en vervolgens 'geherwaardeerd' ('het is fantasties om een arbeiderklasse-achtergrond/ landarbeidersklasse-achtergrond, middenstandsachtergrond enz. enz. te hebben'), de leden van de andere 'klasse' ontmoeten om te horen hoe vreselijk en ook hoe fijn hun leven is, en daardoor wederzijds begrip te kweken. Juist omdat in Nederland de Gemeenschap grotendeels bestaat uit welzijnswerkersters of mensen die een opleiding daarvoor volgen, levert die gemeenschappelijke 'verzoening', met instandhouding van 'de eigen klasse-achtergrondidentiteit', een oefening in een nieuwe beheersingstechniek voor het welzijns-werk en verwante gebieden.

Nu is Jackins' verzoeningsmodel niet op de eerste plaats gericht op de verzoening tussen 'kapitaal' en 'arbeid', zoals Leo XIII en Pius XI die voor zich zagen. Die verzoening is immers met medewerking van vakbonden en sociaal-demokratiese politieke partijen, vanaf het begin van de eeuw steeds nadrukkelijker tot stand gekomen; het kapitaal en de blanke mannelijke arbeiders hebben elkaar als 'sociale partners' best weten te vinden. Zo goed, dat vanaf het eind van de jaren zestig allerlei nieuwe autonome bewegingen ontstonden om die harmonie te doorbreken. De 'vergeten groepen' claimden hun plaats in de klassenstrijd. In de VS kwamen de zwarten in opstand. In de VS en in de rest van de westerse wereld 'de' vrouwen. Twee belangrijke doelgroepen van de co-counselbeweging.

De 'black movement' werd met alle beschikbare staatsgeweld uitgeschakeld, de aanvoerders vermoord. In de bladen Present Time en Black Re-emergence is over dat alles niets te vinden. Ook niet over uitbuiting, getto's, werkloosheidscijfers, Ku Klux Klan en racistiese wetten en bestuurders in veel Amerikaanse staten. Niets over de immigratiewetten die tot in de jaren veertig van kracht waren, over wettelijke verboden op 'gemengde' huwelijken, over het registratiebeleid van 'de hoeveelheid zwart of gekleurd bloed' die iemand zou bezitten, over de 'all white male dominated society' - niets van dat alles.

Mensen die onder enige vorm van racisme vallen, hebben volgens de co-counselgemeenschap op de eerste plaats 'geïnternaliseerde onderdrukking' in zich. In de slaventijd werden ze wel onderdrukt; om dat te overleven hebben ze een bepaald soort gedrag ontwikkeld. Gedrag dat nu nergens meer op slaat maar wel via de opvoeding aangeleerd wordt. Ze gedragen zich als het ware alsof ze onderdrukt worden. Dat moeten ze afleren.

Hun 'patroon' moet verdwijnen door de 'pijn' te 'ontladen'. Als ze 'ontladen' hebben moeten ze 'geherwaardeerd' worden - 'ik ben er trots op zwart te zijn', 'het is fantasties om zwart te zijn'. 'De witte kant' ontlaadt 'verkeerde informatie', gevolgd door de 'herwaardering' 'Ik ben er trots op wit te zijn!'

Herwaardering van racisme en nationalisme

'De richtlijnen voor de herwaarderingcounselgemeenschappen 1981-1983' luiden: *'Door-gaan met het reiken naar volledige en uitgelaten trots over wie we zijn, met onze volledige genetische, etnische, kulturele en nationale achtergronden'*. (Richtlijnen p. 39).

De separatistische politiek die aan deze verontrustende uitspraak gekoppeld is, luidt als volgt: mensen horen in groepen te gaan zitten met 'dezelfde etniese' achtergrond – dat wil zeggen ze horen thuis bij degenen met 'hetzelfde land van herkomst'. Of die 'herkomst' nu 5 jaar, 50 jaar of 5 eeuwen geleden heeft plaatsgevonden, hij hoort bij de 'identiteit' van de mensen. Een 'identiteit' die door 'patronen' zoek geraakt zou zijn en na 'ontlading' weer opgespoord moet worden. *'Deze de-structieve en pijnlijke gedragingen en gevoelens zijn geen deel van onze werkelijke cultuur. Ze zijn geen deel van de aard van zwarte mensen'*, luidt het in Black Re-emergence (2, p. 6). De combinatie van de woorden 'cultuur' en 'aard' doet het ergste vrezen over de opvattingen van Jackins en de zijnen over 'genetiese' achtergronden.

Hoe, als alle mensen naar 'land van herkomst' ingedeeld worden, vanzelf groepjes 'autochtonen' overblijven met hun eigen 'land van herkomst'-programma, blijkt uit de nederlandse Goed en Nieuwsbrief. Een workshop:

'Ik heb zelf in de blanken tegen racismegroep gezeten. We werkten volgens de driestapstechniek, waarbij de eerste stap voorafgegaan of vervangen werd door het trots-zijn op je blank- en Nederlands-zijn. Het was een grote groep (zeven mensen) en er is prima ontladen. We sloten af met het zingen van volksliederen, waarbij het volgend lied (vooral de laatste regels) velen tot ontlading bracht

Waar de blanke top der duinen

Glinstert in de zonnegloed (...)

Ik heb u lief mijn Nederland

IK HEB U LIEF, MIJN NEDERLAND!'

Nationalisme en racisme, de co-counselgemeenschap laat de verbindingen weer tot leven komen.

In Nederland zijn de tot nu verzamelde categorieën: Chinezen en Peranakan Chinezen; Indische Nederlanders, Surinamers, Antillianen, Limburg en Joden. Die vallen onder categorie B van de onderdrukten (Kategorie A was 'klasse'). Maar ze zijn niet alleen in die categorie. Hun medeonderdrukten categorie B zijn: Jongeren van 16-21; Ouderen; Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen; Gehandicapten; Stotteraars; Ex-patiënten uit de geestelijke gezondheidszorg; Vrouwen; Ouders; Kollaborateurs en hun kinderen. Ingedeeld worden in categorie B betekent naast 'ontladen' en 'herwaarderen' ook dat er misschien wel een ander klupje co-counselors zichzelf tot 'bondgenoot' van je uitroept. De 'bondgenoten met onderdrukte groepen' zitten met elkaar in categorie C. Tot nu toe zijn er bondgenoten met kinderen tot 16 jaar; met gehandicapten; met expatiënten; met joden; met zwarte mensen. Ook 'mannen' zitten in de categorie - maar van wie ze bondgenoten zijn staat er niet bij, (Ja, natuurlijk van 'vrouwen', maar daar komen we straks op terug.)

Leidster van de 'bondgenoten van zwarte mensen' is in Nederland Lida van de Broek, Uit dat 'bondgenootschap' komen al die 'witte-vrouwen-groepen' die 'werken-aan-hun-racisme' voort en die 'er trots op zijn dat ze wit zijn'. Zo betekent 'bondgenootschap' met joden in de Verenigde Staten onder andere 'trots leren zijn op het goy zijn' en in Nederland 'samen met joden eten en/of sabbath vieren'. Joden schijnen ook zo hun eigen verplichtingen opgelegd te krijgen. Als speciale verzoening heeft Sanders voor hen verzonnen een ekskursie naar Westerbork samen met kinderen van NSB-ers. Mondeling kregen we ook nog door dat een reis naar Duitsland is georganiseerd voor 'de verzoening met kinderen van SS-ers'. Aangezien in categorie B niet alleen kinderen van 'kollaborateurs' maar ook kollaborateurs zelf tot de onderdrukte groepen gerekend worden, - in GNB 20 staat dan ook een verslag van een workshop waar iemand van de Waffen-SS bij was - vrezten we nog gruwelijker verzoeningsopdrachten voor de toekomst. Joden moeten ook 'iedereen verwelkomen in het jodendom' (Lechaim en GNB). Die 'verzoeningsreisjes' worden dan ook gedragen door mensen die ergens in de zoveelste generatie nog een joodse grootvader ontdekt

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was hebben. Die zijn daarmee ook joods (joods zijn is enorm in in de co-counselgemeenschap, vertelde een oud-lid) en kunnen daarom tot 'verzoeningen' oproepen.

De vrouwenbeweging

'Van de vele pogingen in de laatste dertig jaar om volksbewegingen te maken, is de succesrijkste en hardnekkigste beweging die als grote beweging het nieuwste is voor de wereld, de bevrijding van vrouwen', aldus Harvey Jackins (PT 46). 'De vrouwenbeweging is de machtigste bondgenoot van de bevrijdingsbeweging van de werkende klasse. Een geweldige kracht ligt klaar om afgetapt te worden.

Via stoutmoediger leiderschap en een juistere politiek en vooral via de oprechte steun van de werkende klasse en andere bevrijdingsbewegingen, is het heel wel mogelijk dat de vrouwenbeweging de toekomst van de mensheid kan bepalen.'

Over dat leiderschap kan je in de artikelen van de Ivabodames van alles lezen. Anja Meulenbelt gaf in de Waarheid van 1 mei 1983 ook al iets aan van 'een juistere politiek', maar we laten liever Harvey zelf aan het woord over de wegen die het feminisme moet gaan bewandelen, opdat 'de kracht van de vrouwenbeweging afgetapt kan worden'. In de Goed en Nieuwsbrief 19 (maart '82) vonden we zijn volgende boodschap:

Innige vriendschap tussen mannen en vrouwen

'De werkelijkheid is dat vrouwen en mannen van nature geneigd zijn om voortreffelijke, prettige relaties met elkaar aan te gaan en alleen patronen staan dergelijke voortreffelijke relaties in de weg. ALLE VROUWEN ZIJN VAN NATURE GEINTERESSEERD EN VERLANGEN ERNAAR OM INNIGE VRIENDEN MET ALLE MANNEN TE ZIJN. ALLE MANNEN ZIJN VAN NATURE GEINTERESSEERD EN VERLANGEN ERNAAR OM INNIGE VRIENDEN TE ZIJN MET ALLE VROUWEN. Elke vrouw wordt blijkaar van nature aangetrokken tot elke man, en elke man tot elke vrouw.' (...) 'Ik speculeer dat er van nature ook belangstelling bestaat vanwege onze verschillen; dat vrouwen altijd gefascineerd worden door mannen omdat ze van henzelf verschillen en dat mannen evenzo vanwege het verschil door vrouwen gefascineerd worden. Sommige mensen zijn het op dit punt totaal met me oneens en houden vol dat elke bijzondere aantrekkingskracht op patronen gebaseerd is, maar ik denk niet dat dat waar is. Ik denk dat er bovenop de algemene aantrekkingskracht, die er tussen mensen is, een speciale, van nature gegeven aantrekkingskracht tussen de twee seksen bestaat.. (...)

'Mannen wordt niet alleen geleerd om 'neer te kijken op' of 'de baas te zijn over' of 'zich beter te voelen dan' vrouwen, maar hen wordt ook geleerd om vrouwen als de enige bron te zien voor menselijke aandacht, warmte, zorg, aanraking en menselijke belangstelling. Aangezien de 'grote jongen' en de homofobie conditionering mannen afsluiten om nog enige van deze warmte van andere mannen te verwachten of zich hiervoor tot hen te richten, groeiden wij mannen allemaal op met het niet als zodanig onder ogen geziene, maar wel duidelijke idee dat we alleen van vrouwen enige troost, warmte of menselijkheid kunnen ontvangen.' (...) 'Dit geeft vrouwen (alhoewel ze zich hier vaak of gewoonlijk niet van bewust zijn) een enorme macht over mannen, en waar mannen aan bloot staan, ook al kunnen ze hierover meestal niet nadenken of er vraagtekens bij zetten. Dit is de macht om af te wijzen. Alle mannen in onze cultuur leven in de vreselijke angst om door vrouwen afgewezen te worden. Als een jongen genoeg tegen zijn angst en verlegenheid ingaat en op een schoolfeest een meisje ten dans vraagt dan hoeft ze alleen maar (bang als ze zelf is) haar hoofd te schudden en 'Nee, niet met jou!' te zeggen om hem in de afgrond van totale afwijzing te laten storten.' (...)

'Elke vrouw kan elke man aantrekken die ze wil hebben als goede, innige vriend en kan die relatie bestendigen als ze in staat is om drie dingen te doen: (1) Zichzelf de moeite waard, aardig en aantrekkelijk vinden en dit aan de man duidelijk maken door haar uiterlijk, haar houding, haar ge-laatsuitdrukking, haar stem en haar woordkeuze. (2) Aangeven dat ze de man interessant en aantrekkelijk vindt en dat ze hem graag als vriend zou willen hebben en (3) Duidelijk maken aan de man dat hij niet het gevaar loopt door haar persoonlijk afgewezen te worden.' (...)

'Het hebben van een groot aantal warme, innige vriendschappen met mannen geeft elke vrouw de achtergrond waardoor ze met veel meer vrijheid, welke andere aanvullende relatie die ze wil be-

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was

ginnen dan ook, kan kiezen. Ze bevindt zich in een veel betere positie om een minnaar, echtgenoot, mede-ouder, zakenpartner of wie dan ook te kiezen als ze kan kiezen uit haar talrijke warme, innige, elkaar respecterende, mannelijke vriendschappen.' (...)

"Ik denk dat inderdaad elke vrouw het zou toejuichen om een relatie aan te gaan met een man die (1) Zich goed over zichzelf voelt als man, verrukt is over het feit dat hij een man is, daar trots op is en dat laat zien door zijn houding, zijn gelaatsuitdrukking, zijn stem, woordenkeuze, etc., (2) Aangeeft dat hij de vrouw in eerste en voornaamste plaats als mens waardeert. (Alhoewel de deur open kan blijven staan voor de mogelijkheden van een ander soort van relatie.) (3) De vrouw met volledig respect behandelt en op elke manier 'zich fatsoenlijk' gedraagt. Ik ben nog nooit een vrouw tegengekomen (en ik heb het nu niet over bepaalde patronen) die niet enthousiast zou zijn om zo'n man als vriend te hebben. En mijn eigen ervaringen als man bevestigen dit.'

Verzoening dus. Alweer. Eerst met vrouwen in een klasje om te ontladen en te herwaarderen. Dat herwaarderen betekent opspringen met de handen naar het plafond onder het blijmoedig geroep van *'Het is fantasties om een vrouw te zijn; Ik ben een vrouw in iedere vezel, in iedere cel van mijn lichaam'*, enz.

Mannen ook in een klasje - zelfde program, maar nu zit er in iedere cel een blije man. Dan 'gemengd'. Ontladingen en vervolgens gejuich van de vrouwen over hoe fantasties mannen zijn, vice versa. Zowel uit de Amerikaanse als uit de Nederlandse bladen blijkt dat vrouwen niet zo snel naar die mannen toegejaagd willen worden. De duur van de vrouwenklasjes is dan ook wat verlengd in de loop van de tijd. Maar de verzoening moet er komen, worden de leidersters niet moe uit te leggen. Mannen zijn de vijand niet, schrijven ze in alle toonaarden. Het zijn de 'patronen'.

Uit het natuurmodel over de innige vriendschappen tussen vrouwen en mannen, volgt natuurlijk ook dat homoseksualiteit een 'patroon' is. Jackins zelf vindt homoseksualiteit irrationeel gedrag. Een aantal van de leiders heeft enige soeplesse ten aanzien van de behandeling van dat gedrag weten te bewerkstelligen. Counselors mogen zelf bepalen of ze de homoseksualiteit van hun cliënten wensen op te vatten als 'rationeel' of 'irrationeel'. In het laatste geval moet het 'weggecounseld' worden. In Present Time (46, 59) staat dan ook een aandoenlijk verhaal van een bekering van een vrouw. Ze vond haar vriendin echt heel aardig, maar nu ze dankzij de co-counselbeweging een vriend heeft is het leven toch nog veel mooier geworden.

De vrouwenbeweging heeft ook zo haar politieke fouten gemaakt op het gebied van de abortusstrijd. In Sisters, nr. 5, wordt dat duidelijk gemaakt. Het centrale punt is de vraag of een foetus een menselijk wezen is of niet. Een aantal vrouwen vertelt over 'pre-natale ervaringen'. Eén vrouw wil daar een lezing over houden op een abortusforum, waar iemand anders een verhaal zal gaan houden over hoe onzinnig het is om foetussen mensenrechten toe te kennen. Wat moet ze doen? Ook in de kolommen van Sisters snelt Harvey Jackins te hulp:

'Wat betreft jouw behoefte om helder jouw positie inzake de volledige menselijkheid van de foetus over te dragen -, ik ben het daar absoluut mee eens en ik vind het ook noodzakelijk om zo'n positie in te nemen. Anders handelen betekent een degradatie van onze menselijkheid en betekent een vermomming van moorddadige onderdrukking. Precies zoals antisemitisme een openingswig betekent voor de vernietiging van iedere groep mensen, betekent het als vernietigbaar categoriseren van een heel jong mens (de foetus) een precedent voor het vernietigen van welk menselijk leven dan ook.'

Hij vervolgt dat ze zich in haar lezing niet moet houden aan *'de idiote onderzoeksopvattingen van andere mensen'*, maar telkens weer moet benadrukken dat zij zelf, en vast ook heel veel andere mensen, 'pre-natale' ervaringen heeft gehad en dat ze dus nooit aan het 'vernietigen' van een mensenleven mee zou werken. Vervolgens moet ze, aldus Jackins:

'zeggen dat onder de huidige wanhopige voorwaarden natuurlijk aan vrouwen de kans gegeven moet worden om te kiezen of ze de zwangerschap willen uitdragen of niet:..'

Dat verhaal over de onderdrukking van vrouwen moet ze dan weer beëindigen met:

'Ik persoonlijk echter zou er bij iedere vrouw op aandringen om haar rechten om zelf te beslissen te gebruiken in de richting van een volledig respect voor het leven, in ieder stadium van zijn ontwikkeling.' (Sisters 5, p. 96)

De antikernwapenbeweging

Er is één beweging die niet in het bondgenoten-verzoeningsmodel van het co-counselwezen lijkt te passen: de antikernwapenbeweging. Jackins stelt tenminste niet aan vredelievende mensen voor om zich met oorlogszuchtige militairen en politici te verzoenen. Maar hij wil toch de kans om *'heel de mensheid te verenigen'* niet missen, en kondigde daarom op een workshop eind november 1981 (toen net miljoenen mensen in Europa tegen kernwapens hadden gedemonstreerd) zijn nieuwe aanpak af: *'Er bestaat een overweldigende behoefte aan initiatief van de kant van de volkskrachten. Een paar mensen zijn overal bezig om organisaties bij elkaar te krijgen en zich uit te spreken, maar ze zijn ook duidelijk overal verstart door de enorme angst die zij voelen, de overweldigende verlamme angsten voor de holocaust, die hen verhindert om vrije, flexibele aandacht aan het probleem te besteden en er rationeel over na te denken. Hier hebben co-counselors een heel speciale rol te spelen om een juiste waarneming van de situatie te vormen en over te dragen en om werktuigen te vormen om met de verlamme angsten om te gaan.'* (PT 46)

De werkwijze is natuurlijk weer heel eenvoudig. De angst moet eerst 'ontladen' worden; dan moet er geherwaardeerd worden. Was die angst voor kernwapens wel reëel? Ene Hans Donkersloot, de Nederlandse kontaktpersoon voor de antinukleaire co-counselvleugel, geeft in de Goed en Nieuwsbrief 21 aan hoe dat herwaarderen het best kan gebeuren:

'één techniek blijkt heel goed te werken, waarbij de cliënt vol vertrouwen zegt (in stem, houding, gelaatsuitdrukking; de counselor doet dit voor): "het zal niet gebeuren, want..." en aanvult wat hem of haar te binnen schiet.'

Een maand later, in GNB 22 staat: *'Hans Donkersloot heeft veel contacten met de antikernwapenbeweging. Er komt hier weinig van de grond vanwege de verinnerlijkte onderdrukking van Europeanen t.o.v. USA. We zouden veel steun moeten geven aan Leslie Browne.'*

Dus toch nog verzoening, via een Amerikaanse co-counseldignitaris, van die lastige Europeanen met de VS!

Konklusie

Het Herwaarderingscounselen of co-counselen is een effectief en goed georganiseerd propaganda-apparaat voor nieuw-rechtse ideeën. De gemeenschap is tegen democratie, discussie en denken. Hij herwaardeert blank nationalisme, mannelijke trots en kracht en biedt tegelijk identiteiten aan op grond van racistiese afstammingsbegrippen. Hij propageert verzoening en eensgezindheid onder Leiderschap met een hoofdletter. Hij voert stiekeme propaganda tegen vrijheid van abortus en homoseksueel gedrag en reduceert economiese uitbuiting tot geïnternaliseerde onderdrukking op het gebied van geld. Hij maakt gebruik van de twijfels en zwakten van linkse bewegingen in tijden van economiese crisis. Hij biedt progressieve mensen een Herwaardering van rechtse ideeën en idealen, onder het etiket van persoonlijke bevrijding.

Het is op zichzelf onbegrijpelijk dat er de afgelopen jaren in Nederland slechts vier kritiese artikelen, en één kritiese skriptie aan de co-counselgemeenschap gewijd zijn. Wij kunnen dit alleen verklaren uit de algemene medeplichtigheid van links - juist, en vooral klein-links - aan het welzijns- en vorming~werk, dat zoveel werkgelegenheid verschaft aan de progressieve delen van de nieuwe middenklasse. Zelfs Achterhuis is teruggekrabbeld van zijn kritiek op de 'markt van welzijn en geluk', toen het vermaledijde welzijns~werk door bezuinigingen werkelijk verminderd zou gaan worden.

Het gevaar van alle irrationele, therapeutiese welzijns- en vormingswerkersters is niet alleen dat zij actief reaktionaire en nieuw-rechtse ideeën verspreiden. Via korpodemokratiese groepsprocessen regelen ze het ook dat kritiese mensen weggejaagd worden.

Terwijl kritiek van links op welk overheidsinstituut dan ook altijd vanzelfsprekend geweest is, lijkt het welzijns- en vormingswerk werkelijk opgevat te worden als een door de overheid gesubsidiëerde revolutionaire aktiviteit. Zou er nog één linkse partij zijn die de discussie over het welzijns~werk aandurft? Of zijn alle partijkongressen al overgenomen door mensen die hun revolutionaire identiteit aan dat welzijns~werk ontlenden? Misschien dat er nu dan toch een aantal mensen schrikt als ze lezen dat een Amerikaanse sekte bezig is een steeds grotere invloed te krijgen op welzijns-

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was en vormingsinstituten en ook op de HBO-opleidingen, die het toeleveringsbedrijf daarvoor zijn. En het zou toch ook schokkend zijn als besturen en subsidiegevers van al die instellingen absoluut onverschillig zouden staan tegenover wat zich binnen de muren van die instellingen afspeelt. Zo van, geeft niet wat ze doen, als ze de opstandigen maar kalm houden. Zou het cynisme al zo groot zijn?

En wat de vrouwenbeweging betreft hopen we maar dat de behoefte aan autonomie en democratie, waar we het in het begin van het artikel over hadden, een werkelijke behoefte is - en niet een aanloop naar steun aan Leiders of Leidsters.

literatuur

Dit artikel is tot stand gekomen m.m.v. Madeleine Maurick en Marga van Rijen.

Literatuur van binnen de Gemeenschap

Richtlijnen voor herwaarderingscounselinggemeenschappen. Het beleid 1981-1983. Vertaald en uitgegeven door Stichting Herwaarderingscounselinggemeenschap Nederland, 1981.

H. Jackins, Handleiding voor en beginselen van het co-counselen, 1962-1978, Personal Counselors Inc., Seattle, Washington.

Id., Het menselijke aan de mens, de theorie van herwaarderingscounseling 1965/1978, Stichting Herwaarderingscounseling Nederland.

Present time 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49 (1981 en 1982).

Black Re-Emergence 2 (z-j.)

Sisters 3, 4, 5 (1978-197)

Allen uitgegeven door Rational Island Publishers, Seattle.

Lechaim, Re-evaluation counseling for jewish liberation in Europe, ed. by Jaap Sanders, Amsterdam nr. 1

Goed en Nieuwsbrief 11, 13, 14/15, 16, 19,20,21, 22 (juni 1979-december 1982). Verspreiding H. Donkersloot, Hoogte Kadijk 132A, 1018 BT Amsterdam.

Vrouwen in Counselen 1, o.r.v. Lida van den Broek, Amsterdam 1981.

Co-counselverspreiding via publikaties van buiten de Gemeenschap:

Lida van den Broek, Zwarte en witte vrouwen. In: Katijf 9, 1982

Lenie Jansen, Doet leiden lijden? In Katijf 4, 1981.

An Luttikholt, Een momentopname uit het IV ABO-onderwijs Vrouwen en welzijnswerk. In: Marge jrgng 4, nr. I, 1980.

An Luttikholt, Wat ons bindt, wat ons scheidt. In Katijf 9, 1982.

Anja Meulenbelt, Privé-moeders en publieke moeders. In Marge jrgng 4, nr I, 1980

Anja Meulenbelt, Doet leiden lijden? 2, in Katijf 5, 1981

Anja Meulenbelt, Binnenste buiten. In Marge, jrgng 5, nr 10, 1981

Anja Meulenbelt, Het persoonlijke blijft politiek. In Katijf 9, 1982

Gail Pheterson, bondgenootschappen tussen vrouwen. In Psychologie en Maatschappij 20, 1982*.

Jaap Sanders, Blanke Nederlanders werken leden van minderheidsgroepen. In Marge jrgng 5, 9, 1981

Margreet van den Bos, Niet meer frommelen in de marge. Diva 1982, nr 5

St. Ombudsvrouw, Amsterdam: Verslag racisme kongres, nov. 1982

Kritiek

Jenneke Arens, De inflatie van 'Het persoonlijke is politiek', een ervaring met co-counselen. In Katijf 8, 1982

Irene Droste/Marijke Buyse, Individualisering, de valkuil voor de vrouwenbeweging. Skriptie Cicsa, Amsterdam 1983.**

Barbara Meter, Co-counselen, een kitsch-therapie. In Katijf 6, 1981

Links en de neo-demokratie. In Vrouwenkrant 90, 1983

Neo-demokratie 2: het nieuwe racisme in Vrouwenkrant 92, 1983

Anet Bleich & Rudi Boon, We groeien allemaal voorbij de pijn. In De Groene Amsterdammer, 25-7-1984

* In dit artikel beschrijft de Amerikaanse Gail Pheterson - die ook de Fort in Nederland introduceerde - hoe zij in 1979 de dames van het IVABO en van het instituut voor klinische psychologie in Utrecht, de beginselen en 'technieken' van het co-counselen bijbracht. Pheterson spreekt over 'bondgenootschappenbeweging'.

**Ook in deze skriptie wordt geschreven over de 'bondgenootschappenbeweging' in plaats van 'herwaarderingscounselbeweging' of 'co-counselbeweging'.

POLITIEKE PARTIJEN EN RACISME

Aktief racisme wordt over het algemeen in verband gebracht met ultra-rechts, met Ku Klux Klan, fascisme, apartheid, nazisme: met openlijk geweld en terreur tegen openlijk tot inferieur bestempelde bevolkingsgroepen. Alles wat daar niet rechtstreeks mee in verband te brengen valt krijgt het voordeel van de twijfel of wordt afgedaan met 'je moet niet op alle slakken zout leggen'; 'je moet dat in zijn historische kontekst zien' of 'als dat racisties is, is bijna iedereen racisties en dat kan niet'.

En toch bestaan ze echt, die andere vormen van racisme; ook voor de tweede wereldoorlog vormden ze een begeleiding en ondersteuning van het racisme dat openlijk tot moord opriep. Die andere vormen spreken minder nadrukkelijk over 'ras': hun zwaartepunt ligt op het begrip 'cultuur'; zij spreken niet over inferieur en superieur maar over 'anders zijn'.

De engelse filosoof Martin Barker heeft in *The New Racism, Conservatives and the Ideology of the Tribe* dit soort racisme 'nieuw racisme' genoemd en het nadrukkelijk in verband gebracht met konservatisme. Hij laat zien hoe het konsept van 'een vreemde, bedreigende cultuur' door natuurwetenschappelijke pseudo-theorieën als etologie en sociobiologie wordt ondersteund.

'Onze cultuur' is volgens de conservatieve redenering iets wat door 'onze mensen' beleefd wordt als hun 'territorium' dat door 'andere culturen' bedreigd kan worden. Teveel 'bedreiging' leidt natuurlijkerwijze vervolgens tot 'agressie'. Als je die 'agressie' wilt voorkomen moet je zorgen voor een afname van de 'bedreiging'.

In Engeland was het deze redenatie die als rechtvaardiging werd aangevoerd voor racistiese immigratiebeperkingen. Thatcher formuleerde het in 1978 als volgt:

'Als we op deze wijze doorgaan, zouden er hier tegen het eind van de eeuw vier miljoen mensen uit het Nieuwe Gemenebest of Pakistan zijn. Welnu, dat is een schrikbarend aantal, en ik denk dat de mensen werkelijk erg bang zijn dat dit land overspoeld zal worden door mensen met een andere cultuur. En zoals u weet heeft de Britse aard zoveel voor de democratie, voor de wet gedaan en zoveel groots verricht over de hele wereld, dat, als er angst bestaat om overspoeld te worden, er mensen in opstand zullen komen en zich vijandig zullen gedragen tegen de binnenkomers.'

Die angsten worden ook wel 'xenofobie' genoemd, en onder die naam verschijnen ze als onvervreemdbaar onderdeel van de lichamelijke huishouding zoals die door etologen en sociobiologen ontworpen is.

In de conservatieve redenering wordt racisme zo als natuurlijk, normaal, gewoon gedrag getekend, dat - in de woorden van Thatcher - hoort bij gewone, normale, ja zelfs zeer tolerante mensen, wier verdraagzaamheid al te zeer op de proef gesteld wordt. Een elementaire voorwaarde waaraan voldaan moet zijn willen grote groepen mensen meegaan in deze gedachtengang is dat er een 'common sense' bestaat over het helemaal anders en vreemd zijn van immigranten. Hoe 'vreemder' ze afgeschilderd worden, hoe sterker de racisties, nationalistiese 'eigen cultuur' als onvervreemdbaar eigendom beleefd wordt. 'Gewone mensen' die bedreigd worden kunnen dan per definitie geen immigranten zijn. Gewone mensen zijn 'ons soort mensen' in pseudobiologische, racistiese zin. Thatcher plaatste zich in een lange conservatieve traditie, die alleen tijdens Heath even onderbroken was. Toen was de conservatieve partij even zo fatsoenlijk dat ultra-rechts eruit ging en het National Front oprichtte. Onder Thatcher zijn de meesten inmiddels weer teruggekomen.

Overigens benadrukt Barker dat het 'nieuwe racisme' van de conservatieven niet voorbehouden is aan leden van die partij. Labour heeft vergelijkbare tradities. Zo pakte in 1968 Callaghan de immigranten uit Kenia hun britse paspoorten af en tijdens de totstandkoming van Thatchers beleid zwegen ze of ze leverden marginale kritieken op de nieuw-racistiese betoogtrant.

Sinds de Centruumpartij in de Tweede Kamer zit is de Nederlandse politiek uitgebreid met 'het oude-wijken-syndroom'. Het verhaal in het kort luidt dan: mensen die op de Centruumpartij

stemmen zijn gewone mensen uit de oude volkswijken; die gewone mensen hadden het al niet zo gemakkelijk en toen kregen ze ook nog al die buitenlanders op hun dak.

'Nieuw is de schuchtere erkenning dat in de afgelopen jaren te weinig geluisterd is naar de klachten en grieven van de mensen in de buurten, de "gewone burger" om dat rare woord te gebruiken', schreef Igor Cornelissen in VN over de PvdA (1-10-1983).

Een jaar daarvoor had prof. Couwenberg in Volkskrant's Open Forum (16 oktober 1982) zijn licht over 'het minderhedenvraagstuk' laten schijnen in een betoog over nationale cultuur en ongewenste vreemde invloeden. Daarin schreef hij onder andere:

'Het bescheiden succes van de Centrumpartij kan het best geïnterpreteerd worden als een signaal van vele kiezers in de volkswijken die via de Centrumpartij kenbaar hebben gemaakt dat het minderhedenvraagstuk al te eenzijdig is afgewenteld op de meest kwetsbare groeperingen in onze samenleving en derhalve herziening verdient.'

Couwenbergs verhaal leverde een ongekennde stroom verontwaardigde protesten. Een jaar later leek het echter of zijn gedachtengoed gemeengoed aan het worden was. De Volkskrant verzamelde een hele pagina uitspraken van 'gewone' mensen die in Almere op de centrumpartij hadden gestemd. Sonja Barend nodigde een aantal stemmers uit in haar Goed Nieuws show.

Net als bij Thatchers activiteiten was de achtergrond van de sympatieke aandacht voor 'de gewone mensen' een dreigende groeiende aanhang van een openlijk racistiese partij. Maurice de Hondt ging voorspellen dat de aanhang van de centrumpartij bij de verkiezingen in 1986 die partij tot De Vierde Stroming zou kunnen maken. Al eerder was gebleken dat het racisties elektoraat vooral uit vroegere stemmersters op VVD en PvdA bestond, dus dat waren de partijen die voorop liepen bij het terughalen van hun kiezersters, met begrip en aktie. Maar daarbij bleef het CDA niet achter. Zonder moeite werd een kamermeerderheid gevonden om kinderen van immigranten een huwelijk met een buitenlandse partner te verbieden, tenzij ze meer dan f 1445,- per maand verdienen.

Er kwam zoveel positieve, ja bijna warme aandacht voor racisten dat anti-racisten in het defensief werden gedreven en mensen die door racisten daadwerkelijk bedreigd werden helemaal uit het gezicht verdwenen.

Dat de centrumpartij, wiens aantrekkingskracht zoveel begrip opracht, een racistiese partij was, en dat racisme bij de wet verboden is leek wel uit het bewustzijn van iedereen verdwenen. Elsbeth Etty pleitte nog maar eens voor een verbod van de centrumpartij, in de Volkskrant en op de televisie; Lucy Kok had er al op aangedrongen in de Vrouwenkrant, maar het leek wel of iedereen dacht dat z-hij helemaal persoonlijk tot een afgewogen oordeel daarover moest komen, waarbij de 'vrijheid van meningsuiting' als corpo-demokraties kleinood gekoesterd werd en er zelfs regelmatig geopperd werd dat mensen die racistiese partijen willen verbieden zelf een beetje fascisties bezig zijn.

December 1983 startten Bonte Was, Vrouwenkrant en Vrouwenvakbond een advertentie-kampanje om de overheid eraan te herinneren dat hij gebonden was aan een verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van diskriminatie op grond van huidskleur, afkomst en nationale of etniese afstamming. Die advertenties dienden ook om iedereen die persoonlijk aan het wikken en wegen was over óf je wel iets mag verbieden, via de verdragstekst enige helderheid te verschaffen; en verder om al die mensen die in het defensief gedrongen waren op te roepen zich met naam en toenaam achter de eis aan de overheid om tot een verbod van de centrumpartij over te gaan te scharen.

De advertentie verscheen in de periode december 1983 tot september 1984 in 13 - meest landelijke - kranten; zo'n 5000 mensen gaven zich op als ondertekenaarster. Met behulp van 50.000 pamfletten kon ieder die dat wilde de 'omgeving' uit het defensief proberen te krijgen. In de 'officiële' politiek gingen gelukkig steeds meer stemmen op voor een verbod en via kamervragen over 'de nota de Bruyn', een interne fascistiese diskussienota voor de centrumpartij, gaf Korthals Altes het Openbaar Ministerie eindelijk opdracht tot een onderzoek. On-

dertussen verstoorden antifascistische groepen regelmatig centrumpartij-bijeenkomsten; een activiteit die hen niet door alle 'nette burgers' in dank werd afgenomen maar die er wel toe leidde dat het geen 'gewone vergaderingen' werden. De opiniepeilingen gaven aan dat het er 'slecht' uitzag voor de centrumpartij en ze kregen ook nog ruzie en splitsten.

Natuurlijk is dat een reden voor opluchting. Het gevaar is minder groot geworden dat de centrumpartij, net zoals het fascistiese Front National van Le Pen, zo'n 10% van de kiezers achter zich zal krijgen. Maar verder is er niets veranderd. Hij is nog steeds niet verboden en de kans blijft aanwezig dat een partij met hetzelfde programma, maar met een andere naam en andere kopstukken zich alsnog in de verkiezingstrijd zal werpen. Om dat te voorkomen moet ook de kieswet veranderd worden. De 'gewone' politiek zet daar weinig vaart achter. De verandering van de wetsartikelen 15 en 16 van het Burgerlijk Wetboek, die *ontbinding* van verboden organisaties moet garanderen ligt ook nog steeds in een verre la.

Nu bestond er voor het bestaan van de centrumpartij al een racistiese traditie in de Nederlandse politiek en wetgeving (1200 racistiese wetsartikelen!) en de ergste dreiging die werkelijkheid aan het worden is, is natuurlijk dat de 'gewone politiek' het 'ongewone' racisme van de centrumpartij aan het overnemen is. We noemden al de huwelijksmaatregel. De VVD kwam vervolgens met het 'woonlandbeginsel'. Oogluikend wordt toegezien hoe de vreemdelingenpolitie in samenwerking met Schiphol een autonoom toelatings- en uitzettingsbeleid vorm geeft. Razzia's op 'illegalen', jacht op zogenaamde schijnhuwelijken en opsluiting van 'vreemdelingen' - zelfs van 13 jaar - in cellen die ongeschikt schijnen te zijn voor verdachten van moord en verkrachting. Ondertussen wordt de 'oprotpremie' opgepoetst tot een normale, fatsoenlijke beleidsmaatregel. Eventuele verontrusting over de fascistiese regimes in Marokko en Turkije wordt getransformeerd in 'ieder land heeft zo zijn eigen cultuur.'

Hoopvol wachten tot de PvdA in de regering komt heeft ook al geen zin, omdat op de voorhand al coalities met links - en daarmee een verbinding tussen de fatsoenlijke PvdA-antiracisten met klein links - van de hand gewezen is. Wat die toekomstige verkiezingen betreft zou het dan ook prettig zijn als al die mensen die zeggen sympathie voor klein links te koesteren maar vanwege de 'macht' op de PvdA te stemmen, nu eens op klein links zullen stemmen. Daar moet het een stuk groter van kunnen worden. De belangen van de 'gewone' witte kostwinner worden al door genoeg partijen behartigd.

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was

GEWONE MENSEN EN VOOROORDELEN

De strijd tegen racisme moet niet alleen door links gevoerd worden, maar er moeten zoveel mogelijk sociaal-democraten, liberalen en conservatieven bij betrokken worden, met een beroep op de democratie, de grondwet, de internationale verdragen, de rechtvaardigheid, het humanisme, naastenliefde, en wat je al niet meer kunt bedenken.

Dat is vanzelfsprekend en als je het goed aanpakt werkt het best een beetje. Denk maar aan de advertentiekampanje Verbod Centruumpartij.

Dit betekent echter niet dat het antiracisme a-politiek, neutraal kan zijn, boven of buiten de partijen zou kunnen staan. Want hoe zou dat moeten? Zowel racisten als antiracisten zijn immers mensen met belangen en politieke opvattingen; en iedere antiracist zal haar antiracisme formuleren in verband met de rest van haar opvattingen en gedragingen. Dat moet ook, want anders wordt antiracisme papegaaienpraat zonder verband met de werkelijkheid. Nu zijn er allerlei personen en instanties in het antiracisme-wezen die er heel anders over denken. Zij willen dat zij 'onbesproken' zijn, nergens bijhoren – zeker niet bij links. Zulke mensen kun je in het hart treffen door ze voor krypto-kommunisten uit te maken. Dat is dan ook gedaan, en de door de overheid gesubsidieerde Anne Frankstichting heeft 6 bladzijden volgeschreven met de uitleg dat ze geen kommunisten zijn en ook niet krypto.

Stoker, op de Volkskrant, vond dat ze daarentegen krypto-kommunisties als geuzennaam hadden moeten opvatten. Aktief antiracisme, schreef hij, komt alleen voor bij links; rechts is of aktief racisties of gewoon passief onverschillig. Wij zouden daaraan willen toevoegen dat in de praktijk antiracistiese liberalen, sociaal-democraten, conservatieven en gelovigen het helemaal niet zo erg blijken te vinden dat antiracistiese akties vaak door zulke rare lieden georganiseerd worden: feministen, kommunisten, punkers of krakers. Stel je anders ook voor! 'Ik vind racisme wel schandelijk, maar feminisme, kommunisme, homoseksualiteit, of kraken nog schandelijker.' Aan mensen met dergelijke opvattingen heb je hoe dan ook niets, omdat voor hen grote groepen racisties gediskrimineerden vanwege linksigheid, feminisme, homoseksualiteit of anderszins buiten het antiracisme zouden komen te vallen.

Helaas verspreiden de neutrale, a-politieke, respektabele, 'establishment'-antiracisten verreweg de meeste, al dan niet via 'voorlichting minderheden' of 'bedrijfsfonds voor de pers' gesubsidieerde drukwerken. Daarin wordt niet alleen 'links etc.' weggewerkt, maar ook een eigen respektabele antiracistiese strategie gepropageerd.

Vooroordelen

Het woord racist zal je in die strategie niet tegenkomen. Je hebt gewoon mensen met 'vooroordelen over buitenlanders'. Die vooroordelen worden dan veroorzaakt door verkeerde of beperkte informatie. Onder de benaming 'vooroordelen' verschijnen vervolgens alle leugens en onzin zoals die door aktieve racisten verspreid worden. Over de paadjes die door de racisten zijn aangelegd komen zo de denkende standen hijgend aanrennen, roepend: 'Dit moet je niet geloven, hoor!' Het is een strategie waarvan zowel inhoud als vormgeving door racisten bepaald wordt.

Racisten willen allerlei leugens en laster over 'de buitenlanders' in omloop brengen als respektabele meningen en opvattingen. Wat doen de denkende standen? Precies, door al die onzin als vooroordeel te bestempelen dragen ze bij aan de respektabiliteit: het vooroordeel ontstond immers heel onschuldig door gebrek aan informatie. 'Mensen met vooroordelen' worden zo een beetje achtergestelde mensen, die liefdevol bejegend moeten worden. Dat de meeste mensen al die onzin van centruumpartij en aanverwanten helemaal niet geloven, doet niet ter zake. Mensen die het wel 'geloven' staan centraal. Sterker nog, zij worden zelfs bestempeld tot 'de gewone mensen'.

De vooroordelenstrategie moet ons inziens dan ook worden opgevat als een onderdeel van wat wij eerder het 'oude-wijken-syndroom' noemden. Een paar jaar geleden raakte het bij de

denkende standen in de mode om racisme te situeren bij arme, onopgeleide mensen in lek-kende krotten in 19de eeuwse wijken. Alle politieke partijen deden eraan mee. Ze schilderden niet alleen hele 'oude wijken' als racisties af, in plaats van de kleine minderheid van aldaar wonende racistiese stemgerechtigden, maar ze pleitten die racisten tegelijkertijd vrij als machteloos en zielig, als mensen die alleen nog maar racisties konden worden omdat 'de politiek' ze in de steek gelaten had. In dezelfde beweging werden politici en andere leden van de denkende standen die dezelfde opvattingen verkondigden buiten schot geplaatst: zij woonden immers niet in krotten en hadden wel een opleiding, dus racisties konden ze onmogelijk wezen. En tenslotte kon ook nog aan het levensdoel van de denkende standen, zich boven anderen verheven te voelen, worden voldaan (met als prettig neveneffect nog allerlei leuke baantjes voor het verspreiden van 'juiste informatie').

Zo stelden bijvoorbeeld Verhey en Van Westerloo in hun bijlage van Vrij Nederland over de groep trambestuurders van lijn 16, van wie er één op de drie op de centumpartij wilde stemmen, voor als 'gewone mensen', ja zelfs als 'het hart van de betrouwbare burgerij'. Tegelijkertijd meenden ze door hun gebruikelijke laatdunkende stijl duidelijk gemaakt te hebben dat ze zich wel degelijk van deze brave burgers gedistantieerd hadden! Een fantasties stuk joernalistiek, zeggen de kollegaas dan.

'Wij'

Het normaal verklaren van het verspreiden van leugens en onzin over 'buitenlanders' uit zich ook in het gebruik van het persoonlijk voornaamwoord 'wij'. Zo schrijft Jan Erik Dubbelman in het boekje 'Vooroordelen veroordeeld' van de Anne Frankstichting (dat ons ook verder veel inspiratie voor dit artikel verschaft): 'Kenmerken van één persoon kennen we toe aan de hele groep. En omgekeerd. Als we iemand herkennen als behorend tot de een of andere groep (negers, joden etc.) dan denken we te weten hoe hij of zij zich zal gedragen.'

Dit soort formuleringen impliceert niet alleen dat je een beetje abnormaal bent als je dit alles niet doet, maar ook dat er zoiets als 'wij, witte Nederlanders' zou bestaan, in een andere dan de racisties-nationalistische betekenis.

De tegenstelling tot 'wij' is zoals bekend 'de anderen': die moeten dus ook nog onder één noemer gebracht worden. Het woord 'buitenlander' helpt al: men ziet regelmatig in antiracistiese programma's Surinamers en Antillianen met dat woord aangeduid worden. Nog prettiger is het als meer verschillen kunnen worden gevonden dan alleen verschillen in nationaliteit want die is gemakkelijk te veranderen. Hoe meer verschillen met het nationalistiese 'wij' gevonden kunnen worden, hoe groter de kans dat het lukt 'de anderen' ook in hun eigen anders-zijn te laten geloven: hen een andere identiteit op te dringen.

Bij dit alles wordt een grove onverschilligheid betoond tegenover de slachtoffers van racisme. Omdat racisten de doelgroep vormen en empathie het wapen is waarmee ze benaderd worden, verdwijnen de belasterden zelf helemaal uit het gezicht. Ze mogen eventueel tevoorschijn komen om... 'informatie' te verschaffen, informatie die aansluit op de leugens en onzin: *ze mogen komen vertellen dat het niet waar is.*

Sinds de centumpartij er een gewoonte van maakt om de mensen die ze gedeporteerd willen zien aan te duiden met De Islam voelen de denkende standen zich verplicht aandacht aan De Islam te besteden in het kader van de bestrijding van 'vooroordelen' over De Islam. Niet op godsdienstkongressen dus of ter bevordering van 'de oekumene', maar als onderdeel van 'de antiracistiese strijd'. Mensen die het waarschijnlijk toch een vreemde strategie gevonden hadden als feministen hun tijd besteed hadden om zaaltjes mannen ervan te overtuigen dat vrouwen geen gebit in de vagina hebben, schijnen het doodnormaal te vinden om de broodje-aap-verhalen die een elementair onderdeel vormen van het racisme, via lichtbeelden, lezingen en forums serieus te behandelen. Het effect daarvan is niet alleen dat gediskrimineerden onder één noemer worden gebracht en vervolgens ter verantwoording geroepen, maar ook dat de suggestie gewekt wordt dat je racisties bent als je de islam, evenals

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was

alle andere godsdiensten opvat als 'opium voor het volk'. Die herleving van de religieuze belangstelling lijkt overigens meer op 'cocaïne voor de middenklassen'.

LINKS EN HET LICHAAM: SOCIOKRATIE EN KORPODEMOKRATIE

De progressieven en het konservatisme

Progressief en konservatief lijkt een duidelijke tegenstelling: vernieuwing, vooruitgang tegenover behoud van het oude. In de praktijk blijkt het echter heel wat lastiger om dat onderscheid te maken: mensen die zichzelf progressief vinden kunnen soms verrassend konservatief uit de hoek komen.

Het probleem bij veel progressieve mensen is namelijk dat ze eigenlijk nooit over konservatisme nadenken. Volgens ons weten de meesten zelfs helemaal niet wat het is, behalve dat het een euvel is waar *andere* mensen (ouderen vooral) last van hebben. En als je niet weet wat het is, ben je er natuurlijk niet zo verdacht op. Soms kan je wel zien dat iemand aan het twijfelen geraakt is of een bepaald idee wel zo vreselijk progressief is: dan krijg je argumentaties te horen als 'we moeten meer aandacht besteden aan het lichaam / religiositeit / uitkeringsfraude / de positieve aspecten van het moederschap / de veiligheid op straat / de sociobiologie, *want anders dan loopt rechts er mee weg*'. Nu heeft rechts nooit zo'n haast gemaakt om met linkse idealen en plannen weg te lopen, dus als ze dat dreigen te doen, dan was het gewoon al een rechts idee. Maar veel progressieve mensen denken dat ze een soort chemiese eigenschappen hebben waarmee zij rechtse plannen in linkse kunnen veranderen.

Het opsporen van konservatisme is ook moeilijk omdat het altijd zo'n vage ideologie lijkt. Ja, over vrouwen en kinderen is de konservatief wel duidelijk: die moeten hun plaats kennen. Maar als je vraagt waarom, blijkt het antwoord vaak 'omdat ik het zeg'. In plaats van argumenten lijkt het konservatisme vooral een nostalgies klimaat te bieden, iets van vroeger was alles beter, alles veel harmonieser.

Het konservatisme grijpt terug op de idylliese toestanden in de middeleeuwse gilden, waar meesters en gezellen broederlijk vereend aan hun ambachtelijke produkten werkten: een beeld van samenwerking, wederzijdse aanvulling, klassensaamhorigheid, alles ingebed in een geheel van tradities in het algemeen en traditionele gezagsverhoudingen in het bijzonder, omringd door voortploegende boeren en soeptrekkende vrouwen.

Al deze veronderstelde harmonie en gezelligheid is voor de echte konservatief echter slechts een oppervlakte, een vernisje. Daaronder zitten de *slechte* mensen, die ieder moment kunnen losbreken. Over de vraag, waarom mensen slecht zijn, gaan verschillende verhalen. Het christelijke verhaal is bekend: het was de schuld van Eva dat de mensen uit het paradijs verdreven zijn. De wereldse verhalen zien er wat ingewikkelder uit, maar uiteindelijk komt wat de konservatieve filosofen zeggen op hetzelfde neer: *tradities en gezag zijn nodig, omdat de mensen redeloos aan hun passies, hun driften zijn overgeleverd*.

Volgens Martin Barker in *The New Racism, Conservatives and the ideology of the tribe*¹, is dit een systematische filosofie, die in de 18^e eeuw door de sceptische filosoof Hume werd geformuleerd, en die in gemoderniseerde, natuurwetenschappelijke vertaling nog steeds door konservatieven gehanteerd wordt. Volgens Hume hebben mensen weliswaar een verstand, maar kunnen ze er niets anders mee doen dan over hun leven nadenken – een soort evaluatie achteraf. Het denken kan volgens hem geen motivatie verschaffen tot handelen: het handelen wordt uitsluitend bepaald door de passies. Die passies zijn gevormd, dus apart en los van elkaar; want als ze door elkaar heen zouden lopen, zouden mensen wel degelijk keuzes moeten maken, beslissingen nemen, plannen maken en van hun ervaringen leren en dan zou het verstand zich overal mee kunnen bemoeien. Nee, mensen worden door hun passies heen en weer geslingerd en daardoor vaak tot ook voor henzelf schadelijke handelingen gebracht. Tradities en gezag zijn dan ook, volgens Hume, nodig om mensen zover te

¹ Martin Barker, *The New Racism, Conservatives and the Ideology of the Tribe*, Londen 1981

kalmeren, dat ze die passies volgen die met hun eigen lange termijn-belangen overeenkomen.

Die 'passies' doen nu een beetje ouderwets aan. In het moderne natuurwetenschappelijke taalgebruik heetten ze eerst 'driften', om in de jaren vijftig nog verder verdierlijkt te worden tot 'instinkten'. Sociobiologen hebben er voorgeprogrammeerde 'genen' van gemaakt. Maar hoe ze ook heten, in alle gevallen gaat het over voorgevormde, afzonderlijke 'krachten' die ieder tot een bepaald gedrag leiden, tot bepaalde handelingen dwingen, zonder dat de aldus voortgedreven mens er iets tegen kan doen. En de laatste honderd jaar wordt dat als wetenschap gepresenteerd.

Het geloof in de wetenschap is een der grondslagen van de industriële samenleving. De liberale socioloog Weber² noemde zo'n samenleving 'rationeel' - niet omdat alles zo goed in elkaar zit, maar omdat iedereen ervan uitgaat dat het zo is. Een rationele samenleving is niet een samenleving waarin iedereen weet hoe de tram werkt, maar een samenleving waarin iedereen denkt dat er iemand is die dat wèl weet; waarin iedereen denkt dat iemand weet wat DNA of genen zijn en wat die doen. Volgens Weber is dat het soort samenleving waarin mensen minder verstand hebben van de omstandigheden van hun bestaan dan ooit in enige samenlevingsvorm het geval was.

Progressieven reageren tegenwoordig helemaal niet anders op dat wetenschapsgeloof dan conservatieven. De natuurwetenschappelijke benadering van 'de mens' is zelfs altijd als progressief gepresenteerd, als overwinning op die conservatieven die het scheppingsverhaal wilden handhaven.³

Het linkse mensbeeld

Misschien kan de verwarring opgehelderd worden als we niet progressief tegenover conservatief zetten maar 'links' tegenover 'rechts'. Conservatief is rechts, maar progressief is inderdaad niet altijd links. En links had inderdaad, ooit, een ander mensbeeld dan de conservatieven.

Het mensbeeld van links was *niet* dat de mens *goed* is. De goede mens stamt van de pioniers van het liberalisme, de filosofen van de Verlichting: denk aan de 'goede wilde' van Rousseau. De idee van de goede mens heeft op links wel enige invloed gehad; de aristocratische anarchist Kropotkin heeft het van een biologies fundament voorzien ('de mens is een dier met sociale instinkten') en zo kwam het via de radenkommunist Pannekoek in het begin van deze eeuw op de partijschool van de duitse sociaal-demokraten terecht.⁴ De meeste socialisten begrepen echter heel goed, dat Marx' geschriften niet gingen over 'instinkten' en dat de proletariër misschien wel goed was, maar de kapitalist in elk geval niet. Bij Marx en Engels weten de mensen ook wel vaak niet wat ze doen en waarom ze het doen, maar dat komt dan omdat ze onvoldoende greep op de omstandigheden hebben. 'Het bewustzijn is het bewuste zijn', 'het bewustzijn van de heersende klasse is het heersende bewustzijn'⁵: Het materiële bestaan van mensen, de manier waarop ze moeten samenwerken om aan eten te komen, bepaalt wat zij denken en voelen; en in classesamenlevingen bepaalt wat de heersende klasse denkt en voelt het denken en voelen van de werkende mensen, die immers over de manier waarop de voorwaarden voor hun materiële bestaan bepaald worden, buitengewoon weinig te zeggen hebben.

Passies, driften, genen, instinkten, alles wat 'voorgevormd' is en vaststaat, kunnen in een *histories* mensbeeld geen plaats hebben: de mensen veranderen de omstandigheden en worden op hun beurt door de veranderende omstandigheden veranderd. Kategorieën als 'de

² Max Weber, *Einige Kategorieen der verstehenden Soziologie*, in *Methodologische Schriften*, Studienausgabe, Fischer 1968, p. 169 v.

³ Zie Marijke Ekelschot, *Darwinisme: racisme en seksisme als wetenschap*, in Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, *Tegennatuurlijk*, De Bonte Was, Amsterdam 1985

⁴ A. Pannekoek, *Darwinisme en marxisme* (1909), Radenkommunisme, Beverwijk 1980

⁵ K. Marx en F. Engels, *De Duitse Ideologie*, (1845/46), SUN, Nijmegen 1974

goede mens' of 'de slechte mens' hebben geen plaats in zo'n theorie. Het is, nog korter gezegd, onzinnig om over 'de mens' te spreken. Van 'de mens' weten wij niets af, ook niet als wij met de linkse en rechtse filosofen meegaan en denken dat de mens een man is.

In zijn vroege werk heeft Marx overigens wel uitspraken over 'de mens' gedaan – alleen ging hij ervan uit dat die pas in de toekomst waargenomen zou kunnen worden, als het socialisme het onmenselijke onderscheid tussen bezitters en niet-bezitters zou hebben opgeheven.⁶ Maar toen hij ontdekte dat allerlei religieuze denkers over die 'werkelijke mens' gingen zitten dromen, schafte hij hem af. Hij weigerde ook konsekvent om blauwdrukken te vervaardigen over hoe het socialisme er uit zou komen te zien. De enige werkelijkheid die in deze visie overblijft is de harde strijd om rechtvaardigheid en verstandige organisatie van het gekkenhuis waarin wij leven. Voor wie daarvoor terugschrikt blijkt het gedroom over 'de werkelijke mens' en de 'opheffing van de vervreemding' toch steeds weer verleidelijk te zijn. Zo kwam na de tweede wereldoorlog de 'jonge' Marx in de mode bij kritiese psychologen en roze dominees. Via hen is iets van een filosofies idealisme, het idee dat 'de mens in wezen sociaal is', de bewegingen van de jaren zestig binnengedrongen. De 'oude' Marx is ook zo grimmig: alleen maar negatief, alleen maar hamerend op dat het kapitalisme niet in staat is in menselijke behoeften te voorzien, zonder iets anders aan te bieden dan dat we ons moeten verenigen – wetende dat de bestaande verhoudingen tussen stad en platteland, tussen werkend en werkloos dat juist bijna onmogelijk maken.⁷

'Links' in de betekenis van de oude arbeidersbeweging heeft daarom eigenlijk altijd geprobeerd Marx een beetje gezelliger te maken: met 'goede' proletariërs, met sterke mannen en moederlijke vrouwen, met volksdansen en natuurkennis voor de jeugd, met het geloof in de onvermijdelijkheid van de revolutie of de voortreffelijkheid van de Sowjet-Unie. Dat soort links bestaat in de rijke landen niet meer. Het ontstond in de 19^e eeuw toen er nog sprake was van een industriële *revolutie*, zoals die zich nu in 'de derde wereld' afspeelt. In Nederland is die revolutie pas na de tweede wereldoorlog voltooid - maar daarna is, evenals in de andere rijke landen, eigenlijk weinig meer veranderd: de grondslagen van het bestaan en het gedrag van mensen blijven hetzelfde: de bezitlozen zijn, zoals Marx voorspelde, aan het kapitalisme gewend geraakt. Het lijkt wel of het er altijd geweest is en er ook altijd zal blijven. Zelfs de wens om er iets aan te veranderen lijkt verdwenen. Daarmee verdwijnt dan ook het histories mensbeeld van links om plaats te maken voor die beelden die horen bij de politieke stromingen die het kapitalisme een warm hart toedragen.

Van belangenstrijd tot samenwerking: het korporatisme

Het idee dat het nastreven van eigenbelang de maximale welvaart voor iedereen zou opleveren is, zoals bekend, afkomstig van de 18^e eeuwse liberalen. Adam Smith is beroemd geworden door zijn onzichtbare hand die via de wetten van vraag en aanbod alles wel even zou regelen.

De harde werkelijkheid van de 19^e eeuw bracht zelfs de hardste liberalen tot het inzicht dat de economiese concurrentie een aantal onpraktiese neveneffecten had, waartegen andere instellingen dan het bedrijfsleven te hulp geroepen moesten worden. Zo werd - ook in protestantse landen - de katolieke kerk weer in ere hersteld en werd de staat in een snel tempo uitgebouwd tot ver voorbij de invloed en macht die hij in de tijd van het absolutisme gehad had. De bewegingen van al die personen die door de bezitters unfit geacht werden voor vrijheid, gelijkheid en broederschap werden immers door de toenemende ellende met de dag sterker; er moesten niet alleen zieken en armen verzorgd en ziekte en hongersnood voorkomen, omdat de bezitlozen teveel verzaakten om nog goed te kunnen werken, er moest ook zeer veel woede en opstandigheid gesmoord worden. Geweld tegen stakersters, petitioneerders en revolutionairen maakte de ontevredenheid alleen maar groter; overleg was prak-

⁶ K. Marx, *Ökonomisch-philosophische Manuskripte*, 1844, no XXX

⁷ K. Marx, *Het Kapitaal, een kritische beschouwing over de economie*, (1868), Bussum 1972, hfdstuk

tieser. De korte-termijnbelangen van arbeiders- en vrouwenbeweging wezen in dezelfde richting: niet buitengesloten blijven als tweederangsburgersters, maar via juridische, economische en politieke rechten deelgenoot worden aan de inderdaad ongehoorde rijkdommen die het kapitalisme opleverde.

En zo kwam in de westeuropese landen waar kerk en staat een eeuwenoude machtspositie hadden, aan het eind van de vorige eeuw het historiese kompromis tot stand tussen kapitaal en arbeid. De termen daarvoor waren door de paus in een serie encykliken, waarvan *Rerum Novarum* (1891) het hoogtepunt was, geformuleerd: de onrechtvaardigheden en ellende die het kapitalisme veroorzaakte werden erkend, revolutie en geweld daartegen werden verworpen, overleg en samenwerking gepropageerd onder leiding van de kerk.⁸ Het kapitaal moest iedere *man* zoveel loon betalen dat hij zijn vrouwen kinderen niet meer uit werken hoefde te sturen.

Ook de protestantse kerken hadden zowel socialisme als feminisme bestreden en gehamerd op gehoorzaamheid, van de arbeiders aan hun baas en van de vrouw aan haar echtgenoot. De socialistische arbeidersbeweging in Nederland zag in het groeien van de konfessionele arbeidersorganisaties een klemmende reden om de laatste restjes feminisme uit het eisenpakket te halen.⁹ Zo ontstond een consensus over het kostwinnersbeginsel waar slechts een paar links radikaal feministen buiten vielen - want de meerderheid van de burgerlijke vrouwenbeweging vond het allang best, zolang zij maar hun kiesrecht kregen en toegang tot opleidingen voor al die betrekkingen die de bezitloze vrouwen moesten omscholen van arbeider tot moeder en huisvrouw. In de arbeidersbeweging hadden de vrouwen hun leidende rol allang verloren. Ook zij waren ambivalent of het moederschap misschien niet een mooiere levensvervulling was dan fabrieksarbeid.¹⁰

Zo konden de overlegssystemen¹¹ groeien, in een samenleving waarin de grote maatschappelijke organisaties ieder een deel van de nette werkende bevolking inkorporeerden in een gigantische geheel van verenigingen, die het hele privéleven van hun bevolkingsgroep omvatten. In Nederland waren die bevolkingsgroepen, door de felle concurrentie tussen katholieken en protestanten nog scherper gescheiden dan elders; maar overal in Europa waren mannen, vrouwen en kinderen voor al hun maatschappelijke activiteiten in verenigingen georganiseerd die hetzij een konfessionele hetzij een socialistische grondslag hadden. De konfessionelen letten scherp op hoe de socialisten hun 'massa-organisatie' aanpakten en namen de ideeën dan over. Met name de vrouwenorganisaties kregen hun taak in het in gareel houden van de 'undeserving poor', de onnette armen, bij bestrijding van misdadigheid, drankgebruik en prostitutie.¹² Aan de andere kant begon de overheid steeds meer instellingen op te richten die de activiteiten van particuliere organisaties op dit terrein moesten coördineren en zo nodig aanvullen en van sancties voorzien voor het geval een ongeregeld persoon haar of zijn particuliere helpersters niet wilde gehoorzamen. Zo was alles netjes geordend.

Van het eigenbelang nastrevende individuen, waarover de 18^e eeuwse liberalen gesproken hadden was dus nog geen sprake. Het waren eerder 'kuddes' (zoals de kerken liefkozend zeiden) of 'massa's' (de troetelnaam van de socialisten): zó hiërarchieën georganiseerd dat de top gehoorzaamheid kon eisen van de achterban en intussen de vrijheid behield om met de

⁸ Zie ook Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, *Co-counselen, herwaardering van rechts*, in *Vrouwenkrant*[...], opgenomen in *Tegennatuurlijk* (noot 3)

⁹ J. Outshoorn, *Vrouwenemancipatie en socialisme, een onderzoek naar de houding van de SDAP tegenover het vrouwenvraagstuk tussen 1894 en 1919*, SUN, Nijmegen 1973

¹⁰ Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, *Geschiedenis van de vrouwentoeekomst*, De Bonte Was, Amsterdam 1980, p. 212-223

¹¹ Zie voor het ontstaan van de verschillende vormen van overleg tussen arbeidersbeweging, werkgevers en overheid Windmuller-de Galan, *Arbeidsverhoudingen in Nederland*, Aula, 4^e dr. 1983

¹² W.H. Posthumus-van der Goot, *Van moeder op dochter*, 3^e dr. 1968/1977, p. 168 v. en 289 v.

ideologische tegenstanders te onderhandelen¹³. Persoonlijke vrijheid bestond in dit systeem alleen voor diegenen uit de bezittende klasse die geld genoeg hadden om zich nergens iets van aan te trekken, en voor diegenen die zich bewust tegen plicht en discipline verzetten en daarvoor ook wel op tochtige zolderkamertjes wilden wonen: de 'bohémieus', kunstenaars en intellectuelen. Zij waren degenen die het eerst de myte van de zo bijzondere persoonlijkheid die ten koste van alles uitgedrukt moest worden, vorm gaven. De rest leefde volgens beginselen van stand en traditie. De crisis aan het eind van de jaren twintig dreigde de verdere opbouw van dit harmoniese geheel te verstoren. Zowel sociaal-demokraten als konfessionelen waren niet meer tevreden met de manier waarop de macht tussen de formele, parlementaire democratie en de partikuliere organisaties verdeeld was. Beide groepen vonden dat de verenigingen, de 'corpora' meer macht moesten krijgen; met name de organisaties van werkgevers en werknemers moesten een deel van de wetgevende macht van het parlement overnemen om het ekonomies leven te regelen. De volksvertegenwoordigers hadden daar toch geen verstand van.¹⁴

Zo kon weer een paus een groeiende consensus uitdrukken, in de encykliëk 'Quadragesimo Anno', die veertig jaar na Rerum Novarum verscheen. De staatsleer van het korporatisme, een hiërarchiese opbouw van autonome maatschappelijke 'Corpora' of 'Lichamen' werd voor de toekomst aanbevolen. In Italië hadden de fascistten inmiddels zo'n systeem van bovenaf ingevoerd om diegenen die zich nog maar steeds niet wilden verzoenen uit te schakelen. De paus had weliswaar de voorkeur gegeven aan een vanuit de basis, als het ware organies gegroeid korporatisme, maar hij zag geen wezenlijk verschil met het korporatisme van Mussolini. De duitse nazi's lieten iedere schijn van spontaniteit varen en stelden hun eigen, volgens het Führerprincipe geleide bedrijfsgroepen in.

Ondanks het onmiskenbare verband tussen korporatisme en fascisme bleek het korporatisme na de oorlog *niet* uit de mode geraakt.¹⁵ In Nederland verwachtten ook de sociaal-demokraten er veel van en zij werkten loyaal mee aan de opbouw van een Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie, met de Sociaal Economiese Raad aan de top, waarin werkgevers, *erkende* werknemersorganisaties en overheid tot overeenstemming konden komen over in de praktijk vrijwel altijd bindende adviezen aan de regering. De publiekrechtelijke organisatie van het grote bedrijfsleven mislukte omdat de industrie de handen vrij wilde houden; slechts landbouw en kleinbedrijf lieten zich in produkt- en bedrijfsschappen onderbrengen en vervolgens 'saneren'.

Een dergelijk systeem wordt *neo-korporatisties* genoemd, omdat de SER officieel geen wetgevende macht heeft. Wie echter niet erkend wordt - zoals de door kommunisten, katolieken en sociaal-demokraten na de oorlog opgebouwde Eenheid VakCentrale¹⁶, of allerlei linkse haven- of bouwvakkersbonden - en dus niet aan de overleggen mag meedoen, heeft in de praktijk niets te vertellen en is materieel even goed aan de overleggen gebonden als wanneer die wél wetgevende macht zouden hebben.

Industrial relations

In de Verenigde Staten ging alles een beetje anders. De katolieke kerk had er, als kerk van arme immigranten, nauwelijks macht. De staat moest er helemaal nog opgebouwd worden, zonder een burokratische erfenis van het absolutisme, en de vrijheidslievende avonturiers hadden er aanvankelijk grote bezwaren tegen om kontinentale systemen over te nemen.

¹³ A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, J.H. De Bussy, Amsterdam 4^e dr. 1982 en S. Stuurman, *Verzuiling en patriarchaat*, SUA, Amsterdam 1984

¹⁴ Winkler Prins Encyclopedie, 8^e druk, bij Corporatisme; W. Banning, *Hedendaagse sociale bewegingen*, Deventer 1938, 4^e dr. 1964

¹⁵ J. Rogier, *Een zondagskind in de politiek*, Nijmegen 1961/1980

¹⁶ P. Coomans. T. de Jonge en E. Nijhof, *De Eenheidsvakcentrale (EVC) 1943-1948*, Tjeenk Willink, Groningen 1976

Later hielden de rechters, op grond van het grondwetsartikel over vrijheid van eigendom, de opbouw van het verzorgingswezen tegen. De vakbonden hadden geen marxistische traditie van langzame voorbereiding van de revolutie, maar voerden eerder actie voor verbetering van de positie van hun leden in bedrijf of bedrijfstak, zonodig in samenwerking met de mafia. Vrouwenorganisaties droegen een deel van het sociale werk - mits de armen niet te zwart of anderszins te ongewenst waren - op vrijwillige basis.

Particulier initiatief dus, alom. Vandaaruit ontwikkelden zich dan ook de vormen van sociale beheersing die ook in West-Europa de oude hiërarchiese werkwijzen van kerk en staat zouden gaan vervangen. De noodzaak daartoe ontstond juist in de modernste sectoren van het bedrijfsleven, waar het lopende bandsysteem verzet van de arbeiders opriep en de arbeidsproductiviteit niet naar wens liet groeien. Allerlei nieuwe sociale wetenschappen wierpen zich op het verbeteren van 'de industriële verhoudingen'. De grote ontdekking van de 'industrial relationsschool' was dat de arbeider opgevat moest worden, niet als een individu, maar als *lid van een spontaan op de werkplek gevormde groep met eigen normen en waarden*.

Het ging erom of er methoden ontwikkeld konden worden om deze groepsnormen en waarden zo te beïnvloeden dat de doelen van de organisatie - produktiviteit en arbeidsrust - zo goed mogelijk vervuld konden worden. Hiertoe moesten, zoals Max Weber het rond 1918 formuleerde, 'de irrationele, emotionele elementen van mensen net zo precies worden uitgerekend als de produktie van kolen- en ertsmijnen'.¹⁷ Een van de belangrijkste manieren om de groep te beïnvloeden bleek de stijl van leiderschap te zijn. Een opzichter met een gemakkelijke of ondersteunende leiderschapsstijl, dus meer op de mensen ingesteld dan op het werk, bleek een sfeer van samenwerking te scheppen en de tevredenheid en prestaties van de arbeiders te vergroten.¹⁸

Ook voor leger, gevangenen, gekkenhuizen en onderwijs bleek de 'non-direktieve' aanpak goede perspectieven op ordehandhaving te kunnen bieden.

In Europa liepen de ontwikkelingen nog wat achter, al waren er wel pioniers met een belangstellend oog voor de Amerikaanse methoden. Bijvoorbeeld de dames die in de jaren twintig naar de Verenigde Staten afreisden om daar de methoden te bestuderen waarmee depressieve oorlogsveteranen behandeld werden. Die bleken bruikbaar voor de verbetering van de kinderopvoeding door M.O.B.'s¹⁹ en voor het 'social casework' in het maatschappelijk werk. Het was ook een Nederlander die een fraaie benaming voor dit geheel van nieuwe beheersingstechnieken bedacht, uit puur christen-pacifisties-anarchisties idealisme: Kees Boeke. 'Sociokratie' noemde hij de bestuursvorm waarin hiërarchie zou zijn vervangen door gelijkheid en dwang door overleg. Zijn ideeën hadden voor de oorlog al, toen hij in Nederland nog uitgelachen werd, in de Verenigde Staten veel succes. Na de oorlog kreeg Juliana dan ook het advies van de regering de prinsessen bij Boeke op school te doen.²⁰

De democratiseringsgolf

'Sociokratie' was door Boeke gezien als alternatief voor 'burokratie'. De burokratie, het besturen via vaste regels en hiërarchiese bevoegdheden, had het netwerk gevormd dat alle korporaties van de 'organiese' staat bij elkaar hield: een netwerk van ontelbare voorschriften, op alle maatschappelijke gebieden, die bij elkaar gehouden werden door door het parlement in onoverzichtelijke kompromisrituelen in elkaar geknutselde wetten; een netwerk van regels over vormen en procedures, waar niemand de weg in weet dan de deskundigen op het be-

¹⁷ M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1921, Studienausgabe 1976, p. 682

¹⁸ N.P. Mouzelis, *Organisation and Bureaucracy, An Analysis of Modern Theories*, Londen 1967, p. 110

¹⁹ Posthumus-van der Goot (noot 12), p. 293

²⁰ Ts. *Vernieuwing van Opvoeding, Onderwijs en Maatschappij*, sept./okt. 1984, Muusses Purmerend. Een pleidooi voor sociokratie vindt men ook bij E.H. Nordholt, *Politie in verandering*, 1977

treffende gebied, en waar iederéén over kankert, vanwege de voor van alles en nog wat ver-eiste invulformulieren in zoveelvoud.²¹

Halverwege de jaren zestig sprong een hele generatie middenklassers, juist diegenen die opgeleid werden om de neokorporatistische bureaucratieën te administreren en nieuwe beheerders en opleiders op te leiden, uit de band. Zij zagen niets meer in burgerlijke tevredenheid en wilden 'de verbeelding aan de macht zien', alsof ze allemaal tegelijk bohémiens waren geworden.

De bittere werkelijkheid van imperialisme en kapitalisme, Vietnam en de Amerikaanse apartheid, het psychiese geweld achter het harmoniese gezin, de manier waarop de gezondheidszorg omspringt met degeen die de ratrace om uitbuiten en uitgebuit worden niet volhouden - het was of er een gordijn werd opengetrokken zodat ineens de werkelijkheid even doordrong. De verbeelding moest een andere werkelijkheid scheppen zodat dit door de kapitalistische mogelijkheden allang verouderde lijden kon worden afgeschaft.²²

Dat bij velen de kloof tussen verbeelding en werkelijkheid werd opgevuld met roesverschaffende middelen en harde muziek is niet verbazingwekkend en evenmin verwerpelijk: als de stille verdooving van de jaren vijftig niet veroorzaakt is door tranquillizers in het drinkwater, zijn er minstens zulke kwaadaardige middelen gebruikt. Was het fascisme wel overwonnen, vroegen de geschokte jongeren zich af. Konden de overwinnaars misschien even uitleggen wat het verschil was tussen de nazi's en de genocide in Vietnam? En waarom joeg de Nederlandse politie, in een land waar toch wèrkelijk nooit wat gebeurde, met wapenstokken en honden op meisjes die krenten uitdeelden?

In de Verenigde Staten was de strijd veel harder. De leiding van de militante zwarte beweging werd letterlijk uitgemoord. De oorlog in Vietnam werd pas beëindigd toen bleek dat hij niet te winnen was. Daar was de tegenstelling tussen revolutionairen en konsumenten dan ook veel groter. Maar ook in Nederland viel de wens tot 'kulturele revolutie' snel in kortetermijndoelstellingen uit elkaar.

Achteraf gezien was eigenlijk het enige wat iedereen die in welk groepje ook meedeed aan 'de beweging van zestig' gemeenschappelijk had het verzet tegen 'de autoriteiten'. Sommigen wilden revoluties, anderen wilden wat minder drastiese ingrepen; maar het patriarchaal-autoritaire gezag, dat moest in ieder geval weg. Die behoefte bleek algemener dan gedacht. Niet alleen de jeugd bleek immers bezwaren tegen verstarde patronen en werkwijzen te hebben, ook heel wat gevestigde mannen zagen het nut van grotere flexibiliteit. Het kapitaal moest immers kunnen rondstromen en niet opgehouden worden door hiërarchiese rituelen op de werkplek. De overheid kon ook best wat aktiever optreden om de zwakke broeders van het bedrijfsleven te redden en voorwaarden te scheppen voor nóg grotere groei van de sterke. Het oude concurrentie-kapitalisme had immers wel belang gehad bij een voorspelbare overheid en betrouwbare, gedisciplineerde werknemers; het monopoliekapitalisme wilde onbeperkte flexibiliteit, geen beperkingen maar absolute vrijheid van onderhandelen. Weg met de bureaucratie en leve de creativiteit! Weg met de hiërarchie en leve het werkoverleg! Leve de onbeperkt flexibele werknemers!

In razend tempo bleken die opleidingen die toeleveringsbedrijf waren voor de beheersfuncties in de oude bureaucratie gedemocratiseerd te kunnen worden tot opleidingen voor sociokraten; mensen die geen autoritaire macht zouden uitoefenen maar zouden *begeleiden*, met alle aandacht voor de mens achter de mens, met inzet van *hoofd, hart en handen*, soepel, begrijpend, koöperatief, in alle situaties zich gedragend als gelijke onder de gelijken.

Er werd een nieuw sociokraties democratiebegrip ontwikkeld waarvan de hoofdbeginselen zijn:

²¹ M. Weber (noot 17), 126 v., 551 v., 834 v.

²² Zie bv. H. Marcuse, *Eros and Culture*, Boston 1955, waarin neo-marxisme en psychoanalyse tot een optimistische ontplooiingsboodschap zijn getransformeerd. Zie over de ideologische bronnen van de radicale vrouwenbeweging J. Mitchell, *Vrouw en vrijheid*, (1966), Boom 1973

- ieder mens heeft een eigen, unieke persoonlijkheid;
- het doel van het leven is om die persoonlijkheid te ontplooiën;
- iedereen heeft het recht op een eigen ontwikkeling, dus om eigen wegen te zoeken ter ont-plooiing van de unieke persoonlijkheid;
- mensen moeten elkaars persoonlijkheid respecteren en ruimte laten voor elkaars ontwikke-ling;
- meningen en opvattingen vormen een essentieel onderdeel van de zich ontplooiende per-sonlijkheid;
- mensen moeten elkaars meningen dus respecteren (dat is de 'tolerantie' van het oude hu-manisme);
- mensen zijn gelijk dus hun meningen zijn ook gelijk;
- te proberen iemands mening te veranderen is een inbreuk op diens persoonlijkheid;
- het doen van algemene uitspraken (het is zus en zo) veronderstelt het eigen gelijk en res-pecteert de mening van de anderen niet (je moet dus zeggen: ik vind...);
- niemand kan gedwongen worden zijn mening te argumenteren; 'ik voel dat nu eenmaal zo' is immers ook een uitdrukking van de persoonlijkheid, zuiverder dan vervreemde, rationele, aangeleerde argumenten;
- van het verbieden van de uiting van meningen kan geen sprake zijn: meningen vormen een onvervreemdbaar deel van de persoonlijkheid, en uiting van meningen is essentieel voor de menselijke ontplooiing; wie uitingen van fascisme wil verbieden is net zo erg als fascistenzelf.

De oude democratische grondrechten zijn samengevloeid tot één grondrecht, namelijk dat op individuele ontplooiing. Het vroegere negatieve karakter van de grondrechten, namelijk be-scherming tegen een hebbelijke en bemoeizuchtige overheid, werd hiermee opgeofferd voor een positieve claim op diezelfde overheid om de middelen beschikbaar te stellen voor de volledige ontplooiing. Dit betekende dat veel mensen die zich bij enige zestigerjarenbewe-ging aansloten de revolutionaire bevrijding van het juk van patriarchaat, kapitalisme, seksue-le repressie, psychologies geweld of welke vorm van 'struktureel geweld' dan ook, gingen opvatten als iets wat op korte termijn bereikt kon worden door *zelf* te veranderen, met hulp of steun van enige vorm van therapie. Vrijheid en gelijkheid werden zo iets wat in het hier en nu los van welke konkrete machts- en uitbuitingsverhoudingen dan ook individueel gevoeld en beleefd kon worden. Pioniers daarin waren juist die deelnemers aan autonome bewegin-gen die afkomstig waren van de zojuist demokratiserende of gedemokratiseerde sociokratie-se opleidingen, waar zij bijvoorbeeld opgeleid werden met de 'mensvisie' van Carl Rogers:

'In de eerste plaats is de vrijheid waarover ik spreek in wezen iets innerlijks, iets dat in de levende persoon bestaat helemaal afgezonderd van alle keuzen of alternatieven van buitenaf die wij zo vaak als vrijheid beschouwen.' ... *'De vrije mens treedt vrijwillig, verantwoordelijk en vrij de wereld in, om in deze wereld wier voorbestemde gebeurtenissen met hem en zijn spontane keuze en wil verweven zijn, zijn belangrijke rol te spelen.'* ... *'De volledig functionerende persoon ... ervaart niet alleen, maar maakt ook gebruik van de meest absolute vrijheid wanneer hij spontaan, vrij en vrijwillig datgene kiest en wil wat absoluut bepaald is.'*²³

Rogers' volledig functionerende persoonlijkheid die uit zichzelf doet waar vroeger autoriteit, ja misschien zelfs wel geweld voor nodig was, is naar bedrijfsleven en overheid vertaald de persoon die gelooft in de organisatie waarvoor zij werkt; die samenvalt in het hele doen en laten met de doelen van die organisatie.

Toen De Bonte Was in 1977 een pleidooi hield voor een tweebenenbestaan, waarin de vrije tijd besteed zou worden aan het feminisme en de werktijd aan het zo nonchalant mogelijk geld verdienen²⁴, viel het hele welzijnswerk over haar heen dat dit nu werkelijk propaganda

²³ C.R. Rogers, *Leren in vrijheid* (1969), De Toorts 1973, p. 230, 231, 253

²⁴ *Feminist I en II*, De Bonte Was, Amsterdam 1977. Zie ook Geschiedenis van de vrouwen toekomst (noot 10), hoofdstuk 12

voor schizofrenie was.²⁵ Het bleek voor veel vrouwen niet eens meer denkbaar dat betaald werk geen zelfvervulling maar geldverdiener is, waarvan de voorwaarden bepaald worden door betreffende instantie. Hun werk was hun leven en dat wilden ze uitbreiden naar de vrouwenbeweging.

Individualisering en groepsproces

De in versneld tempo in Nederland overgenomen Amerikaanse methoden ter sociokratisering van de bureaucratie werken met psychologische technieken ter beheersing van mensen. Het zijn technieken die veel vreugde verschaft hebben aan satirici en op hun beurt schijnen die satirici weer veel vreugde te verschaffen aan degenen die die technieken gebruiken, zoals vroeger Fons Jansen en 'de lachende kerk'.

Wij hebben het wel eens eerder de techniek van het 'openbreken' genoemd, die flexibilisering van nog een beetje ouderwetse mensen die wat zij in hun privéleven doen, laten en denken opvatten als iets wat anderen niet aangaat. Ze kunnen weigeren mededelingen over hun persoonlijk leven 'in te brengen in de groep' en zullen dan als aantekening krijgen dat ze 'gesloten zijn', niet kooperatief, niet werkelijk geïnteresseerd in mensen.²⁶ Misschien wordt hen zelfs individuele begeleiding aangeboden of een therapie of - als ze maar koppig volhouden - een suggestie om zich een tijdje te laten opnemen om aan zichzelf te kunnen werken. Maar uiteindelijk zal altijd blijken dat degenen die niet meedoen gewoon eenvoudig hun diploma niet krijgen. Degenen die wel willen meedoen leren snel en zetten zich ferm aan het openbreken van aarzelende groepsleden; ze geloven er ook werkelijk in dat ze 'vrij' en 'ontplooid' worden, dat ze 'groeien', 'zichzelf leren exploreren' en dat ze, als ze dat allemaal niet doen, ongeschikt zijn voor de functies waarvoor ze worden opgeleid.

Wat ieder overkomt in dit soort opleidingen is voorspelbaar, omdat de gebruikte technieken op rationele, wetenschappelijke manier zijn uitgedacht en aangeleerd. Zij berusten op dezelfde basis als de beruchte lotgevallen van de burgerster bij het loket van de ouderwetse bureaucratie: op een stelsel van formeel-rationele, berekenbare, technische regels en normen. Die regels werken met hetzelfde verwarrende mengsel van voorspelbaarheid en willekeur als die van het recht; alleen ontbreken er beroepsinstanties en advocaten en de rechter rekent het bestrijden van deze willekeur (deze 'aantasting van de persoonlijke integriteit') zelden tot zijn of haar verantwoordelijkheid, net zo min als zij zich met andere 'technische' kwesties zou bemoeien. Er is dus duidelijk sprake van een taakverdeling tussen bureaucratie en sociokratie, met eigen autoriteiten, regelsystemen en sancties; het ene parlementair-juridies, het andere psycho-socio-natuurwetenschappelijk.

Zij kunnen op elkaar aansluiten omdat beide systemen formeel zijn, geen inhoud hebben; het sociokratische is een aanvulling op het bureaucratiese en kan als de rust hersteld is - bijvoorbeeld door de werkloosheidsdreiging van de crisis - weer verdwijnen.

Binnen de sociokratie gelden de regels van de formele democratie slechts in uitzonderlijke gevallen. In principe wordt gestreefd naar consensus in plaats van meerderheidsbesluiten; juist omdat ervan uitgegaan wordt dat de hele persoon met haar hele hebben en houden zich inzet voor de doelen van de organisatie is het dissidentschap uitgesloten; het consensusstreven leidt eerst tot massale overtuigingspogingen van de dissidente en vervolgens tot kollektieve uitstoting. De formele rechtspositie van de dissident blijkt in de praktijk meestal niet tegen dit proces opgewassen, juist omdat volgens het ambtenarenrecht iemand ontslagen kan worden als er met hem of haar niet valt samen te werken. Zo houdt de vrijheid en gelijkheid van individuen in de sociokratie op bij de grenzen van de consensus.

²⁵ Zie bv. *Socialisties-Feministische Teksten 2*, Sara, Amsterdam 1978, p. 214 v.

²⁶ Zie over het groepsproces *Zusterschap en daarna*, De Bonte Was/Vrouwenkrant, Amsterdam 1982, p. 144 v. en in *Feminist III*, De Bonte Was, Amsterdam 1982, *De Verwarring*, p. 13 v.

Het progressieve mensbeeld

De sociokraat vat zichzelf op als progressief. Dat zelfbeeld is in zoverre juist, dat het met psychologische technieken openbreken en flexibiliseren van een beetje ouderwetse mensen in ieder geval de vooruitgang van het kapitalisme bevordert. Sociokraten vatten echter hun werkzaamheden geenszins zo op; zij beschouwen zichzelf als hulpverlenersters ten dienste van de ontplooiing van de individuele mens. Hun mensbeeld korrespondeert in zoverre met dat van het konservatisme, dat zij ervan overtuigd zijn dat er *in* mensen van alles zit; er ingeplooid als het ware. Het *ontplooiën* betekent dan het stimuleren dat alles wat erin zit eruit komt. Het is een nogal organies, naturalisties beeld want dat hele proces heet meestal 'groeien', maar het is vooral een voorgevormd mensbeeld, want alles zit er als bij een hyacintbol al in. De 'begeleiding' door de sociokraat mag dan nooit meer zijn dan het beetje water voor de hyacint. Voor de konservatief in de traditie van Hume zitten mensen vol driften en instinkten en is het verstand slechts tot reflectie achteraf in staat. Daarom willen ze ook tradities en een sterk staatsgezag ter regulering van het gedrag van al die mensen die anders als redeloze dieren tekeer zouden gaan. (Overigens zijn het voor de konservatief altijd de *andere* mensen die zo instinktmatig tekeer gaan; zichzelf beschouwt hij of zij als een burcht van gezond verstand.)

Progressieven tasten tegenwoordig op een andere wijze de gelding van de ratio, het verstand, de redelijkheid aan. Zij pleiten voor 'het gezonde gevoel' voor het 'dicht bij de emoties leven', voor de opheffing van 'de scheiding tussen gevoel en verstand', voor 'luisteren naar je lichaam, luisteren naar je gevoel'. De traditie en het gezag waarvoor zij pleiten zetelen dan ook niet in enig staatsorgaan, maar in de *eigen* organen. Zij wijzen autoriteit, dwang, gezag en bevelen van de hand en willen harmonie, samenwerking, gelijkheid en vrijheid in de bestaande verhoudingen beleven. Zo hebben de progressieven het korporatisme als het ware geïncorporeerd.

Het verschil tussen het konservatieve en het progressieve mensbeeld bestaat zo uiteindelijk vooral uit verschillen in 'de dingen die in mensen zitten'. Ook de progressief gelooft in instinkten, in 'brokken agressie' die kunnen losbreken, in 'ballen van woede'; ja menig progressief deinst er zelfs niet voor terug om in iedereen 'een racist' te laten schuilen of 'een fascist'. Haar gelijkheidsideaal neemt al lang geen genoegen meer met specifieke persoonlijkheidskenmerken van bepaalde mensen met een bepaald verleden, zoals die in autoritaire persoonlijkheid van Adorno worden beschreven. Als er al zo'n persoonlijkheid bestaat, dan kan dat alleen als hij in ieder van ons zit. In tegenstelling tot de konservatief benadrukt de progressief dan ook vaak dat zij of hij ook zo is; ze is er zelfs trots op.²⁷

Wat alle nare dingen die in mensen zouden zitten betreft, onderscheidt de progressief zich dus niet scherp van de konservatief. Het enige lichtpuntje is dan ook dat de progressief ook wel aardige dingen ziet, zoals 'vrijheid', 'nieuwsgierigheid', 'kreativiteit' en waarschijnlijk ook wel 'ondernemingslust', al die eigenschappen die het liberalisme in zijn mensbeeld heeft. Geheel ook in overeenstemming met het liberalisme ziet de progressief de aantasting van al die aardige dingen die 'in mensen zitten' vooral belichaamd door *linkse* mensen.

Dat wil overigens, schijnbaar paradoxaal, niet zeggen dat de progressief rechts stemt. Integendeel, zij stemt links, juist op die partijen die helemaal vol lijken te zitten met soortgenoten, met sociokraten, al die mensen die sinds zij ontdekt hebben dat het reëel bestaand socialisme niet blijkt te zijn wat ze hadden willen geloven, zich erbij neergelegd lijken te hebben dat er geen alternatief voor het kapitalisme kan bestaan, net zoals er geen alternatief voor de zwaartekracht bestaat.

De korpo-democratie

De in sociokratische omgangstechnieken opgeleide krachten werken op een zeer groot aantal beleidsterreinen: die van kinderbescherming, drank- en drugsbestrijding, reklassering, opbouw-, vormings- en buurthuiswerk, streetcorner-, vrouwen- en minderhedenwerk, onderwijs

²⁷ Zie ook noot 8

begeleiding, geestelijke gezondheidszorg, scholen, adviesdiensten voor opvoeding en seksualiteit, bedrijfsmaatschappelijk werk, sociale diensten, om er maar een paar te noemen. Allerlei soorten bezigheden waar scholing, hulpverlening en ordehandhaving op onontwarbare wijze verstrengeld zijn. Vroeger werd de vraag nog wel gesteld of al deze werksoorten zo 'gerepolitiseerd' zouden kunnen worden dat zij bevrijdend en revolutionair kunnen werken.²⁸

Nu kunnen we in de krant lezen dat welzijnswerkers moeten leren ruziemaken en dat het ondanks de bezuinigingen niet lukt om de macht van de welzijnskoepels aan te tasten.

Voor het moderne korporatisme zijn al deze werkvormen - die ook door deskundig en betaald begeleide vrijwilligersters kunnen worden uitgevoerd, omdat de technieken zo eenvoudig zijn aan te leren; één VOS-kursus, en de huisvrouw kan het ook - immers onmisbaar. Het oude korporatisme ordende mensen in verband van kerk en vereniging, als leden en lidmaten. De modernere, individualistieser mens laat zich niet zomaar in hokjes stoppen, in een 'zuil' waarin het hele leven door vaste regels en tradities beheerst wordt. Wie naar de kerk gaat om in een zangkoor te zingen hoeft voor de persoonlijke ontplooiing geenszins de voorschriften van pastoor of pastor te willen volgen: daarvoor bestaan andere autoriteiten.

De kerken binden dan ook hun ongehoorzame volgelingen met welzijnstechnieken: de gespreksgroep is heel wat populairder dan de biechtstoel. De nederlandse Moral Majority, het ultrarechtse 'Vrije Vrouwen'-komitee van de RK kerk (bisschop Bomers), Kapitaal (Philips), vermaaksindustrie (Toon Hermans) en oud-strijders (Alting van Geusau) eist niet, zoals de Amerikaanse, patriarchale orde en gezag, maar 'individuele keuzevrijheid': wij willen er vrij voor kunnen kiezen dat de huisvrouw niet buitenshuis hoeft te werken.

Het sociokraties netwerk strekt zich via welzijnswerk en geestelijke gezondheidszorg over veel onderdelen van een zeer groot deel van de bevolking uit, in elk geval over al die mensen die iets te klagen of te protesteren hebben, of met de heersende machten in aanvaring zijn gekomen.

De traditionele ideologieën en organisatievormen van konfessionelen en sociaal-demokraten zijn via de sociale wetenschappen zo getransformeerd dat ze niet meer te herkennen zijn.²⁹

De politieke partijen zelf houden zich niet meer bezig met het binden en organiseren van hun achterbannen. Zij besteden al hun aandacht aan het Haagse spel tussen kamer, departementen en belangenorganisaties. Alleen in verkiezingstijd trekken zij massaal met bellen en toeters het land in. Degenen die het het langst hebben volgehouden politieke vragen aan de orde te stellen zijn de marxisten-leninisten en de socialisties-pacifisten geweest; maar een aantal jaren geleden werden ook zij overstromd door de moderne middenklassersters met hun sociokratiese omgangsvormen. De formele vertegenwoordigings- en beslissingsprocedures, die deze partijen op hun kongressen hanteren, kunnen niet meer verhullen dat er tussen de individueën op de belangrijke punten geen eensgezindheid meer bestaat.

Men zou kunnen zeggen dat langzamerhand de hele bevolking *liberaal* is geworden. Want ook de 'buitenparlementaire bewegingen' die op anarchistiese, feministiese, antiracistiese of pacifistiese gronden niets met 'het systeem' te maken wilden hebben, zijn de afgelopen jaren veranderd. Dit gebeurde ten dele vanwege de druk van buitenaf tot aanpassen of gekriminaliseerd worden, maar grotendeels 'van binnenuit': men viel via subsidies in handen van sociokratiese begeleidersters of werd spontaan getransformeerd door sociokratiese vrijwilligersters die geen andere omgangsvormen kennen dan die van het groepsproces.

²⁸ Zie H. Achterhuis, *De markt van welzijn en geluk*, Ambo z.j. en in ontkennende zin De Bonte Was, *Vrouwen over hulp bij ziekte en problemen*, Amsterdam 1978 en *Geschiedenis van de vrouwentoe-komst* (noot 10), hoofdstuk 12

²⁹ Zie over de transformatie van religie naar wetenschap van de ideologieën en beheersingsapparaten t.a.v. vrouwen E. Wilson, *Women in the Welfare State*, Londen 1977 en voor Nederland I. Bozelie en M. Pel in H. Böhl e.a., *Nederland industrialiseert*, SUN, Nijmegen 1981, p. 239 v. (bewerking van het onderzoeksrapport *Van Paulus tot Klompé*, van dezelfde schrijfsters m.m.v. A.C. van Baalen)

Dat liberalisme zou dan impliceren dat ieder elkaar het hare en zijne gunt. De werklozen gunnen de anderen het werk; de werkenden zijn niet jaloers op de werklozen. De rijken gunnen de armen hun armoe; de armen de rijken hun geld. Binnen de nationale grenzen wordt deze korpo-demokratische wensdroom zo nu en dan verstoord door verontwaardiging over racistiese maatregelen, over spionage en verraad jegens uitkeringstrekkers en in het bijzonder vrouwen in de bijstand. Dan blijkt weer even dat ondanks alle sociokratie de harde burokratie met zijn doolhof van regelingen en altijd iets te ruime bevoegdheden van ambtenaren gewoon doorwerkt. Tegelijkertijd blijkt dan ook dat de sociokratische flexibilisering en individualisering, waarbij ieder individu streeft naar een zo groot mogelijke ontplooiing en harmonie in zichzelf, de organisatiemogelijkheden tegen de met de internationale crisis steeds grover wordende onrechtvaardigheden drasties verkleind heeft. Democratie die binnen de grenzen van de eigen persoon en haar directe omgeving beleefd wordt, verdraagt zich immers uitstekend met schrijnend onrecht anderen aangedaan.

Gelukkig zijn er nog allerlei mensen die zich niets aantrekken van het korpo-demokratische gedoe en wél hard werken tegen het onrecht. Het wordt tijd dat die weer eens in de mode raken.

ALICE MILLER EN DE OPVOEDING

Net zoals de steun voor links berust de steun voor rechts op ontevredenheid en onbehagen. Soms lukt het rechts om het door links gemobiliseerde onbehagen 'mee te nemen' - door linkse of progressieve begrippen te gebruiken en op listige wijze de inhoud van die begrippen 180 graden om te draaien.

Een voorbeeld van die werkwijze is te vinden in de suksesboeken van de Zwitserse psychoanalytica Alice Miller. Miller maakt gebruik van het progressieve inzicht dat kinderen niet het bezit van hun ouders zouden moeten zijn; ze hamert er op dat nog steeds ontelbare kinderen vernederd, gekwetst, mishandeld worden; ze dwingt de lezeres als het ware tot identifikatie met de slachtoffers - maar ondertussen werkt ze niet alleen toe naar een pleidooi dat vrouwen zich voor *honderd* procent voor hun kinderen moeten opofferen, maar ook naar een verklaring dat nazimoordenaars heel wat zieliger waren dan de mensen die zij vermoord of bijna vermoord hebben.

Kennelijk heeft Alice Miller haar projekt knap opgezet. Zowel Volkskrant als Groene Amsterdammer waren diep onder de indruk, al vond de Groene-recensent dat Millers analyse van het nazisme een economiese en politieke poot ontbeerde - alsof haar verhaal door er iets aan toe te voegen, tot een kritiese analyse zou leiden! Terwijl ze de daders tot slachtoffers maakt en de slachtoffers uit het gezicht laat verdwijnen! Hoe slaagt ze erin om daar begrip voor te krijgen?

De twee boeken van Miller die in Nederland zo'n sukses zijn, heten - in vertaling - Het drama van het begaafde kind, een studie over het narcisme (vertaling 1981) en In den beginne was er opvoeding (1980, vertaling 1983). De eerste titel geeft haar doelgroep duidelijk aan. 'Begaafde kinderen', dat zijn de lezers en lezeressen die zichzelf beschouwen als *beter* dan hun omgeving; 'drama' betekent dat het niet goed met hen afgelopen is en dat hun begaafdheid hen niet gelukkig heeft weten te maken; 'narcisme' tenslotte geeft een aanwijzing voor het gegeven dat hun omgeving hen benoemt als mensen die alleen in zichzelf geïnteresseerd zijn. Terwijl een boek als dat van Christopher Lasch uitnodigt om eens gezellig over *anderen* te roddelen, spreekt Miller de miskende begaafde zèlf aan, met de belofte van begrip en misschien zelfs van genezing.

Miller ontleent haar inzichten in het 'drama' aan haar eigen patiënten, vrouwen en mannen. Hun moeders hebben iets helemaal fout gedaan. Wat eentonig zult u zeggen, kon ze niet eens wat anders bedenken en trapt iemand daar nog in?

Waarschijnlijk wel, omdat ze die moeders ook weer als slachtoffers afschildert. De patiënten en alle lezersters van haar boek mogen *rouwen* over wat hen door die moeders is aangedaan. Daartoe richt Miller zich systematies tot datgene wat zij *het kind in de volwassene* noemt.

Voor een psycholanalytica springt ze zacht gezegd nogal raar met Freud om; ze zet hem als het ware op de kop. Freud had het over de macht van de *vader*, waarmee het zich ontwikkelende libidineuze kind in konflikt kwam. Als dat konflikt niet opgelost was, kon het kind op latere leeftijd nog door een psycho-analyse bevrijd worden en *alsnog* in kontakt treden met de volwassen wereld (van neurose tot gewoon ongeluk, zoals Freud zei). Bij Miller komen vaders, libido's en konflikten niet voor. Haar patiënten ziet zij als volwassenen met een kind in zich, *een begaafd kind dat onbewust de narcistische wensen van een emotioneel onzekere moeder vervult*. Daar zijn de patiënten narcisties van geworden; door die narcistische moeder en haar wensen kennen ze hun eigen behoeftes niet en - als daar niets aan gedaan wordt - zullen ze hun kinderen hetzelfde opvoeden. Aan een kant moeten ze dus *rouwen* over wat hen is aangedaan en aan de andere kant moeten ze hun kinderen *anders* opvoeden, voorzover die patiënten vrouwen zijn. De instrukties daartoe ontleent Miller aan de psycholoog Winnicot:

De moeder kijkt naar de baby die ze in haar armen houdt, de baby kijkt in het gezicht van de moeder en vindt zichzelf daarin terug... mits de moeder inderdaad het kleine, hulpeloze,

unieke wezentje aankijkt en niet haar eigen introspekties, en ook niet haar verwachtingen, angsten, plannen die ze voor het kind smeedt, op hem projekteert. In dat laatste geval ziet het kind in het gezicht van zijn moeder niet zichzelf, maar zijn moeder die in nood verkeert. Het kind zelf wordt niet weerspiegeld en zal zijn gehele latere leven tevergeefs naar de spiegel zoeken.' (pag. 38).

Als dit waar zou zijn, ziet het er voor door een moeder opgevoede kinderen somber uit. Want hoe leeg 'zijn' moeder zich ook maakt, een spiegel zal ze niet worden. De oude Spock - klassiek freudiaan - wilde met alle eisen die hij aan moederschap stelde nog best toegeven dat de opvoedster een mens bleef met eigen verlangens en ideeën.

Op klassiek freudiaanse ideeën kon je ook feministiese strategieën aansluiten; al die vreselijke dingen die gebeurden als je man, vrouwen kinderen samen in een huis opsloot gekombineerd met inzichten in de omgekeerde evenredigheid tussen de aandacht van volwassenen en de zelfstandigheid van kinderen wezen naar het nut om kinderen *elkaar* te laten opvoeden, met wat volwassenen op de achtergrond.

Bij Miller en Winnicot is dat onmogelijk. Het kind moet immers 'gespiegeld' worden omdat het anders zijn hele leven blijft zoeken naar iemand die *helemaal op hem ingaat, hem volledig begrijpt en serieus neemt, iemand die hem bewondert en hem overal volgt.*'(pag. 15).

Dat het kind nogal 'mannelijk' overkomt krijgt zijn bevestiging in de bespiegeling die Miller wijdt aan iets wat ze ooit gelezen heeft in een verhaal over een rosse buurt: *'Dan voel je de verleidelijke, maar ook absurde mannendroom om door vrouwen vertroeteld te worden als een baby en ze tegelijkertijd te overheersen als een pasja'*, meldt een wallenbezoeker. Miller zegt dan:

'Deze "mannendroom" is niet alleen niet absurd, maar komt voort uit de oprechtste en meest gerechtvaardigde behoeften van de zuigeling. Onze wereld zou er zeker anders uitzien wanneer de meeste (? AvB) baby's de kans kregen om als een pasja over hun moeder te beschikken en door haar vertroeteld te worden, zonder zich al te vroeg om de behoeften van de moeder te hoeven bekommeren.' (pag. 91).

'Gezond narcistische' kinderen zou je zo krijgen, volgens Miller, en vandaaruit 'gezond narcistische' volwassenen, behalve de vrouwen met kinderen dan, want die moeten zich als slavinnen opofferen. De cirkel is rond als ze dat alleen voor hun zoontjes doen. Met begaafde kinderen heeft dit alles intussen niets meer te maken en met narcisme - wat dat ook mag zijn - evenmin. Millers betoog geldt voor iedereen, niemand heeft immers een volmaakte moeder gehad. Iedereen is tekort gekomen – juist als zij of hij dat niet meer weet. En wie denkt dat hij een gelukkige jeugd heeft gehad behoort juist tot de ergste gevallen, vindt zij.

Hier moet Miller weer een stukje psychoanalyse lenen. Het is immers de verdienste van Freud dat hij aannemelijk gemaakt heeft dat onze herinneringen niet betrouwbaar zijn; dat hij het begrip 'verdringing' verzonnen heeft voor het proces waarmee akelige gebeurtenissen en gevoelens onschadelijk worden gemaakt; en dat hij dan nog een theorie heeft ontworpen over hoe dat gebeurt en hoe juist het verdrongene het verdere levenslot kan bepalen - al is het maar omdat wat eens verdrongen is altijd vermeden moet worden.

Miller neemt alleen het begrip verdringing over, de rest van Freuds theorieën wuift ze achteloos weg als 'intellectuele concepten'. Die heeft ze niet nodig. Voor genezing is het *rouwen* voldoende. *Maar hoe mensen zouden moeten rouwen over dingen die ze vergeten zijn, zegt ze er niet bij.*

En evenmin dat mensen, al zijn ze misschien niet helemaal in orde - wie wel? - desondanks allerlei verstandige beslissingen kunnen nemen, en dat ze dat ook doen. Geen kinderen krijgen, of actie voeren voor kresjes, woongemeenschappen, feminisme en socialisme, tegen pasja's en patriarchen. Bij Miller kan er zelfs geen peuterspeelzaaltje af. Nee, mensen die zich hebben moeten aanpassen zijn volgens Miller allemaal emotioneel beschadigd.

Allemaal? Nee, zelfs een dergelijke existentiële menselijke gelijkheid wil Miller niet poneren: er zijn uitzonderingen. Op blz. 63 van 'het begaafde kind' vraagt ze zich namelijk af of het niet mogelijk is dat emotioneel aangepaste mensen een heel tevreden bestaan leiden:

'Zulke voorbeelden zijn er, met name in het verleden, want de depressie is de ziekte van deze tijd. In kulturen die nog leefden binnen een afgezonderd waardensysteem, bijvoorbeeld het orthodoxe jodendom binnen het getto, of de negers in de zuidelijke staten honderd jaar geleden, was een aangepast mens weliswaar niet autonoom, bezat hij ook geen eigen individueel identiteitsgevoel (in onze betekenis) dat hem steunde, maar vond hij steun in de groep. Het gevoel dat hij een "vrome jood" was of een "trouwe slaaf", schonk hem een stuk zekerheid in deze wereld!'

Zalig zijn de verdrukten. Wat jammer dat vervolging van joden en zwarten zo lang geleden is, en dat nog slechts de vervolgers met hun depressies resten.

Deze onbeschrijfelijke omkering van zaken wordt in het tweede boek 'In den beginne was er opvoeding', verder uitgewerkt. Je kunt er de verharding van de crisis in de laatste jaren aan aflezen. Het narcisme van de welvaartsstaat is verdwenen - het geweld komt er voor in de plaats. De blik wordt nu gericht op het mishandelde, vertrapte, gemartelde kind. Want dat is *gevaarlijk* voor de maatschappij, *omdat het niets anders zal kunnen dan zelf martelen*. Het heeft als kind zijn ongeluk niet kunnen uiten, het heeft zelfs van zijn ouders gehouden: daarom moet het later anderen aandoen wat hemzelf aangedaan is. En omdat alle pedagogie tot verminking van kinderen aanzet, moet de opvoeding afgeschaft worden om de wereld te veranderen. Voor de pedagogie moet de rouw in de plaats komen. En wie na lezing van dit boek nog schuldgevoelens overheeft, moet terug naar af: het eerste boek lezen.

Waarom zou het kind in de volwassene - nog steeds degene die door Miller toegesproken wordt - zich schuldig voelen over dat het verkeerd opgevoed is? Nee, de volwassene voelt zich schuldig over wat hij zelf gedaan heeft, en wat dat is zal Miller nog laten zien. Maar in het begin was er dus de opvoeding.

Tenminste, de opvoedingsleer, de pedagogie, want daarmee begint het boek, 'Zwarte pedagogie', heeft Katharina Rutschky deze opvoedingsleer genoemd in een boek van 1977. Miller schrijft dit boek voor een deel over en inderdaad, het is schrijnend. De basis van deze opvoedkunde is dat de wil van het kind gebroken moet worden als het kind zo klein is dat het de opvoeder nog niet gaat haten. Kleine kinderen vergeten en vergeven alles, zeggen de zwarte pedagogen, dus je kunt met ze doen wat je wilt. Cynisme en sadisme verdringen elkaar in hun teksten.

Duidelijk een officiële wetenschap, al geeft Miller ons geen kans te begrijpen door wie die eigenlijk gesponsord werd. De jaartallen en de taal moeten ons houvast geven. De schrijvers zijn - behalve Rousseau - allemaal Duits en de boeken zijn tussen 1740 en 1908 geschreven. De 'zwarte pedagogie' is ontworpen tijdens het Pruisies absolutisme van Frederik de Grote, die de eerste systematische politiestaat van Europa zo gründlich georganiseerd had, dat hij zichzelf op latere leeftijd beklaagde uitsluitend door slaven omringd te zijn.

Dat deze leer ook nog tijdens de 19de eeuw werd gepropageerd, ligt voor de hand: de regimes van de Duitse vorstendommen bleven autoritair, en toen ze eenmaal onder de harde hand van Bismarck verenigd waren werd het niet beter. Het is echter natuurlijk niet zo, dat opvoedingsleer hetzelfde is als opvoedingspraktijk. Miller stelt niet eens de vraag of al die Duitsers zich wel aan de opvoedingsboeken hielden. Bij haar spreekt het nu vanzelf dat van hele generaties de wil gebroken is. En daar koppelt ze dan haar mechaniese opvoedingsmodel uit Het begaafde kind aan: al die mensen kunnen niet anders dan doorgeven wat hen is aangedaan.

En de voorbeelden die ze dan behandelt zijn: de heroïneverslaafde Christiane F., Sylvia Plath, een kindermoordenaar en Adolf Hitler! Niet alleen voor een deel generaties later opgegroeid, en niet eens allemaal in Duitsland - maar vooral, niet allemaal moordenaars.

Ook twee slachtoffers zijn er tussen geraakt. Toevallig vrouwen. Voor Miller maakt het niet uit, ze zijn allemaal even zielig.

Zolang het tenminste bekende individuen zijn, geen naamloze slachtoffers. Want die verdwijnen geheel uit het beeld. Ook de slachtoffers van Hitler en de zijnen worden vakkundig weggewerkt, op de volgende manier:

In het verhaal over de afschuwelijke jeugd van Christiane F. koppelt Miller kindermishandeling en konsentratiekampen aan elkaar:

'Niemand zal in alle ernst betwijfelen dat gevangenen in een konsentratiekamp vreselijk geleden hebben. Wanneer echter lichamelijke mishandelingen van kinderen in het nieuws komen, reageren we merkwaardig kalm; we zeggen, afhankelijk van onze ideologie: "ach, dat is heel gewoon", of "kinderen moeten per slot van rekening worden opgevoed" of "dat was destijds de gewoonte" of "wie niet horen wil, moet voelen" en zo voort.' (pag. 115).

De idiote suggestie dat 'we' kindermishandeling heel gewoon vinden, terwijl 'we' konsentratiekampen wel erg vinden, gekombineerd met de suggestie dat de verschrikkingen van konsentratiekampen betwijfeld zouden kunnen worden, krijgt dan zijn vervolg in:

'Daarom is de situatie van een klein kind dat mishandeld wordt soms nog erger en wat de gevolgen voor de maatschappij betreft nog gevaarlijker dan de situatie van de volwassene in een konsentratiekamp. Een voormalig konsentratiekampgevangene zal van tijd tot tijd ook in een situatie komen waarin hij voelt dat hij de totale afgrondelijkheid van zijn lijden destijds nooit adekwaat kan overbrengen, dat de mensen zonder begrip, koel, gevoelloos, onverschillig en zelfs ongelovig tegenover hem staan, maar hijzelf zal, afgezien van een enkele uitzondering, niet twijfelen aan de tragiek van zijn belevenissen.' (pag. 117).

En, in een voetnoot bij deze passage:

*'In het boek *Folgen der Verfolgung* (1980) van William G. Nederland krijgt de lezer een heel indringend beeld van de niet-begrijpende omgeving van voormalige gevangenen, weerspiegeld in de praktijk van een psychiatries adviseur.'*

De miljoenen mensen die de konsentratiekampen niet overleefd hebben, de miljoenen vermoorden, bestaan voor Miller niet en degenen die het wel overleefd hebben kunnen ook best leven zonder dat iemand hen gelooft of begrijpt. Het grote slachtoffer van de nazitijd is Adolf Hitler! Want die is in zijn jeugd mishandeld!

49 pagina's wijdt Miller uit over de zieligheid van Hitler en van andere nazibazen. Ze konden gewoon niet anders met zo'n jeugd! Zo had Göring, volgens Miller, veel liever zijn slachtoffers opgevoed in plaats van ze te vermoorden, maar hij kon niet anders – want zijn vader was weliswaar onderwijzer maar hij sloeg ook.

Naarstig sprokkelt Miller bewijsmateriaal bij elkaar. Om Hitler te begrijpen leest ze *Mein Kampf* en allerlei biografen; als het materiaal tegenstrijdig is - geen nood want eigenlijk had Miller dat materiaal niet nodig:

'Wanneer Jetzingers historische tegenwerpingen (tegen andere biografen dus, AvB) kloppen, en er is geen reden daaraan te twijfelen, bevestigt hij met zijn 'bewijsvoering' mijn vaste overtuiging dat Adolf niet pas als opgroeiende knaap, maar reeds als zeer klein kind, namelijk toen hij nog geen vier jaar oud was, geslagen is. Eigenlijk zijn dergelijke bewijzen overbodig, want het hele leven van Adolf Hitler is één groot bewijs daarvan.' (pag. 150, kursivering van Miller zelf).

De kleine Adolf moet mishandeld zijn, móet onzeker geweest zijn over de vraag of zijn grootvader al dan niet joods was, móet last gehad hebben van een inwonende tante die een bochel had en postuum het etiket 'schizofreen' opgeplakt kreeg en daarom móest de volwassen Hitler alle joden uitmoorden en ook alle mensen met enig lichamenlijk of geestelijk gebrek. Zo moet het nazisme verklaard worden, aldus Miller, en bewijzen zijn daarvoor niet nodig.

Waarom doet ze dit allemaal? Voor een betoog dat het voor kinderen evenmin als voor volwassenen goed is om gemarteld te worden, had ze de jeugd van Adolf Hitler niet nodig. Al die krampachtige cirkelredeneringen zijn een *afleidingsmanoeuvre*. Niet alleen de slachtoffers moeten worden weggewerkt - 'verdrongen', om Millers eigen begrippenkader te gebruiken - maar ook de *medeplichtigen*.

Liever gezegd, de medeplichtigen krijgen we wel te zien, maar, het wordt eentonig, wederom als slachtoffers, niet als verantwoordelijke mensen. Het enige wat Miller interesseert is dat ze door hun entoesiasme voor het naziregiem misschien nu psychiese moeilijkheden hebben:

'Duitsers die als kind of puber de triomfen van het Derde Rijk hebben beleefd en zich op latere leeftijd bezighouden met de eigen oprechtheid, zullen het daarmee bijzonder moeilijk heb-

ben. Als volwassene hebben zij vernomen wat de gruwelijke waarheid van het nationaal-socialistische systeem was, en deze kennis hebben zij intellectueel geïntegreerd. En toch leven in deze mensen - vaak los van al die latere kennis - heel vroeg vernomen en met intense kindergevoelens vernomen stemmen - liederen, toespraken, jubelende menigten - voort. In de meeste gevallen zijn dergelijke impressies gepaard gegaan met trots, entoesiasme en blijde hoop. Hoe moet een mens deze twee werelden - de emotionele kennis uit de kindertijd en de latere inzichten die daarmee in strijd zijn - met elkaar in harmonie brengen zonder een belangrijk onderdeel van zijn zelf te verloochenen?' (p. 138)

En naar aanleiding van een film over de nazitijd spreekt ze over 'de fascinatie van het be-gaafde kind voor de muziek van Wagner, voor pracht en praal van militaire marsen, voor het emotioneel geladen, onverstaanbare geschreeuw van de Führer voor de radio.' In de spreekkamer van de psychiater staat de wereld op zijn kop. Miller kan de problemen van haar patiënten alleen oplossen 'wanneer men zich bevrijd heeft van het pedagogiese schema van beschuldiging en verontschuldiging.' Verantwoordelijkheid en schuld als pedagogiese begrippen die met de opvoeding afgeschafte moeten worden!

Hoe entoesiast zij zelf was over het nazisme zegt Miller niet. Maar over verzet spreekt ze niet, toen niet en nu niet (de enige dwarsliggers die ze vermeldt zijn de leden van de Baader-Meinhof-groep, die ze afdoet als gestoorde domineeskinderen; daartegenover worden ons de dissidenten in de Sowjet-Unie voorgehouden als voorbeelden van 'trouw aan het ware zelf'). Geen woord dat dezelfde morele keuzes nu net zo goed bestaan – wederom begeleid door de muziek van Wagner.

Dat mensen bereid zijn om zulke dikke boeken te lezen om hun schuldgevoel weg te werken moet ons dan maar hoop geven; er knaagt kennelijk nog iets. Maar dan zal iemand anders ze toch moeten uitleggen dat het enige wat tegen schuldgevoel helpt is *iets doen* tegen uitbuiting en onderdrukking.

Wat we wel uit dit soort boeken kunnen leren is wat een ingewikkeld proces 'identifikatie met de onderdrukker' is. Dit begrip is in de vrouwenbeweging aangeland via Anna Freud ('identifikatie met de agressor', zie Het ik en de afweermechanismen) en de Frankfurter Schule. We gebruiken het als iemand partij kiest voor iemand die hem of haar overheerst, martelt of kwelt. En als vrouwen steeds maar partij kiezen voor mannen tegen andere vrouwen, noemen we ze 'male-identified'. Maar nergens heb ik ooit een analyse kunnen vinden van hoe dit proces nu precies werkt.

In de term 'identifikatie met de agressor' lijkt het alsof de aangevallene zonder meer de plaats van de aanvaller probeert in te nemen, om zo tegelijk aan de aanval te ontkomen en deel te hebben aan diens machtsuitoefening. Maar dat is natuurlijk een noodoplossing die alleen mogelijk is door ieder contact met de werkelijkheid los te laten. Voor dagelijks gebruik is dat een te hoge prijs. Miller laat nu een weg zien die veel vrouwen volgen: *ze maken in gedachten hun onderdrukker zwak*. Ze identificeren zich niet bewust met zijn kracht, maar met zijn zwakte: dan zijn ze immers gelijk. En dan hoeven ze zich niet te identificeren met macht en gewelddadigheid, die ze als vrouwen hebben leren verwerpen.

De afstand tot de werkelijkheid is hier kleiner: niemand zal ontkennen dat iedere man een weerloze baby, een wankelende kleuter *geweest is*; en er zijn bovendien weinig mannen die niet op ieder gewenst moment hun kindergedrag weer ten toon kunnen spreiden. Niet alleen vrouwen komen hiervan in de war, maar ook 'zachte' mannen, die al vol zitten met zelfbeklag omdat de harde mannen en de harde vrouwen hun braafheid onvoldoende belonen.

Daarom hebben alle sterke mannen uit de recente geschiedenis een combinatie van geweldadig en zielig gedrag vertoond.

ANNA FREUD EN HET MOEDERSCHAP

In oktober 1982 overleed Anna Freud. Zij is haar hele leven bezig geweest de ideeën van haar vader Sigmund Freud toe te passen op de behandeling van kinderen; niet alleen door de ontwikkeling van de kinderpsychoanalyse voor kinderen die ernstig in de war zijn, maar ook door Freuds ideeën te populariseren en bruikbaar te maken voor allerlei soorten opvoeders. Dat dat laatste akelige gevolgen heeft gehad, heeft de vrouwenbeweging al talloze keren gezegd (zie voor een uitvoerig overzicht van alle theorieën waarmee moeders de afgelopen zestig jaar bestookt zijn Barbara Ehrenreich en Deirdre English, *For her own good*, vertaald Voor haar eigen bestwil). In de populaire neo-freudiaanse theorieën die iedereen die later met kinderen of volwassenen moet 'werken' op haar opleiding krijgt, wordt aan moeders vrijwel overal de schuld van gegeven. In een lezing, die Anna Freud in 1942 voor medicijnenstudenten hield en die opgenomen is in haar 'Inleiding in de psychoanalyse voor pedagogen', is het grondschema van de aanklacht duidelijk geformuleerd:

'Wanneer men goed kijkt kan men gedurende het eerste levensjaar de moeder-kind verhouding vanuit het eerste infantiele gulzig-egoïstiese stadium in een rijpere, de partner toegevoegde binding zien veranderen. Weinig stappen in de ontwikkeling zijn zo fascinerend om te zien als deze vooruitgang in de betrekking tot het objekt. In het begin verschijnt het moederimago in de voorstelling van het kind alleen onder de druk van een behoefte en verdwijnt na de bevrediging. Dan bevestigt deze zich langzamerhand, gevoed door de herinneringen aan alle ervaringen van bevrediging, die ermee verbonden zijn. Het kind bouwt nu wat wij zijn eerste echte liefdesverhouding kunnen noemen, een binding, die in stijgende mate onafhankelijk wordt van de in zijn lichaam fluktuerende lust-onlustprocessen. De verhouding tot de moeder wordt konstant.

Als de moeder haar verzorgende rol onafgebroken vervult, zonder overmatig lange onderbrekingen door fysieke afwezigheid of overmatig sterke gevoelswisselingen, dan wordt de objektbetrekking tot haar tot basis van alle verdere betrekkingen tot de buitenwereld, tot de vader, de broertjes en zusjes, tenslotte tot personen buiten de familiekring. Als echter de moeder haar opgave als verzorgster slechts onverschillig vervult of te veel vreemde vervangingspersonen in haar plaats laat komen, dan zal de verandering van de eerste, materiële 'liefde door de maag' in een echte, duurzame liefdesbetrekking lang op zich laten wachten.' (Dat worden dan mensen die hun hele leven infantiel blijven.) *'Zij brengen het tot geen enkele standvastigheid in hun liefdesleven en wisselen hun partners volgens de eisen van het ogenblik. (...) het is gemakkelijk te begrijpen, dat de resten van de eerste fase tot sociaal ongewenste resultaten leiden, terwijl de tweede fase van de konstante moederbinding tot de beste grondslag voor succesvolle sociale aanpassing wordt.'*

In 1951 vatte Anna Freud de naoorlogse ontwikkelingen in de psychoanalyse als volgt samen, in 'An experiment in group-upbringing':

'In het recente analytische werk wordt aan de belevenissen van het eerste jaar, het eigen karakter van de verhouding tot de moeder gedurende de orale fase en de verbinding van deze belevenissen met het begin van de ik-ontwikkeling, groot belang toegekend. Onderzoekingen in deze richting hebben tot de door veel analytici vertegenwoordigde opvatting geleid dat iedere storing in de verhouding tot de moeder in deze levensfase onveranderlijk een ziekmakende faktor van bijzondere waarde is. Zware defekten in de ik-ontwikkeling, gebrekkige taalontwikkeling of verlies van de spraak in de eerste jaren, teruggetrokkenheid, apatie, zelfdestruktief gedrag, psychotische verschijnselen, alles werd aan de zogenaamde 'afwijzing' door de moeder toegeschreven; waarbij dit omvattende begrip iedere storing in de moederbetrekking omvat, van verlies van de moeder door de dood, door blijvende of tijdelijke scheiding, wreedheid of verwaarlozing, tot gebrek aan begrip, ambivalentie, vooringenomenheid of gebrek aan warmte van de moeder.'

Het merkwaardige is nu, dat Anna Freud zich in dit artikel, dat zij samen met Sophie Dann schreef, krachtig tegen haar mede-analytici verzet. Zij doen in dit artikel verslag over een

aantal kleuters, die in het konsentratiekamp Theresienstadt zijn opgegroeid omdat hun ouders door de nazi's vermoord waren toen de kinderen een paar maanden oud waren. In Theresienstadt was nauwelijks eten en alleen de allernoodzakelijkste verzorging. De kinderen hadden noch moeders, noch 'moederssubstituten'.

'De zes Bulldogs Bank-kinderen (Bulldogs Bank heette het landhuis in Engeland waar de zes kleinste kinderen uit Theresienstadt nog een jaar samen mochten blijven, red.) waren zonder twijfel in de letterlijke zin 'verstoten' kleine kinderen. Ze waren zowel van de moederliefde als van orale bevredigingen beroofd, als van de zekerheid in hun relaties en hun omgeving. Ze gingen van hand tot hand in hun eerste levensjaar, leefden in een groep van leeftijdgenoten in plaats van in een familie en werden gedurende hun vierde levensjaar wéér drie keer ontworteld. Het hier geboden materiaal bevat de beschrijving van de door het noodlot veroorzaakte ongerijmdheden van hun gevoelsleven en de vertraging van bepaalde ik-houdingen (hoewel deze voor het grootste deel aan de bijbehorende materiële ontberingen toegeschreven moeten worden). De kinderen waren overgevoelig, rusteloos, moeilijk te behandelen. Ze vertoonden versterkt auto-erotisme en enige van hen beginnende neurotische symptomen. Maar ze waren noch defekt, noch verwaarloosd, noch psychoties. Ze hadden een andere mogelijkheid gevonden hun libido onder te brengen en uit kracht daarvan hadden ze enige van hun angsten overwonnen en sociale houdingen ontwikkeld. Dat ze temidden van de omwentelingen die ze beleefden, in staat waren een nieuwe taal te leren, getuigt van een in de grond ongeschonden contact met hun omgeving.'

De kinderen hadden namelijk steun bij elkaar gezocht. In Bulldogs Bank bleken ze absoluut solidair: ze kwamen steeds voor elkaar op, hielpen elkaar bij alles en waren bereid alles met elkaar te delen. Geen jaloezie, geen rivaliteit, geen strijd om de aandacht van de volwassenen. Aanvankelijk waren ze zelfs buitengewoon vijandig tegenover hun verzorgsters, maar na een tijdje begonnen ze dezelfde oplettendheid en behulpzaamheid, die ze tegenover elkaar gewend waren, ook tegenover de volwassenen - verzorgsters, maar ook mensen op straat - te gaan toepassen. Ze vonden huishoudelijk werk spannender dan kinderspelletjes. Kortom, ze waren absoluut anders dan de gezinskinderen die wij gewend zijn.

Het ambivalente van Anna Freuds theorieën is, dat deze waarnemingen er eigenlijk ook wel in passen. In de 'gewone' (westerse) opvoeding wordt volgens haar de houding van een kind tegenover andere kinderen immers bepaald door de houding tegenover de broertjes en zusjes. En deze verhouding (zegt hetzelfde artikel)

'is ondergeschikt aan de verhouding tot de ouders en daarvan afhankelijk. Zusjes en broertjes zijn in het normale geval een toebehoren van de ouders; de verhoudingen met hen worden beheerst door rivaliteit, jaloezie en concurrentie om de liefde van de ouders. De agressie, die tegenover de ouders geremd is, komt tegenover de broertjes en zusjes open tot uiting; seksuele wensen, die in de oedipale verhouding niet manifest kunnen worden, worden passief of actief aan oudere of jongere broers of zusters uitgeleefd. De dieper liggende verhouding onder broertjes en zusjes is dus een negatieve, die uit de vroege jeugd, wanneer ze allemaal om de liefde van de moeder rivaliseren, dateert.'

De kleine kinderen in Theresienstadt hadden niets anders gehad dan elkaar en daarom waren volgens de schrijfsters hun leeftijdgenoten hun eerste echte liefdesobjecten, zonder dat een moeizame overwinning van vijandige gevoelens nodig was, en waren hun verhoudingen tot elkaar warm en spontaan.

Anna Freud had trouwens meer ervaring met kinderen die het zonder hun ouders moesten doen. Zij schreef met Dorothy Burlingham twee boekjes over de 'Hampstead Nurseries', de kinderhuizen waar tijdens de bombardementen op Londen in 1941, kinderen konden worden ondergebracht die geen huis meer hadden of waarvan de ouders ze niet meer thuis durfden te houden. Hun jeugd was heel wat minder gruwelijk geweest dan die van de 'Bulldogs Bank kinderen'; van de meesten leefden de ouders nog en veel ouders kwamen regelmatig op bezoek. Deze kinderen kwamen uit 'normale' gezinnen en ze maakten dan ook voortdurend ruzie - maar zo af en toe, tussendoor, gaven ze ook blijk van echte vriendschap en solidari-

teit onderling. In tegenstelling tot het opvanghuis in Theresienstadt, waar de verzorgster van al die kinderen zo ondervoed en overbelast was dat ze niet verder kwam dan de kinderen een beetje schoon en vrij van ongedierte te houden en ze het - schaarse - eten te geven, boden de Nurseries wèl moeder-vervangsters, met de gebruikelijke argumentatie:

'Het feit dat zulke nieuwe scheidingen (als de vervangster weggaat, red.) onvermijdelijk zijn wordt dikwijls als argument tegen gezinsgroepeerings in een kinderkuis aangevoerd. Ons lijkt een dergelijke argumentatie onjuist; als men tussen twee kwaden kiezen moet, nl. tusschen het aanknoopen van banden, die zeker weer verbroken zullen worden en tusschen een leven zonder gevoelsbanden dus van geestelijke dorheid dan is de laatste oplossing stellig de minst gewenschte, omdat, zoals later zal worden aangetoond, deze minder mogelijkheden biedt voor een normale karakterontplooiing.'

Dat er in deze normale karakterontplooiing nogal wat voetangels en klemmen zitten, wordt echter meteen duidelijk in de volgende passage:

'Wij hebben hier boven reeds aangetoond hoe gemakkelijk de sluimerende liefdesgevoelens ten opzichte van de ouders tot leven gewekt kunnen worden, wanneer dit, bijvoorbeeld door het vormen van een kunstmatige gezinsgroepeerings, mogelijk wordt gemaakt. Maar deze innerlijke drijfveren van het kind wachten niet altijd op zorgvuldig voorbereide maatregelen. Zoodra volwassenen er de minste aanleiding toe geven ontwaken deze gevoelens; degene die, al is het maar voor korten tijd, het kind op moederlijke wijze verzorgt, kan gemakkelijk door dit kind als pleegmoeder worden gekozen. Daarnaast kiezen kinderen hun pleegmoeders echter ook, wanneer geen enkele voorafgaande handeling van een volwassene hier aanleiding toe heeft gegeven. Oogenschijnlijk doen zij hun keus op goed geluk. Gaat men echter een dergelijke keuze nauwkeurig na, dan blijkt steeds dat deze schijnbaar willekeurig gerichte afhankelijkheid der kinderen in werkelijkheid ontstaat in weerklank op een gevoelige snaar bij de volwassene, waarvan deze zich aanvankelijk niet eens bewust was of waarvan de oorzaken slechts na eenig zoeken duidelijk worden', (Volgen enige voorbeelden.) 'In al deze gevallen beantwoordden de kinderen deze nauwelijks bewuste instelling met felle afhankelijkheid hunnerzijds. Het was alsof de gevoelens, die in hen sluimerden, slechts wachtten op een vonkje bij een of andere volwassene, om zelf op te vlammen. Het is van essentieel belang voor alle menschen, die in nauw contact met kinderen leven en werken, dat zij zich het bestaan van dergelijke gevoelens realiseren. Hoewel de volwassene in het kinderkuis als object en uitlaat dient voor de emoties, die in het kind sluimeren, mogen de kinderen onder geen beding als uitlaat dienen voor de onbewuste en daarom onbeheerschte gevoelens der volwassenen, onverschillig of deze gevoelens van positieven of negatieven aard zijn.'

Dat de verzorgster, zoals Freud en Burlingham haar wensen, héél anders moet optreden dan de echte moeder, blijkt ook uit deze bladzijde uit het volgende hoofdstuk:

'Inderdaad behandelen sommige moeders het lichaam van hun kind als hun persoonlijk eigendom. Ze kunnen er eenvoudig niet afblijven, het eene oogenblik kussen ze het kind, het volgende oogenblik slaan ze het, en voortdurend bemoeien zij zich met alles wat het kind doet. Het kind mag zijn vinger niet in zijn mond, neus of ooren steken, hij mag niet in zijn oogen wrijven, zich niet krabben, niet onaneeren, enz. Maar terwijl de moeder eenerzijds allerlei lichamelijke prikkels verbiedt, worden ze het kind anderzijds weer toegediend, doordat de moeder zelf voortdurend met het kind omzeurt. Wij hebben bewijsmateriaal te over om gerust te mogen aannemen dat de kinderlijke gevoelens van één te zijn met de moeder een equivalent hebben in de gevoelens van de moeder, dat het lichaam van het kind haar toebehoort. Wij willen op het oogenblik buiten beschouwing laten of deze verhouding tot de moeder wenschelijk of schadelijk voor het jonge kind is en welke gevolgen deze vroege ervaringen voor het latere leven zullen hebben. Wij toonen slechts aan, dat deze strevingen bestaan, dat zij in het gezin volledig uitgeleefd en bevredigd worden en dat zij in een kinderkuis onvermijdelijk in hun ontwikkeling geremd worden en grotendeels onbevredigd blijven.

De zusters leeren, ook al zijn zij nog zoo toegewijd en hartelijk, dat zij binnen de grenzen der objectiviteit moeten blijven. Als zij paedagogisch vruchtdragend willen werken, moeten zij dat

niet doen volgens de richtsnoer van hun intuïtieve moederlijke gevoelens, maar zij moeten deze gevoelens veeleer ontwikkelen en ze vervangen door een meer algemeene belangstelling voor het hele ontwikkelingsproces van de kinderen, die aan hun zorgen zijn toevertrouwd.'

Kortom, Freud en Burlingham zien gewoon helemaal niets in die moeders. Wetenschappelijk, bewust, geanalyseerd gedrag is veel beter. Maar in het Bulldogs Bank-onderzoek zeggen Freud en Dann, dat ook die moederbinding en met de geschoolde verzorgsters eigenlijk erg hinderlijk zijn. Zodra de kinderen die begonnen te vormen, vielen ze terug in babygedrag, vergaten alles wat ze geleerd hadden, lieten niet meer op de andere kinderen en weigerden zelfs hun eigen spullen te dragen. Alleen bleek dat in dit geval tijdelijk te zijn: de onderlinge banden, waarop hun sociale, 'volwassen' gedrag berustte, waren sterker.

Toch komt Anna Freud in 1952, zoals we gezien hebben, gewoon weer met de moeder-kindband als basis voor sociaal gedrag aanzetten. Aan de ene kant ziet zij in dat de hebberigheid, die westerse kinderen leren omdat hen het exclusief bezit van de moeder aangeboden wordt, hen tot jaloezische, concurrerende wezens maakt. Toch wil zij die situatie niet veranderen. Zij zegt *niet*: doe je kind zo jong mogelijk in een kresj, voordat je het - zonder dat te willen en te bedoelen - verpest hebt. (En zeker niet: krijg geen kind, voordat je er zeker van bent dat er voldoende kresjes zijn.) Nee, de moeder krijgt de verantwoordelijkheid om alle bezwaren van de moeder-kind-verhouding in de moderne maatschappij (samen opgesloten in een eengezinswoning) zèlf weer op een of andere manier onschadelijk te maken. Zij moet er zijn - voortdurend - maar ze moet zichzelf tegelijk opheffen, als baron van Münchhausen in het moeras.

En waarom? Het geheim zal wel in de woorden 'succesvolle sociale aanpassing' zitten. Hoe moeten mannen leren om vrouwen 'tot hun objekt te maken', te onderdrukken en uit te buiten, als ze niet op hun moeders mogen oefenen? Als ze dat niet geleerd hebben, als hun persoonlijkheid daar niet op gevormd is, dan kunnen ze sociaal niet meekomen - hun eigen energie is niet genoeg voor de maatschappelijke concurrentie. Als concurrentie niet hun 'normale' gedrag is, verliezen ze die zeker. Aan de meisjes heeft Anna Freud vermoedelijk niet gedacht; die moeten zelf maar zien hoe ze er mee moeten leven dat ze geen vrouwen 'tot objekt mogen maken', dat ze nooit meer verzorgd zullen worden en slechts als moeders voor mannen en kinderen mogen dienen - en de schuld krijgen als ze dat doen.

Jammer. Iemand die zo goed waarneemt, zo objektief, zo verstandig. Eén klein stapje - éven de mannen niet voortrekken - en ze had een pionier kunnen worden van een opvoeding die vrouwen en kinderen bevrijdt, en waarin mensen zouden kunnen opgroeien die in vrede met elkaar kunnen leven

Literatuur

Anna Freud, *Einführung in die Psychoanalyse für Paedagogen*, 3de dr. 1931/1956, vertaald als: Inleiding in de psychoanalyse voor paedagogen, van Stockum 1932

Anna Freud & Sophie Dann, *Experiment in Group-Upbringing*, in *The psychoanalytic Study of the Child*, Bd 6, New York 1951, vertaald als *Gemeinschaftsleben im frühen Kindesalter*, in *Jahrbuch der Psychoanalyse*, 1962, blz. 201-244. .

Anna Freud & Dorothy Burlingham, *Kinderen zonder huis*, (! AvB) Scheltema & Holkema 1944/1949.

OVERGANGSHOEKJE

Nu ben ik godverdomme in de overgang. Ik had me daar helemaal niet op voorbereid, omdat ik een soort idee had dat de overgang in het kwartet huwelijk, kinderen, kleinkinderen hoorde (komt misschien een beetje door de VIDO, die het altijd over hun man hebben).

Wij feministen doen de kinderen uit huis zodra ze kunnen lezen en houden op met menstrueren als we oud zijn. (Oud?) Intussen hebben we een druk, verantwoordelijk en gezellig leven, en geen tijd om depressief te worden.

Zoiets. Nou, zo is het dus niet, voorzover iemand anders dat ook gedacht had. Onregelmatige menstruatie, ja, ja! Onregelmatig géén menstruatie, zullen ze bedoelen. Alsof ik alvast voor de rest van mijn leven moet bloeden! En het idee dat je kinderen uit huis kan doen! Ja, dan niet in de vrouwenbeweging. Tientallen jonge levens moest ik begeleiden. Lieve vrouwen, hoe doe je de vrouwenbeweging uit huis? Wat zou dat rustig zijn, wat leeg, wat heerlijk!

En zo lijd ik net zo heftig aan de overgangsdepressie als mijn zusters die in het gezinskwartet hun plichten vervullen. Járen, járen heb ik gesloofd, en waar blijft jullie dankbaarheid? Álles moet ik zelf doen! Jullie denken alleen aan jezelf! Alles laten jullie slingeren! Slángen heb ik aan mijn borst gekoesterd! Als ik jullie zie, wou ik dat ik er nooit aan begonnen was!

Maak de borst maar nat. Als dit niet onmiddellijk ophoudt, zullen jullie er nog van lusten!

MIJN PROBLEEM

Er schijnt onder vrouwen een grote behoefte te bestaan aan artikelen, waar zij als het ware herkendend op kunnen reageren. Ieder damesblad kent haar rubriek waarin een lezeres haar Probleem voorlegt, en waar vervolgens andere lezeressen hun gevoel, hun herkenning, hun verontwaardigde woede over kunnen insturen. Zoiets wilden wij in de Vrouwenkrant ook. Niet altijd maar grootschaligheid, stakingen, revoluties en financieel leed, maar gewoon min of meer hapklare Problemen, waar zelfs wij de oplossing niet voor kennen, en waar de lezeres dan ook ondogmatisch, niet normatief, dus Spontaan op mocht reageren.

Omdat de andere bladen het premenstrueel syndroom, de postnatale depressie en de overgangskleptomanie al voor onze neus weggekaapt hadden begonnen wij maar met een Seksueel Probleem. Ook al omdat de seksualiteit 100 jaar bestaat.

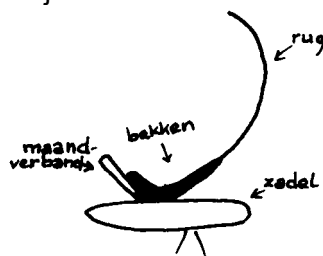
Omdat de lezeressen nog niet van deze nieuwe rubriek wisten en dus nog geen Problemen ingestuurd konden hebben, legde eerst één van de redactie-leden haar Probleem voor.

Mijn probleem

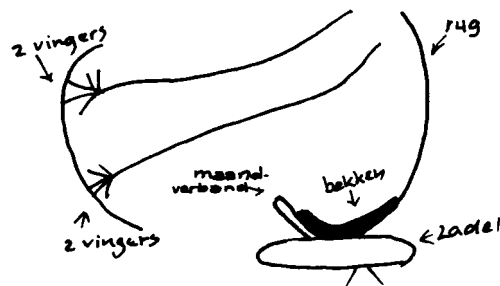
Ik heb een fiets met tien versnellingen en met zo'n puntzadel en vooral dat laatste is slecht voor mijn seksualiteit. Omdat het als het over seksualiteit gaat gebruikelijk is iets over menstruatie te zeggen, wil ik daarmee beginnen. Om andere dan fietsredenen geef ik de voorkeur aan uitwendig maandverband (met hechtstrip dus). Op dat puntzadel levert dat allerlei problemen op, want je zit als het ware op dat maandverband - tenminste, als je er niet op zit dan heb je er niets aan. Over het hoe je erop moet zitten gaat mijn eerste probleem. Ik heb de neiging om dit probleem op te lossen door mijn bekken fors naar voren te kantelen, zodat de bekken-maandverband-zadel positie er ongeveer als volgt uitziet:

Het eerste bezwaar daarvan is dat het maandverband, ondanks hechtstrip, zich langzaam maar zeker meer naar voren verplaatst dan ooit in de bedoeling lag. Iets wat slechts door rigoureuze duwende ingrepen teniet gedaan kan worden en dus menige geschokte blik in mijn richting veroorzaakt. Maar wat erger is – ik geef toe dat dat eerste bezwaar van een preutse tuttigheid getuigt, die dan ook ferm bestreden moet worden – is dat mijn voorwaarts gekantelde bekken mijn rug onverbiddelijk naar achteren duwt in een rare kromming:

Dat gaat dan ook terecht op den duur vreselijk pijn doen, iets wat ik tracht te bestrijden door mijn armen langer te maken, dat wil zeggen door niet met de hele hand, maar slechts met een vingertop of twee aan iedere zijde te sturen:

Dat leidt dus ook tot niets, behalve kramp en eventuele ongelukken. Ik heb nog bij Simone de Beauvoir en Aletta Jacobs – beroemde fietsters – in haar biografie gezocht, maar óf ze kenden het probleem niet, óf ze waren nog te onderdrukt om erover te schrijven. Dit probleem is dus onoplosbaar. Ongetwijfeld roept nu een lezeres 'mens ga toch gewoon óp dat maandverband zitten, dus zó:

Precies, dat ligt dus voor de hand en dat introduceert dan mijn tweede probleem:

Het gewoon - booms - boven op het maandverband zitten is niet anders dan de normale fietshouding, maar dan een beetje versterkt. Zodanig versterkt dat het - in ieder geval bij mij - tot een bewustwordingsproces heeft geleid: bij het fietsen zit je als vrouw bovenop je eigen geslacht.

De laatste die aan dat feit enige verontruste aandacht heeft besteed is de historicus Johan Huizinga geweest of was het de filosoof Bolland? Zo'n jaar of zestig geleden waarschuwde hij voor de gevolgen van het fietsen op het vrouwelijk geslacht. Zijn aandacht was alleen vooral gericht op het nageslacht en als de gevolgen daarvoor zo desastreus zouden zijn als Huizinga of Bolland vermoedde, dan was er geen beter voorbehoedmiddel geweest. Helaas, zo werkte het fietsen dus niet. Over het nageslacht zit ik dan ook niet in, maar meer over het geslacht in engere zin - of bredere, of alomvattende, hoe je het hebben wil -, dus over de seksualiteit. We zitten dus bij het fietsen op onze eigen seksualiteit; schaamhaar, schaamlip, klitoris, schaambeene, de hele handel verpletteren we als het ware onder ons eigen gewicht. Tenminste, ik doe dat - want het is mijn Probleem.

Een leuk fietstochtje over Botshol? Om de gevolgen te kunnen zien heb je geen spekulum nodig. Geplet, verfrommeld, onuitwarbaar, rood, schraal en voorzien van plooiën die je in een medies handboek niet zult tegenkomen.

OVERGANGSHOEK

Hadden we dan eindelijk een eigen overgangshoekje, onmiddellijk komt de jeugd in actie. Wij een probleem, zij ook een probleem. Dus ze pikken in de nieuwe rubriek Mijn Probleem onmiddellijk de geslachtsorganen, de menstruatie en de seksualiteit in. Terwijl die juist onder ons vielen. Sterker nog, ik zou geen 'vrouwenprobleem' weten dat *niet* in het overgangshoekje thuishoort. Suzanne Baart, die in haar vrouwenbladenoverzicht in de Volkskrant betreffende de Vrouwenkrant uitsluitend het probleem van maandverband en puntzadel vermeldde (nadat ze ons blad ook al haar B-status had afgepakt door het tussen allerlei kleine blaadjes weg te moffelen), zal het over een paar jaartjes wel merken: de overgang is niets anders dan dat 'de oudjes' alles wordt afgenomen.

Klagen is echter niet genoeg - we zijn oud genoeg om dat te weten. We zullen ons moeten verenigen en terugslaan: terugpakken in dit geval. We moeten daarbij natuurlijk wel oppassen dat we niet afgescheept worden met dingen die de jongeren niet meer willen hebben, zoals kinderen in het algemeen en postnatale depressies in het bijzonder. Met de seksualiteit is het dan ook uitkijken, begrijp ik tegenwoordig. De jeugd zegt nu ineens dat ze liever een boek leest. Wij zullen ons diepgaand moeten beraden of wij dit bolwerk zullen gaan veroveren, nu dit verlaten dreigt te worden. Het zou onze eer te na zijn – maar hoe trots zijn we nog? Wij zouden wel iets anders hebben te vertellen dan over dat gedoe met die fietszadels - wij hebben de seksuele revolutie nog meegemaakt toen die een revolutie was; wij weten hoe het was om met onze onbegrensde verlangens de hoeksteen der maatschappij te verbrijzelen. Maar ja, misschien zijn velen van u ook wel terechtgekomen in problemen van broodwinning en hoe-moet-het-met-de-kinderen; om nog maar niet te spreken van de strijdvoor-en-met-andere-vrouwen, waarbij steeds nieuwe generaties hongerig opengesperde bekjes de laatste restjes energie opraten. Afgezien dan nog van het probleem der onzichtbaarheid. Wie had gedacht dat dat in de vrouwenbeweging anders was dan ergens anders? Iedere vrouw is een moeder, schreef ooit een - heel jonge - vrouwenkrantredactie. Was het maar waar! Zodra er één vrouw met rimpels in de buurt is, verandert de rest op slag in kinderen. 'Waar is het zout?' roepen de feministen, behaaglijk aan tafel gezeten in de tuin van het vrouwenhuis, massaal opgekomen omdat de oudere vrouw die altijd op vrijdag kookt een reputatie heeft voor fantastische maaltijden. En ja hoor, ze is al opgestaan en naar binnen gegaan om ook nog het zout te halen. 'Ach ja', zegt ze later, 'daar heb ik me bij neergelegd.' Laatst zag ik haar voornaam in een verslag van het vrouwen vredeskamp: ze had een fantastische maaltijd gekookt. Tien jaar geleden hield ze nog de prachtigste toespraken, zou iemand dat nog in haar zien?

Het beroerde is dat degenen die het volhouden zulke soepele types zijn. Lees het volgende citaat uit de Vrouwenkrant over ouder worden:

'Ik praat er wel eens over met mijn jongere vriendinnen. We ontdekken dan dat het omgaan met oudere mensen voor hen vaak een groter probleem is dan het voor mij is om met jongere vrouwen om te gaan. Vanuit hun situatie van onderdrukking proberen veel vrouwen macht te ontfemen aan hun ouder zijn, op momenten die daar niet geschikt voor zijn. Dat irriteert de jongeren. Maar de jongeren willen op hun beurt weer niet erkennen dat het simpele feit van het ouder worden, mensen vaak meer ervaring en' daardoor soms wat meer overzicht en inzicht geeft. Dit irriteert de ouderen. Soms trappen jongere vrouwen tegen je aan zoals ze gewend waren dat tegen hun ouders te doen. We lachen als we dat ontdekken en omdat we nog veel meer ontdekken lachen we veel.'

Mild. Het kan nog wel veertig jaar duren voordat ik zo mild ben. En intussen vind ik dat het allemaal helemaal niet eerlijk geregeld is. Goed, het is bekend dat de vrouwen van boven de 35 het de laatste jaren lelijk laten afweten. Dat hebben we altijd truttig van ze gevonden. Maar laten we de zaak nou eens omdraaien. Wat zou er gebeuren als ze weer terug zouden komen? Zouden ze hartelijk worden ontvangen in al die nieuwe aktiegroepen? Zo van, ha fijn, een vrouw met levens- en aktie-ervaring?

De enige compensatie die de vrouwenbeweging te bieden heeft voor hard werk en pijnlijke nederlagen is samenwerking en gezelligheid - en die worden de laatste jaren beheerst door de ijzere wetten van het groepsproces. 'Je doet of je alles al weet', klinkt het in mijn oren. 'Wij willen over onze ervaringen praten', 'Je neemt ons niet serieus'. En de ouderen, die zich nog herinneren hoeveel last ze in hun jeugd hebben gehad van ouders en autoriteiten, voelen zich schuldig en trekken zich terug. Maar daarbij vergeten ze dat in de samenleving waarin zij opgroeiden leeftijd inderdaad nog gezag had. Dat is allang voorbij. De 'American Dream' van de vijftiger jaren ging over het geluk van *jonge mensen*. Margaret Mead schreef nog (in de inleiding van *Male and Female*) dat die verheerlijking van de jeugd een specifiek Amerikaans verschijnsel was, veroorzaakt door een gebrek aan gemeenschappelijk verleden. Ze vergat dat ook het nationaal-socialisme, in een land met zoveel geschiedenis als Duitsland, een verheerlijking van stralende jeugd was, van gezondheid en sportiviteit. De hippiejongeren van rond 1970 waren dan tenminste niet zo gezond, met hun drugs. Maar zij hebben wel het misverstand gevestigd dat verstarde gezagsstructuren belichaamd worden in oudere mensen, en dat jonge mensen vanzelf en automatisch 'progressief' zijn. Een paar jaar geleden zeiden de vijftigers, die stukken voor 'Vrouwen tegen de verdrukking in' hadden geschreven, dat ook nog zelf. Hun ervaring? Die was toch allang waardeloos geworden! De jonge vrouwen zouden toch niet slikken wat zij geslikt hadden, die zouden alles meteen beter aanpakken. Dat was in 1979. De illusie dat alles vanzelf verandert en beter wordt, leefde toen kennelijk nog. Misschien is de crisis dan toch nog ergens goed voor: voor het inzicht dat de basisproblemen voor vrouwen hetzelfde blijven en dat iedere oefening om niet altijd maar weer in dezelfde kuilen te vallen de kans dat kunst wordt gebaard groter maakt.

Maar ja. Eerst moeten bijvoorbeeld die vijfhonderd medewerkersters van de Vrouwenkrant, die achterin Zusterschap en daarna vermeld worden, maar eens terugkomen (nou ja, 496 daarvan dan). En als de rimpelaars onder hen onaangenaam bejegend worden, kunnen ze lekker in dit Hoekje stoom afblazen, om daarna ferm de leiding te nemen.

MIJN PROBLEEMPJE

Mijn vriendin is in de overgang en ik krijg langzaam maar zeker de neiging om daar wat aan te doen. Ze zeggen wel eens dat je de natuur haar gang moet laten gaan, maar sinds de tweede golf is allang bekend dat de overgang net zo als de puberteit iets kultureels is en dus niets met natuur te maken heeft. Maar ondertussen heeft mijn vriendin wel allerlei verschijnselen, waar ik toch een verklaring voor moet vinden. Mijn vriendin straalt uit dat zij de enige is die enig recht op klagen kan doen gelden. Toen ze daarmee begon heb ik eerst geprobeerd om haar in een VIDO-groep te krijgen. Op listige wijze wist zij zich daaraan te onttrekken, terwijl het toch een zo logies uitgestippelde weg leek voor haar ingetreden levensfase. Zij zei dat haar probleem politiek was - van alles met 'ageisme' te maken had - en dus niet opgelost kon worden door zich in een getto te begeven. Ze zei dat ze in actie moest komen, zich moest verzetten en strijd moest voeren en zo. Dat vond ik best maar vervolgens bleek dat ook ik in haar aktiepraktijken betrokken werd. Als slachtoffer wel te verstaan. En dan zei ik maar weer eens dat ik haar helemaal niet oud vond, en dan zei zij dat dat nu juist 'ageisme' was en vervolgens begon ze dan weer over hormonen en bloedsuikerspiegels en opvliegers - net zolang totdat ik afgehaakt had en ze met recht kon zeggen dat ik me voor haar probleem niet interesseerde, en dat dat dus 'ageisme' was.

Daarna heb ik geprobeerd om een praatgroep op te richten voor vriendinnen van vrouwen in de overgang. De enige die daar op afkwam was een vrouw van een jaar of zestig - de overgang allang achter de rug - die erover wou klagen dat iets wat zij allang verwerkt had, door de jeugd zo problematies werd ervaren.

Het gemene van mijn vriendin is dat zij probeert om de *hele* vrouwenproblematiek onder het hoofdje 'overgang' onder te brengen. Waar ik ook over begin, voordat ik het weet heeft zij een verbinding weten te leggen met iets waarvan ze vervolgens probeert aan te tonen dat dat nu precies 'de overgang' is. Als ik zin heb om te vrijen, of niet, als ik depressief ben, een goede, slechte of geen stoelgang heb; als ik de kook beurt heb of vrijgesteld ben, als ik nog een stuk moet schrijven of een plaat wil draaien - het maakt werkelijk niet uit wat ik wil of doe - het bedreigt of bevordert haar overgang.

Die dialektiek van dat 'bedreigen en bevorderen' daar zit het geloof ik in. Ze wil het niet kwijt en ze wil het niet hebben - ze is blij dat ze zover is en ongelukkig dat het zover heeft moeten komen. Op mijn leeftijd is het dan heel moeilijk om daar veilig doorheen te zeilen, nu eens steunend, dan weer met een geestige (hoe moeizaam ook geproduceerde) relativisering probeerend haar in ieder geval *rustig* te houden.

Mijn bedoeling is het natuurlijk niet om hier te klagen. Ik begrijp heel goed dat mijn vriendin het moeilijk heeft en ik begrijp het ook dat ik op mijn leeftijd eigenlijk niets te klagen heb - in de 'bloei van het leven', 'het lijkt wel of iedereen van mij houdt' en regelmatig van menstruatie en derzulke vrouwelijke tekenen, die me toch maar telkens weer van mijn eigen unieke identiteit overtuigen - voorzien.

Maar alles wat ik tot nu toe benoemd heb speelt zich toch af op het zogenaamde 'mikronivo' van het leven. En waar ik nu echt godvergeten kwaad om kan worden is dat zij haar stomme overgang ook op meso- en makronivo probeert te tillen - een proces waarmee ze mij als het ware de geschiedenis uitdrukt. Ik zal mij nader verklaren. Als de overgang werkelijk *de* problematische leeftijd der vrouw is, wie, wat en waar ben ik dan, op mijn jeugdige leeftijd? Als mijn problemen geen geldigheid hebben - omdat ik nog niet in de overgang ben - wie ben ik dan, feministies gezien? Als alles wat ik benoem bestempeld wordt tot puberteitsgezeur, als fase waarin iedere vrouw verkeert voordat zij in *De Overgang* komt, - wat rest mij dan nog?

Zoals ik in het begin al zei: de overgang is in laatste instantie toch eigenlijk alleen iets kultureels. De enige manier om mij van warmte en aandacht te voorzien zal dus, als mijn vriending gelijk heeft, zijn om om mij in de overgang te storten. Wie mij lief heeft volge mij.

Ik voel al een opvlieger, of is het de nederlaag?

HERWAARDERING VAN DE MANNENHAAT

Vroeger had je nog iets wat je de koesterende functie van de mannenhaat kon noemen. Regelmatig moesten mannen weggesleurd worden voor aanstormende kordonnen zinderende feministen, die bloed- en wraakbelust vertier zochten, terwijl haar zusters vlijtig werkten aan de impotentiebom.

Dat was toen de rechtszalen nog gevuld waren met talloze strafprocessen wegens moord, doodslag, enkel- of meervoudige belediging. Duizenden vrouwen bevolkten nare cellen in blijde verwachting van hun vrijlating, zodat zij hun kant en klaar gesmede nieuwe plannen gemeenschappelijk ten uitvoer konden gaan brengen.

Vroeger ja, toen vrouwen elkaar vonden in de leuze 'kastratie in het ziekenfondspakket' en toen op iedere vrouwenborst een ferme button prijkte: 'You have to kill at least one man a day'.

Daar is dus allemaal een beetje de klad in gekomen lijkt het wel. Behalve dan in de films van Marleen Gorris.

Omdat iedere vrouw er belang bij heeft dat mannenhaat in ere hersteld wordt, noem ik enkele redenen voor de afname ervan. Ter bestudering en overweging, opdat door verkregen inzichten ieder haar wrekende weg kan bepalen.

1. *De Verveling*

Alles schijnt op den duur te vervelen - dus waarom niet het haten van mannen. Ik herinner mij bijvoorbeeld de vermoeide blik waarmee mijn grootmoeder de woorden sprak 'Ach kind, als je alle mannen in een ton doet komt er niemand bovendrijven.' Zij moet daarmee bedoeld hebben dat de verveling juist veroorzaakt werd door de vormloosheid van het haatbare object. Wat mij brengt op reden twee.

2. *Gebrek aan differentiatie onder de man*

Het is heel wel mogelijk dat het post-industriële kapitalisme het soort mannen heeft voortgebracht waar geen haatbare kraak of smaak aan te bekennen valt. Een soort zombies, die werkelijk iedere vrouw onverschillig laten, ten posi- en ten negatieve. Vrouwen die dit nog niet gemerkt hebben - zoals daar zijn onze tragiese vriendinnen Anja M. en Andrée van E. (maar welke vrouw kent niet nog schrijnender gevallen in haar omgeving!) - zouden zich dan misschien nog steeds georiënteerd hebben op de inmiddels verouderde haatbaarheidsfactor. Wat mij brengt op reden drie.

3. *Veranderingen van de haatbaarheidsfactor*

We weten allemaal nog dat de haatbaarheidsfactor vroeger berekend werd aan de hand van de formule $(L + 2M) \times 8N$, waarin L voor leeftijd, M voor maatschappelijke positie en N voor nabijheid stond. Vanzelfsprekend gingen we er toen van uit dat je mannen in je omgeving moest hebben om ze te kunnen haten. Veel onderzoek en bovengenoemde ontwikkelingen in het kapitalisme hebben inmiddels tot het inzicht geleid dat dat dus *niet* meer nodig is. De haatbaarheidsfactor moet dan ook bijgesteld worden. $L + 2M$ is de richting waarin we moeten zoeken, om ook vrouwen met LAT -relaties en hele kleine zoontjes een kans te geven.

Wat mij brengt bij de volgende haatafnameverklaring:

4. *De reorganisatie van het vrouwelijke*

Reorganisaties zijn tijdrovend en aandachtspuntgericht. Zo ook in het vrouwelijke. Temeer daar er zo veel gereorganiseerd moet worden. Denk alleen al aan kinderboeken, ongebouwde omgeving en koopkrachtbeleving. Er zijn publicisten die in deze activiteiten een impliciete, presuppositionele mannenhaat bespeuren, omdat in het reorganisatiegebied geen mannen

voorkomen. Anderen, tot wie ik helaas behoor, zijn daar scepties over, omdat haat immers beleefd en uitgedragen moet worden wil hij voor De Ander bestaan.

Dit brengt ons soepel op het volgende probleem:

5. *De man wil De Ander niet zijn*

Ongeveer 90% van de wereldliteratuur getuigt ervan hoe laf en kinderachtig mannen zijn. Zo dus ook nu weer met hun afwijzing van de Positie van De Ander. Simone de Beauvoir schreef in 1947 al dat de mannelijke konditie de grensjes van de eigen geslachtelijkheid niet overschrijdt. Polemies reageerde Valerie Solanas in 1973 met de stelling: 'Een man een dier noemen is hem stroop om de bek smeren.' De Beauvoir herzag toen weliswaar haar visie op het revolutionair potentieel dat achter de phallus verscholen zou liggen, maar, zoals we allemaal weten, daar is door het Franse strukturalisme aardig de klad in gekomen. Zelfs de aktiegroep Lak 'an Lacan heeft de mannelijke konditie niet verder weten te definiëren dan de grenzen van het vrouwelijke. De patstelling komt het duidelijkst naar voren in Heidi Adenau's 'Der Mann als Wille und Vorstellung' (in Fallogynie 6e jrgng, nr. 7). Zij legt uit dat het nu juist de grenzen van het vrouwelijke zijn waarin de fallokratie zich marginaal vertoogt. Heidi pleit dan ook voor een kategoriese ontkenning van grenzen aan én het vrouwelijke, én het mannelijke én het menselijke. Zij beschouwt mannenhaat als aangeboren én evolutionair geneties geprogrammeerd. Dit in tegenstelling tot vrouwenhaat die slechts een 'Konstrukt ohne Eigenschaften' zou zijn, afhankelijk van categorieën als ruimte, tijd en lust. De tendentiële daling van de mannenhaat zou - gedachtig deze inzichten - dan ook heel goed verklaard kunnen worden vanuit:

6. *Het abstraktievermogen van de vrouw*

Veel vrouwen beschikken over een te groot abstraktievermogen. In hun denkprocessen laten zij de gedachtengangen niet relatief autonoom van de konkrete voorstelling zich ontwikkelen, - nee, ze laten hun heldere geest *boven* de troebele wateren van het bestaan zweven. Deze mooie eigenschap maakt die vrouwen weliswaar heel geschikt voor het uitvoerende werk in religieuze organisaties, maar voor het konkreet/abstrakte haatwerk heb je er weinig aan.

Pogingen om via de herwaardering van het religieuze de overstap te maken naar de ontkenning van het goddelijke in de alledaagse haatbare man, lopen over het algemeen vast op de sekse-identiteit van de gekruisigde. Dit brengt ons op een nieuwe verklaring:

7. *De kruisraket*

Veel vrouwen zijn - onder andere door de niet aflatende propaganda van Mient Jan Faber - gaan geloven dat kruisraketten eigenlijk mannen zijn en dat zij in hun afkeer van die raketten een voldoende bijdrage aan de mannenhaat geleverd hebben. Dit is dus een misvatting. Als kruisraketten mannen waren zouden er immers geen konventionele wapens kunnen bestaan, tenzij dat vrouwen of kinderen waren. Dat dat onzin is weet iedere vrouw.

Vergelijkbare misvattingen hebben zich trouwens voorgedaan rond 'de kerncentrale', 'de groentebespuiting' en 'de politiek'.

8. *De therapieën*

Over de geneeskrachtige werking van mannenhaat is veel geschreven en getuigd. Geldbeluste therapeuten hebben van deze kennis misbruik gemaakt door de mannenhaat te kanalisieren en zo in geldstromen om te zetten. Alsof vrouwen er zelf geen slaatje uit zouden kunnen slaan, via afpersing, chantage, lasterkampanjes en welke mooie dingen we vroeger al niet bedachten en uitvoerden. Die therapeutiese kanalisering heeft echter nog een naar neveneffekt, namelijk de onder 1 genoemde verveling. Iedere vrouw die na betaling honderd keer heeft mogen roepen 'Ik ben zo blij een mannenhaatster te zijn' of 'In iedere vezel, in iedere draad zit ik vol van mannenhaat' of 'Ik ben zo trots, Ik ben zo trots, mijn mannenhaat dat is mijn rots' voelt zich niet alleen armer maar ook leger. En dus automaties verveeld. Ook

Anneke van Baalen en Marijke Ekelschot, TEGENNATUURLIJK, Amsterdam 1985, De Bonte Was

therapieën waarin langere verhandelingen toegestaan zijn leiden in de praktijk uitsluitend tot huwelijk of zelfmoord.

Door de konventionaliteit van deze aanpakken worden andere vrouwen weer versterkt in de gedachte dat zij eerst moeten trouwen en/of kinderen krijgen willen zij hun mannenhaat beleven en uitdragen.

(Maar zie reden 3!)